

rundt vannet

18

Østensjø historielag

Leder

Nå leser du Rundt vannet 18. Det er nummer 18 av Østensjø historielags skrifter. Det er samtidig årbok nummer 2 etter 16 strake medlemsblad. Jeg mener å ha lest at når det gjelder gode filmer er det veldig vanskelig å treffe med oppfølgeren. Hva vi involverte mener om boka du nå leser og fjorårets årbok er mindre viktig enn din dom. Vi håper at du finner artikler som passer med dine interesser.

Jeg tror vi involverte våger å være litt stolte over å ha fylt en ny og variert årbok. Uansett må vi takke alle som har vært med og gjort dette mulig. Forfatterne og redaktør fortjener en stor takk i år også. Og, husk at du som akkurat nå leser årboka og som kanskje til og med er medlem av laget også fortjener takk. Stor takk til deg! Uten dere medlemmer hadde ikke dette vært mulig å få til.

Jeg tar sjansen på å trekke fram ett av alle bidragene i årboka. Søstre Pihl har gitt oss lov til å trykke bloggen om Østmarkas fagforening. Vi har hatt mye om Thomas Heftye og hans rolle i historien. Han har betydd mye for Norge og for lokalområdet vårt. Ved å lese om Østmarkas fagforening blir vi minna om at kanskje den viktigste del av historien er historien om de mange. Innsatsen til trelastarbeidere, husmannsfamilier og alle de andre som ofte blir anonyme hører med i historien om Norge. Stor takk til søstre for å ha gravd dette fram fra ikke spesielt lett tilgjengelige kilder!

Historielaget feira tiårsjubileum i 2008. Vi passerte 20 år i stillhet! Vi håper å kunne feire 25 år i 2023 med en skikkelig fest. Jeg ser for meg at vi inviterer alle gode venner og oss sjøl til en skikkelig feiring.

For oss i Østensjø historielag er venner et stikkord. Vi er avhengig av samarbeid med mange gode krefter rundt oss. Både Østmarkas venner og Østensjøvannets venner har hovedformål å jobbe for vern på hvert sitt felt. I tillegg har de fylt en rolle som historielag for sine områder. Vi som historielag dekker også deres områder. Min mening er at vi klarer å utfylle hverandre på en god måte. Et viktig tema knytta til Østmarka eller Østensjøvannet finner du sikkert og grundig hos dem. Så kan du sjekke om vi har noe som supplement. Det er ingen grunn til å glemme Sarabråtens venner eller Østensjø kunstforening. Alle de nevnte og noen glemte, bidrar alle til mangfold og lokalkunnskap i bydelen vår. Kulturbydel Østensjø liker vi å kalle oss.

Vi har masse planer for å jobbe videre med nye tema og i tillegg følge opp tema vi har tatt opp før. Historielaget fikk tidlig hjemmeside. Den er overmoden for fornyelse. Det ser nå ut til at det ordner seg med en ny og effektiv løsning slik at vi kan konsentere oss om lokalhistorien.

Arbeidet med artikler og foredrag bringer oss på jakt etter kilder. Vi støter da ganske så raskt på det godt kjente problem at kilder kan være både usikre og mangelfulle. Overraskende ofte er det ikke samsvar mellom ulike kilder. Det vi stadig minner oss på er at vi må trå varsomt og være forsiktig med det vi bringer videre. Når noe er dårlig eller usikkert kildebelagt forsøker vi å huske å få med det i det vi skriver.

Historielagets styre i år 2020

Leder:
Knut Helge Midtbø

Styremedlemmer:
Frode Ciljan Jakobsen
Kari Ravnaas
Roger Pihl
Per Ove Dahl

Varamedlemmer:
Lars Kristofersen
Liv Thorstensen

Valgkomite:
Bjørn Lilleeng
Leif Dan Birkemoe
Arnfinn Aabø

Kasserer:
Knut Helge Midtbø

Revisor:
Marit Walløe

Adresse
Østensjø historielag

Postboks 9 Oppsal
0619 Oslo
Giro: 6061 05 18055
Vipps: 574909

Organisasjonsnummer:
996 600 467

E-post:
histlag@online.no

Redaktør for boka:
Frode Ciljan Jakobsen

Utgitt:
September 2020

Da Tor Åge Bringsværd fylte 80 år i fjor, utga Gyldendal et jubileumsskrift i 5 eksemplarer. "**Tilfeldighetene er våre venner**" er mitt lille bidrag til dette jubileumsskriftet, men i utvidet form. Det er en bok om å vokse opp på Oppsal, en bok om å gripe de mulighetene som byr seg og ikke minst, en bok om tilfeldigheter. Dessuten er det en bok om dansk fjellklatring og om det fiktive faget kartozoologi. 240 sider.

VIPPS 299,- til
90096759 så
kommer boken i
postkassen din
nesten før du vet
ordet av det!

Innhold

4	Tidsvitnet Randi Devik (97) i møte med Milorg-jegere i mai-dagene 1945 <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
15	Generalløytnant Georg Rosenbusch og leiren "Rosenbusch" <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
18	Kartgravør Henry Gundersen hedret av NGO med plakett og hefte <i>Knut Helge Midtbø</i>
26	Østmarkas fagforening <i>Sara Linea og Katja Johanne "søstrene Pihl, de yngre"</i>
38	Fra Østre Strete til Østensjø <i>Bjørn Lilleeng</i>
44	Beltestein 13 <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
47	Spor etter gårdsbrenneriene under brenneriloven 1816-1845 <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
59	Norges første lokomotivfører og tiden rundt ham <i>Roger Pihl</i>
78	"Hamsun-eika" - et 100 årsminne <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
80	Kampen om Jordal <i>En bok av Ivar Johnsen presentert av Roger Pihl</i>
86	Befaringer 2020; Bygdeborgen på Midtåsen <i>Leif-Dan Birkemoe</i>
88	Befaringer 2020; Brenneriruinene på Abildsø <i>Leif-Dan Birkemoe</i>

75 år etter frigjøringen:

Tidsvitnet Randi Devik i møte med Milorg-jegere i mai-dagene 1945

Leif-Dan Birkemoe

Arne Stensaker måtte rømme til Sverige under krigen, og returnerte til Norge etter frigjøringen. Her står han på Nordre Skøyen ved siden av Randi Devik (født Ruud) som hadde styringen på kjøkkenet under Milorgs samling på Nordre Skøyen. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder, bilde B20180052.

Ved freden 8. mai 1945 fikk Milorg-jegere, hovedsakelig fra den lokale gruppe 13132, først tilhold på Nordre Skøyen gård. Etter en tid flyttet de over til det som hadde vært tyskernes leir på Skøyenåsen, også kalt "Rosenbusch". Randi Ruud, senere gift Devik, var 22 år og blant de som tok imot Milorg-jegerne i mai-dagene for 75 år siden. Vi møter 97-åringen hjemme i stuen i Fugleliveien for å høre hvordan hun opplevde frigjøringen.

Fra Breidablikk

Til Nordre Skøyen gård kom de som hadde sittet i tysk fangenskap, i et par tilfeller fra såkalte dødsceller, men også de som hadde holdt seg i skjul kunne nå fritt stå fram. Det var ikke lenger nødvendig med passord for å identifisere seg.

Randi var ikke med blant lottene under krigen, men med sine gode erfaringer og kunnskaper om matlaging, godt kjent fra speidermiljøet på Breidablikk som hadde rekruttert mange folk til Milorg, var hun selvskreven leder på kjøkkenet. Og her tok hun styringen med fast hånd fra første stund.

Intervjuet med Randi Devik ble gjort for både Sothøna nr. 59 i juni 2020 og Rundt vannet nr. 18. Det fant sted i februar 2020. Da det var tid for gjennomgang av intervjuet kom koronapandemien med full tyngde, og Randi ble smittet. Etter at hun ble frisk var imidlertid kreftene svekket. Gjennomgang var derfor ikke mulig. Randi døde 1. juli 2020, 97 år gammel. Vi takker familien for gjennomlesning og tillatelse til å gjengi artikkelen som første gang stod i Sothøna nr. 59, juni 2020.

Randi Devik (1923-2020)

Foto: Tore Bergheim

Randi synes oppdraget var givende og tok del i mer enn matlaging. Bygging av speiderhytta ved Dalbak inne ved Elvåga på begynnelsen av krigen der det ble drevet opplæring i bruk av våpen og ammunisjon, men også førstehjelp, om situasjonen skulle kreve det. Også her hadde Randi vært til stor hjelp med både matlaging og en rekke praktiske gjøremål. I dette miljøet var også Kay Devik, som hun etter krigen giftet seg med. Kay var Milorg-jeger så Randi hadde nærkontakt med motstandsbevegelsen fra første stund. Flink var hun til å tegne og male. Peiskappen i hytta ved Elvåga var det Randi som dekorerte.

Statens kvinnelige Industriskole

På en utstilling av vevarbeider på Østensjø skole traff hun lærer Hulda Wiker (1883-1973) i 1939 som anbefalte henne å søke Statens kvinnelige Industriskole¹, der hun selv hadde liten tro på å komme inn, fordi

hun nettopp hadde vært alvorlig syk i lang tid av bronkittlungebetennelse. Hulda overtalte henne likevel til å søke, og det reddet meg, forteller Randi. Randi gikk på Bryn skole, men hadde som lærer et kort vikariat på Østensjø skole etter krigen. Hennes første arbeid var å veve et bilde tegnet av billedkunstneren Gerhard Munthe. Bildet var lite og måtte forstørres ved flere kalkertegninger. Bildet henger i stuen i Fugleliveien der vi i februar 2020 snakker med Randi om frigjøringen. I vevingen fikk hun gitt uttrykk for sin kreativitet.

Randi har vært lærer på en rekke skoler og institusjoner rundt på Østlandet. Hun nevner fengsler og Sofies Minde. Randi uttrykker gleden ved å arbeide og møte mennesker. Dette var nok en god bakgrunn for å ta i mot Milorg-jegere på Nordre Skøyen i maidagene 1945.

Milorg-jegere fra Malerhaugen, der det også var en forlegning, er kommet på besøk til Nordre Skøyen. Diskusjon om puss og stell av håndvåpen var et aktuelt tema. Kilde: Østingsjø lokalhistoriske bilder, bilde-nr. B20180177.

Milorg-jegere på Nordre Skøyen

Hva drev Milorg-jegerne med under oppholdet på Nordre Skøyen, spør vi. -Det var øvelser, våpenpuss og samtaler med likesinnede. Noen var kommet fra Sverige dit de hadde flyktet under krigen. Av disse også folk fra Polititroppene. Vi hadde også besøk fra andre Milorg-samlinger, forteller hun. På Dalaker gård ikke langt fra Malerhaugen kom det opp folk. Og da var våpenpuss og diskusjon om våpenbruk et gjennomgående tema.

De fleste milorgjegere ble i den første tiden innkvartert på Nordre Skøyen der de lå på flatsenger i stuene. Jentene som tok seg av matlagingen lå i nærheten av kjøkkenet. For de fleste var det en stor overgang fra en

stresst tilværelse til fri utfoldelse blant venner og likesinnede. Vi fornemmer at det tok tid for å avregere fra krig og usikkerhet til fred og frihet.

-Skøyenparken ga muligheter for mye moro, understreker Randi.

Fra Nordre Skøyen til "Rosenbusch" på Skøyenåsen

Den tyske leieren på Skøyenåsen langs Haakon Tveters vei, også kalt "Rosenbusch", etter kommandanten Georg Rosenbusch, ble ved en seremoni av Milorg-jegere overtatt fra tyskerne like etter 8. mai. Tyskerne hadde på det tidspunkt allerede forlatt området. Leder for Milorg-gruppen 13132 var William Johansson, med dekknavnet "Petra".

Straks leiren var satt i stand for oss flyttet vi over til Skøyenåsen, forteller Randi.

Nå forholdt det seg slik at "Rosenbusch" også skulle legges til rette for andre enn Milorg-jegere. Husene var jevnt over i god stand og kvalitet. De kunne derfor tas i bruk som midlertidige boliger.

-Jeg kan være ganske bestemt, dersom det er noe jeg mener er galt, sier Randi med hevet stemme. Da gruppen med Milorg-jegere kom fra Nordre Skøyen til "Rosenbusch" på Skøyenåsen, fikk vi beskjed om at familier fra Finnmark og Nord-Troms, som bodde på Østlandet og ikke hadde tilfredsstillende boligforhold, også skulle få flytte inn i noen

av hyttene på Skøyenåsen. Men så fikk vi kontrabeskjed, norske offiserer med familie skulle bo der. Noen av disse med engelske fruer og barn. Disse offiserene hadde giftet seg i England under krigen, samtidig som de hadde norsk kone i Norge. -Da gikk jeg ned på Festningen og sa min mening. La heller flyktningene fra Nord-Norge få bo i leiren!

Militært personell med familier

Slik gikk det som kjent ikke. Norsk holdning var å unngå press på det sivile boligmarkedet av hjemvendt militært personell med familier. En del dertil egnede våningshus ble rekvirert av Forsvaret for å hjelpe dette personell til midlertidig husvære. På

Løtter på "Rosenbusch". Nr.4 fra venstre er Lillemor Lillegraven, deretter Randi Devik (f. Ruud), Gerd Arnesen og Inger Else Ranterud. Kilde: Østsjælland lokalhistoriske bilder, bilde B20180125.

◀ Fra venstre Ragnvald Fagernes og Randi Devik (f. Ruud) utenfor en av hyttene på "Rosenbusch".

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Nr. B20180133

◀ Til venstre for Sandvik står Gerd Arnesen og til høyre Randi Devik (f. Ruud) utenfor en av hyttene på "Rosenbusch".

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Nr. B20180124.

◀ Etter at "Rosenbusch" var overtatt fra tyskerne oppholdt Milorg-jegere og lotter seg her i noen måneder. Nummer to fra venstre er Lillemor Lillegraven, deretter Randi Devik (f. Ruud) og i døra Ragnvald Fagernes.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder, Nr. B20180132.

► Speiderne på Bryn begynte først som en sanitetsgruppe etter krigsutbruddet i april 1940. I juni 1941 ble Bryns KFUM-hytte ved Elvåga innviet og i september 1941 ble speiderarbeidet forbudt. Flere speidere startet med øvelser i motstandsarbeid. Bildet viser "Hjemmefronten" bevæpnet med hageredskap og vaskefat. Lengst til venstre Johan Bø og helt til høyre Kay Devik ved speiderhytta, trolig sommeren 1941.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder, Nr. B20180042.

► Menyen var lapskaus, filberedt av Randi Devik (f. Ruud) med hjelpere, trekkes i kjerre fra messa i Haakon Tveters vei 29 og opp til festplassen. I midten Trond Låtun, til høyre Oddbjørn Hagen.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder, Nr. B20040115, foto Rolf Holth.

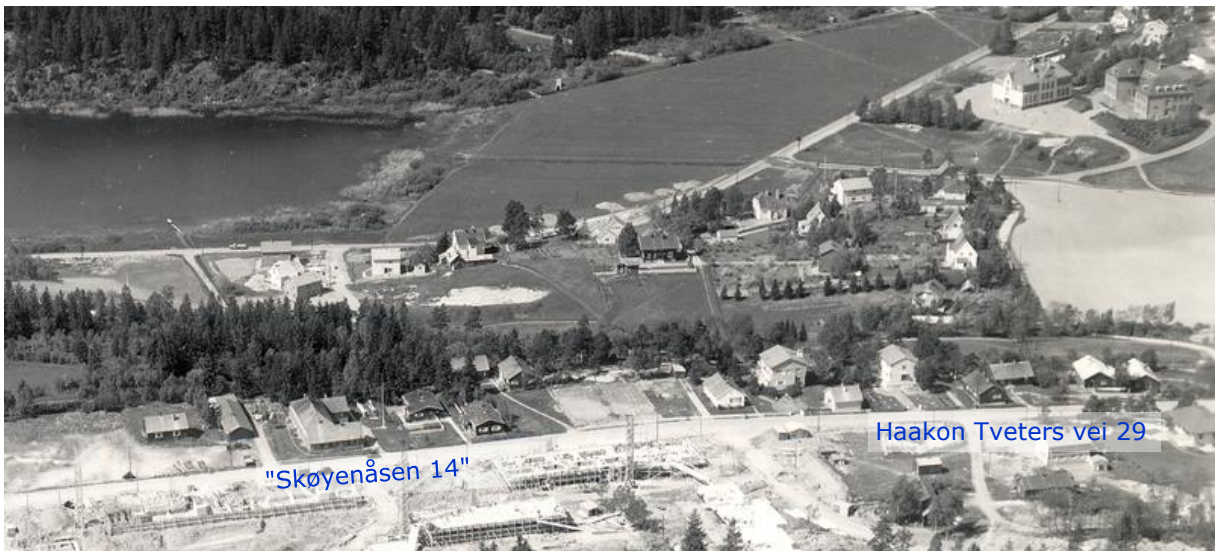

► St. Hans-festen i 1945 for Milorg-karer med damer fant sted i leiren Rosenbusch på Skøyenåsen. Etter bildet å dømme må det ha vært dekket til ca. 80 gjester.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder, Nr. B20040116, Foto Rolf Holth.

Leiren "Rosenbusch" strakk seg fra Haakon Tveters vei 29, som var messe og velferdsbygg, nær Skøyenåsen trikkeholdeplass, og frem til bygningen som ble kalt "Skøyenåsen 14". Dette var et hus med leiligheter i to etasjer, synlig på flyfotoet fra 1952. Her ble boligblokken Haakon Tveters vei 41-45 senere oppført. Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder, bilde-nr. B20030044.

Skøyenåsen var det ca. 15 meget godt egnede hytter. Av disse står en bygning igjen, det som i dag er Haakon Tveters vei 29. Det var i dette huset Randi og hennes hjelpere skulle tilberede og servere mat til Milorg-jegere og de offiserfamilier som fikk bo i hyttene. Randi nevnte også at hun hadde servert lærere som tidligere under krigen satt i fangenskapet i Kirkenes.

Det var et stort kjellerrom mot Haakon Tveters vei 28² som ligger rett over veien, fortalte Randi. Dette rommet hadde tyskerne laget som et tilfluktssted dersom leiren ble utsatt for bombing. Innerst i dette rommet mot Haakon Tveters vei 28 var det lagret mat, spesielt hermetikk, som Randi benyttet til å servere de nyinnflyttede. Ellers fikk hun levert mat fra kolonialbutikken til Føyen på Bryn. Fra menyen nevner hun lapskaus,

◀En hylle med et bord for aviser og blader var blant møblene som fant veien til private hjem ved frigjøringen. På undersiden av platen er det to stempler, det ene med den tyske ørn og hakekorset. På det andre, et rundstempel, kan vi lese "H.U.V. Oslo" som kan være forkortelse for "Heeresunterkunftsverwaltung" noe som kan oversettes med Hærens innkvarteringsforvaltning. På samme stempel står det også "Abnahme" som i denne sammenheng kan bety "mottatt". Det er tydelig at tyskerne hadde orden på møblene i leiren.

Foto: Gunnar Devik.

kjøttkaker, pølser, fiskekaker og pannekaker, men fersk fisk hadde jeg ikke tilgang til, forteller Randi. Maten tilberedte vi i store kokefat som tyskerne hadde brukt. Randi fortalte at kjøkkenet hadde god standard med elektrisk komfyr og oppvaskmaskin. Jeg husker godt vi skylte tallerkener og bestikk før det ble satt inn i maskinen.

Familiene i hyttene kom ned til spisesalen i Haakon Tveters vei nr. 29 for frokost, lunsj og middag, servert av Randi og hennes medhjelpere. Det som ergret Randi var at offiserfamiliene hun serverte mat, ikke spiste opp all maten. De bare forlot spisesalen! Det var noe vi ikke var vant med. De nye fruene med barna snakket ikke norsk slik at all samtale foregikk på engelsk. Det var fru Ramstad på Teisen skole som tok seg av de engelske fruene og deres barn, kan Randi huske.

Høy standard i hyttene

I "Lottebo", der Randi bodde, var det stue og flere soverom med felles toalett og bad. Randi fortalte at de satte navn på alle de små hyttene. Tyskerne hadde festet et nummerskilt til hver hytte, men det ble ikke

benyttet av de som bodde der rett etter frigjøringen. I Haakon Tveters vei nr. 29 var det også fyrrom og sentralvarme. Noe som imidlertid forskrekket var da vi oppdaget kakkellakker i messebygningen! Trolig en overlevering fra tyskernes tid.

-De var helt gale!

Også på "Rosenbusch" var det hyppige øvelser, trening og våpenpuss. Ikke minst øvelse i marsjering før parader nede i byen. Her gjør Randi oppmerksom på en farlig lek og sier litt oppgitt, - det var mye uansvarlig pistolskyting. De var helt gale, forteller Randi. En gang gikk det forferdelig galt ved at en av jegerne ble skadet etter et vådeskudd og ble fraktet bort på bære.

En tysker dukket opp

Som nevnt hadde tyskerne forlatt leiren da den ble overtatt av Milorg 8. mai. Men en tysker dukket opp på Skøyenåsen etter krigen, forteller Randi, som husker at han het Hans Müllhausen, en overlevende fra Blücher i april 1940. Det virker litt underlig når Randi kan fortelle at de hadde fest for han på Østmarkseteren. Og ikke nok med

"Skøyenåsen 14"

I området der boligblokken Haakon Tveters vei 41-45 ligger i dag lå bygningen "Skøyenåsen 14" som var tyskernes nummer på den sørligste og største bygningen i leiren "Rosenbusch".

Der bodde det tidlig på 1950-tallet 8 familier, fem i første etasje og 3 i annen etasje. Standarden på leilighetene var bra forteller Thor Lyder Andersen (f.1945) som flyttet inn med mor og far i 1950/51. Leiligheten hadde stue, kjøkken og alkove. Det var felles bad på gangen med badekar og dusj. Huset hadde også telefonkiosk og i kjelleren fyrrom for sentralvarme, bod og rulle. Tyske ingeniørroffiserer var tilgodesett med boliger av bra kvalitet. Til nr. 14 var det en liten hage med rosebusker. I tillegg dyrket de grønnsaker i en kjøkkenhage. Familien flyttet over i permanent bolig da huset ble solgt og revet i 1954/55.

Kilde: Samtale med Thor Lyder Andersen 29. januar 2020.

Haakon Tveters vei 29 står nå like støtt på høy grunnmur som da huset ble reist i 1943 og gjorde tjeneste som offisersmesse og velferdsbygg. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 19.04.2004.

det, han bodde her i mange år. Visstnok giftet han seg i Norge, men senere viste det seg at han også var gift i Tyskland. Han reiste etter en tid tilbake til Tyskland og ble gjenforent med sin kone fra første ekteskap. Hans norske kone skal ha forstått komplikasjonene og godtok skilsmissen.

Hyttene ble solgt

Alle hyttene ble etter hvert solgt og bygget opp igjen på nye tomter. Møblene fra hyttene, stoler nevnt spesielt, kunne man finne igjen i flere boliger i området etter krigen. Først ti år etter frigjøringen ble siste hus i leiren fraflyttet. Kun Haakon Tveters vei 29 fikk stå igjen.

Eneboligen i Haakon Tveters vei 35 som fabrikkier Birger Nordby bygget på slutten av 1930-tallet, ble rekvirert da leiren ble opprettet, og eieren fikk huset tilbake etter krigen. Til da hadde den vært bolig for leirkommandanten.

Takk til Randi

Maidagene i 1945 var en skjellsettende periode for alle som opplevde frigjøringen. Randi intet unntak. Når hun beretter er det med stor innlevelse krydret med detaljer som man ellers skulle tro var visket ut. Derfor var det spennende å høre henne som tidsvitne fortelle med egne ord om hvordan Milorg-jegere opplevde den første tiden etter frigjøringen. Takk for hyggelig og interessant samtale og for innsatsen hun gjorde ved frigjøringen av Norge.

Vi takker Randi også for bildene vi fikk låne for skanning og publisering i bildebasen til Østensjø lokalhistoriske bilder, tilgjengelig på Deichmans lokalhistoriske bilder i Oslo. Der finner man flere bilder fra frigjøringsdagene.

Randi og Kay Devik med deres sønn Gunnar i HV-uniform 16. mai 1987 ved Østmarka HV-områdets 40-års jubileum i Skøyenparken.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Nr. B20200048. Foto: Familien Devik.

Milorg-jegeren Kay Devik, mannen til Randi, med Milorgs fane under høytideligheten ved krigsmonumentet i Skøyenparken 16. mai 1987 da kong Olav Ia ned en krans ved bautaen over distriktets falne under krigen i anledning av Østmarka HV-områdets 40-års jubileum. HV-område er en videreføring av Milorg-gruppe 13132 som ble stiftet 16.10.45.

Kilde: Østensjø lokalhistoriske bilder. Nr. B20200043. Foto: Familien Devik.

"Femsetra" - Haakon Tveters vei 29

I Plan- og bygningsetatens saksinnsyn fremgår det at "eiendommen var rekvirert av Forsvaret fra 8. mai 1945 til 14. november 1951 da de fem innkvarterte offiserfamilier – 20 – mennesker – etter langvarige og vanskelige forhandlinger oppnådde bygselskontrakt på tomten på 95 år". Tømmervillaen fikk navnet "Femsetra" gnr. 144, bnr. 834. Navnet knytter seg til de fem familiene som bodde der og dannet boligselskapet "Bolig A/S Femsetra".

Etter at tomtespørsmålet var løst gjensto det godkjenning av våningshuset til varig bruk. Bygningssjefen ga sin tillatelse, samtidig som de mente at det ikke hastet med å utføre de små pålegg gitt av Helserådet. Likevel ble de vesentligste av påleggene utført i den militære rekvisisjonsperiode under militær bygningssjefens tilsyn. "Bygningen ble oppført av entreprenørfirmaet Heggedal bruk, Heggedal i Tyroler stil på spesialbestilling til bruk som offiserkasino", heter det i beskrivelsen i et brev til Bygningssjefen i Oslo fra Bolig A/S Femsetra, datert 1. mai 1969. Når det heter "kasino" betyr det vel at huset var ment til mer enn offisersmesse for servering av mat, men også som et klubblokale eller velferdsbygg med underholdning mv. Dette kan stemme med de rykter som verserer om husets bruk.

Bygningen ble innredet av Forsvaret grunnet den prekære husnød for ikke å belaste det sivile boligmarkedet etter frigjøringen. De innkvarterte offiserer kostet ytterligere på leilighetene for å kunne bo standsmessig (oppussing, tapetsering, elektrisk oppvarming i stedet for sentralfyring etc.) og kjøpte våningshuset og dannet boligselskapet.

Bygningsanmeldelsen av det oppførte og innredete våningshus med beskrivelse er datert 27.5.1949 og godkjent 4.10. samme år. Kjellerleiligheten skal ikke brukes til leilighet, men til boder, heter det i vedtaket. Den siste leieboer flyttet fra kjellerleiligheten 5.11.1953.

Vi må anta at offiserfamiliene som flyttet inn i Haakon Tveters vei 29 rett etter frigjøringen var godt orientert om huset. De viser til Heggedal bruk, Heggedal. Det var Alf Wist (1880-1962) som eide bruket og som i 1944 ble næringsminister i Quislings regjering. "Ved Heggedal Bruk spesialiserte han produksjonen mot prefabrikkerte laftebygg, noe som etter Wehrmachts ankomst til Norge 1940 snart førte til store ordrer fra okkupasjonsmakten, derunder Organisation Todt, på tømmerhus over hele landet. Virksomheten ble drevet av en av Whists sønner", heter det i Store Norske Leksikon. Alf Wist ble domfelt som krigsprofitør.

Kilde: Plan- og bygningsetaten, Saksinnsyn og snl.no.

Merknader

- ¹ Statens lærerhøgskole i forming, Oslo var en høgskole for formingslærerutdanning og husflid/kunsthåndverk. Den ble etablert som privatskole under navnet *Den kvindelige Industriskole i Christiania* i 1875. I 1900 ble den overtatt av staten, og fikk navnet *Statens kvinnelige industriskole i Kristiania*. Den skiftet så navn til *Statens lærerskole i forming, Oslo* i 1966 da også menn ble tatt opp som elever, og ble lærerhøgskole i 1981. I 1994 ble skolen fusjonert inn i Høgskolen i Oslo, fra 2011/2012 Høgskolen i Oslo og Akershus, som fra 2018 ble til OsloMet – storbyuniversitetet. - Kilde: lokalhistoriewiki.no.
- ² Boligen i Haakon Tveters vei 28 ble ikke bygget før rett etter krigen.

Generalløytnant Georg Rosenbusch og leiren "Rosenbusch"

Leif-Dan Birkemoe

Leder for *Festungspionerstab*, staben for alle tyske ingeniørsoldater i Norge, var ved flyttingen fra hovedkvarteret i Handelsbygningen, Drammensveien 20, til Skøyenåsen i august 1943 general Figenbach. Det skriver Milorgs sjef for gruppe 13130, Terje R. Diesen, i boken *Tysk okkupasjon i Søndre Aker* (Årbok for Søndre Aker Historielag, Sør i Aker 1989-1990). I samme bok skriver Terje Diesen videre at leiren ved Skøyenåsen stasjon ble kalt "Rosenbusch".

En leir oppkalt etter sjefen?

Det som gjør navnet interessant er at generalløytnant Georg Rosenbusch (1890-1944) også har vært leder og trolig også kommandant for *Festungspionerstab*, et navn som kan henlede på leiren "Rosenbusch". Georg Rosenbusch var i staben til generaloberst Nikolaus von Falkenhorst, Wehrmachts øverste militære sjef i Norge frem til desember 1944. Georg Rosenbusch må ha vært en offiser med god kontakt til ledelsen i *Wehrmacht* og *Organisation Todt* (OT), kjent "entreprenør-organisasjonen" i det tredje rike, som sto for byggingen av hele Atlanterhavsvollen fra Frankrike via Nordsjøkysten, langs norskekysten og opp til Kirkenes. Med omfattende festnings- og fortutbygging langs norskekysten, kan man godt tenke seg at det var viktige avgjørelser som skulle tas. Tyskerne ventet jo en invasjon fra vest.

Georg Rosenbusch (1890-1944).

Kilde: historicalsocietyofgermanmilitaryhistory.com.

Tredelt leir

Da *Festungspionerstab* hadde hovedkontor i Handelsbygningen fra november 1941 var også *Festungsnachshubstab*, ingeniørvåpenets forsyningstjeneste, en del av virksomheten. Ved flyttingen høsten 1943 la administrasjonen beslag på begge skolebygningene på Østensjø skole. Mannskapene ble innkvartert i åtte rekvirerte villaer i den gamle bebyggelsen på sørsiden av Haakon Tveters vei og langs Østensjøveien. Tredje del av komplekset var tyskernes store byggearbeider mellom trikkelinjen og Haakon Tveters vei. Med hjelp av sovjetiske krigsfanger fra Etterstadleiren

bygget de små tømmerhus eller hytter som boliger for ingeniøroffiserer. Boligene dannet på den måten en egen leir, kalt "Rosenbusch" etter leirens kommandant Georg Rosenbusch. "Rosenbusch" var beplantet med roser (trolig *Rogusa rugosa*), og hellelagte gangveier mellom hyttene som var av god *Waldlager*-standard. Leiren hadde også tre betongbunkere, to i sør og en i nord. Generalløytnant Georg Rosenbusch, hadde i kommandantperioden bolig i den rekvirerte villaen Haakon Tveters vei 35, det eneste huset før krigen på vestsiden av veien og en del av leiren. "Rosenbusch" strakte seg fra

vaktbua ved Skøyenåsen trikkeholdeplass til boligblokken som i dag er Haakon Tveters vei 41-45. Leiren på Skøyenåsen var på denne måten delt i tre deler: Østensjø skole, de rekvirerte villaene og "Rosenbusch".

Rosebuskene

På en flyvning fra Berlin til Oslo med Deutsche Lufthansa (Junkers Ju 52) 16. oktober 1944 var Georg Rosenbusch med som passasjer. Dårlig vær og svake radiosignaler førte til at flyet traff en fjelltopp i Seljord i Telemark. Besetningen og tolv passasjerer ble drept.

Det mest sannsynlige er at da generalløytnant

Vidkunn Quisling besøker en propagandautstilling på Nasjonalgalleriet 14. august 1944. Lengst til venstre generalløytnant Georg Rosenbusch (PiFÜ Norge, senere Inspek. Landbesfestungen Nord), mens den andre fra venstre er generalmajor Eugen Theilacker (stabssjef i staben til generaloberst Nikolaus von Falkenhorst, kommandant for Wehrmacht i Norge). Hvem som orienterer Vidkunn Quisling er ikke oppgitt.

Kilde: historicalsocietyofgermanmilitaryhistory.com

Georg Rosenbusch ble utnevnt til kommandant ble leiren gitt navnet "Rosenbusch", en ære til den nye sjefen. Bilder vi ser fra leiren i maidagene 1945 tyder på at rosebuskene ikke er plantet samme vår, og trolig før han omkom i flyulykken i oktober 1944, kanskje allerede høsten 1943. Vi har flere eksempler på leire som var oppkalt etter tyske steder og personer. Det er lite sannsynlig at man oppkalte en leir etter beplantningen.

For Milorg var det enkelt å benytte navnet "Rosenbusch", det samme som tyskerne brukte. Rosebusker var noe Milorg-jegerne lett la merke til da oppdraget var å observere leiren. I ettertid har leiren blitt identifisert med rosene.

Georg Rosenbusch er gravlagt på "Soldatenfriedhof", den tyske krigskirkegård

sør for Alfaset gravlund.

Det kan ha vært minst tre kommandanter på "Rosenbusch". General Figenbach ved flytting fra Handelsbygningen, Georg Rosenbusch etter flytting og den som overtok etter flyulykken i 1944. Sistnevnte skal ha brukket lårhalsen på en skitur i Østmarka.

Kilder:

Sothøna nr. 49, juni 2015, s. 16. Rundt vannet nr. 13 2015, Oslo under krigen, Øyvind Reisegg, Pegasus forlag 2016, Randi Deviks svigersønn Magnus Borge, mailutveksling med tidligere eierfamilie i Haakon Tveters vei 35 og tyske leksikalske databaser på internett, bl.a.

<https://www.findagrave.com/memorial/20062829/georg-rosenbusch>.

Georg Rosenbusch er gravlagt på "Soldatenfriedhof", den tyske krigskirkegård sør for Alfaset gravlund. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 27.07.2020.

Kartgravør Henry Gundersen hedret av Norges geografiske oppmåling med plakett og hefte

Knut Helge Midtbø

Som vi ser på bildene er det en flott minneplakett som har fulgt med på flyttelasset fra Geografisk oppmåling i Oslo til Kartverket på Hønefoss. Henry Gundersen er en av de ni som er hedret på Milorg-støtten på Sarabråten. Da han ble henrettet 17. mars 1945 var han ansatt som kartgravør på Norges Geografiske Oppmåling som siden er blitt en del av Statens Kartverk. Plaketten er flytta fra Oslo og er nå plassert i inngangspartiet på Kartverket på Hønefoss.

Leting etter informasjon om minnestøtten på Sarabråten ledet til Statens Kartverk på Hønefoss

Da jeg i 2017 søkte etter informasjon om minnestøtten på Sarabråten til et foredrag jeg skulle holde, kom jeg over opplysninger om at Henry Gundersen, som er det åttende navnet på støtta på Sarabråten, var minnet med en plakett på Statens Kartverk. Jeg lurte på om dette kunne føre meg til ny informasjon, og tok derfor en tur innom Kartverket som ligger i utkanten av Hønefoss. Det viste seg at de i

arkivet hadde et minneskrift gitt ut rett etter krigen for å hedre kartgravør Henry Gundersen. De hadde også et fotoalbum som er digitalisert og som finnes på Kartmuseet/Digitalmuseet.

Henry Gundersen begynte i Norges Geografisk Oppmåling i St. Olavs gate 32 i 1938 og jobbet her da han sammen med mange av arbeidskameratene kom med i Milorg i 1942. Minneplaketten har nå en flott plassering i bygget som bildene viser. Den fulgte nok med

Milorg-støtten på Sarabråten. Foto fra Wikipedia, foto: Kjetil Ree

på lasset da Oppmålinga flytta fra Oslo til Hønefoss på 70-tallet.

Minneheftet og albumet forteller oss mye om Henry Gundersen og om miljøet han var en del av. Mye av historien rundt Milorg-støtten er godt kjent. Terje Diesen har utgitt mye Milorg og den avdelinga han ledet (ref. Søndre Aker historielag). De ni på minnestøtten var alle med i hans avdeling. Finn Arnt Gulbrandsen har en artikkel i Sothøna i desember 1995 om Milorg i Østmarka og de ni som er minnet på støtten. Han bygger på intervjuer og på det Terje Diesen har skrevet. Vi skal ta med noen nye bilder og skrive litt rundt det heftet forteller oss og sammenligne med andre kilder.

Historien om milorg-støtten forteller oss noe om offer og savn

Siden avdukinga 16. juni 1946 har det vært en sammenhengende rekke av årlige markeringer her inne på 7. juni eller en dag nær denne. Det har vært kjente talere og et verdig arrangement. Ansvaret var i mange år hos Milorg D13- Både Knut Valstad og Terje Diesen var sentrale i organiseringa. Seinere overtok Bøler fellelsråd for en periode, mens ansvaret nå er hos Østmarkas venner. Kai Ekanger hadde sjøl sterke opplevelser knytta til farens innsats under krigen. Han har stor del av æren for at denne markeringa står så sterkt gjennom det arbeidet han har gjort og som i dag videreføres av sønnen Ivar Ekanger.

Minneskriftet forteller oss mye om Milorg-miljøet på kartverket

Oppmålingas minneskrift er redigert av Per Arnt Hoel og Sv. Thorstensen. De 27 bildene i albumet er også kopiert i god kvalitet til Kartmuseet som er en del av Digitalmuseum. Mange av bildene er brukt som illustrasjoner i minneskriftet. Vi kommer til å legge ut både minneskriftet og bildene når historielaget får nye hjemmesider.

Skriftet dokumenterer at Milorg-gruppe D13132 rekrutterte mange på Oppmålinga. I det følgende skal vi ta med noen eksempler og

forsøke å kombinere tekst og bilder for å gi et inntrykk av hva som finnes i dette materialet.

Minneskriftet dokumenter at Henry Gundersen og miljøet han var en del av på oppmålinga rekrutterte mange i denne Milorg-gruppa. Henry Gundersen var innflytta til Oslo før krigen. Etter en god Middelskoleeksamen fikk han i 1938 stilling som gravørelev ved Geografisk Oppmåling i St. Olavs gate 32 i Oslo. Etter tre års lære og kveldsskole ble han så ansatt som kartgravør. Dette var en spesialisert og krevende profesjon som Henry Gundersen mestret som få andre.

Dette bildet forteller mye om sorgen og savnet og også om den rollen Milorg-støtten har hatt for de etterlatte. 17. mars 1950 var femårsdagen for henrettelsene på Akershus. Bildet viser Sverre Weinholdt, faren til Storm Weinholdt, som legger ned krans på ved støtten inne på Sarabråten.

Foto: Rolf Holth, Østensjø lokalhistoriske bilder

Alle foto på denne side:
Norsk Kartmuseum
Fotografering 1938 - 1944

Minnealbum om kartgrafiker Henry Gundersen

Henry Gundersen, ved Helgern ►

◀ Henry Gundersen, på vei mot toppen

I klatrer-eldoradoet
Henry Gundersen flankert av Per Amt Hoel og ukjent ►

◀ Henry Gundersen, klar for Smørstabbreen

Arbeidskamerater som nevnes er Knut Valstad, Einar Evensen, Alf Rabbås og forfatteren Per Hoel. Vennegjengen var stadig på tur i marka og de dro også på sommerferier sammen. I adresselista for Kristiania/Oslo i 1940 finner vi Henry

Gundersen i Hertug Skules gate 15 på Sagene og Per Hoel på Vålerenga, begge er oppført som gravørelever. Knut Valstad er et velkjent navn i Østensjø. I kameratgjengen på oppmålinga slutta flere seg til Milorg sammen med Henry Gundersen fra 1942. Vi vet at dette

gjelder både Per Hoel og Knut Valstad.

Jeg tar med noen bilder fra albumet av de som også er brukt som illustrasjoner i minne-skriftet. Jeg har tatt med den bildeteksten som er brukt av Kartmuseet. Jeg har også lagt til navn på de vi kjenner på bildene.

Dramatikk mot slutten av krigen

Milorg-troppen til Henry Gundersen trente hardt, løste etterretningsoppgaver og la ut depoter. Orienteringsløp var en sentral del av treninga. Troppen skaffet forsyninger og utstyr fra aksjoner og flyslipp og skjulte dette i Østmarka. Det var noen flyslipp i Østmarka, men trolig ikke så mange. Vi lar temaet flyslipp ligge til en annen gang, men siterer direkte fra Per Hoel om depotene: "Under

Vælsåsen ved Skålsjøen fant han og Storm (Storm Weinholdt) et depot som tyskerne kunne lete seg enda grønnere etter, og aldri finne. Med godt skjulte innganger lå det her et nett av huler, som sikkert ikke et menneske visste om, og dette ble vårt hoved-depot og endepunktet for mange strabasiose "kløv-turer".

Milorg D13132 utførte flere titalls vellykkete sabotasjeaksjoner fra 1944. Formålet var å svekke den tyske okkupasjonsmakten som fortsatt hadde mer enn 200 000 soldater i Norge. Mange frykta en blodig avslutning på norsk jord. Henry Gundersen var i følge Per Hoel sjøl med på en stor og vellykket sabotasjeaksjon mot et tysk lager på Grorud 23. august 1944. Beskrivelsen til Hoel er full

▲ Dette bildet som i Kartmuseets opplysninger har tittel " Etter endt Milorgtur, Gullsmeden i Oslo Østmark". Av personer i bildet gjenkjennes kun Knut Valstad helt til høyre. Stua i bakgrunnen ligner ikke stua på Gullsmeden. Vi spurte Even Saugstad som mente å gjenkjenne området rundt Sandbakken fra gamle bilder. I en periode var Even halvparten av vertskapet på Sandbakken. Even lette fram det neste bildet.

► Bildet under er tatt av Anders B. Wilse i 1932 og er tatt i motsatt retning av det forrige og viser Tømmerholen i forgrunnen med Sandbakken i bakgrunnen. Det underbygger at Milorg-bildet er tatt fra Sandbakken med Tømmerholen i bakgrunnen.

av detaljer. Sjøl om ikke alle kilder har Henry Gundersen med som deltaker her, regner vi med at dette stemmer.

Finn Arnt Gulbrandsen skriver: "16. september startet de en kjemperazzia der Østmarka ble finkjemmet. Styrkene kom fra Losby og undersøkte marka ned til Fjell i Enebakk. Andre startet fra Ski og sjekket skogen helt til Oppsal. Dette var noe man hadde vært redd for lenge. Selv om karene i Milorg neppe var overrasket, så mistet de to meget dyktige jegere fra 13132, Ingolf Nordstrøm og Kjell Skøyen. De ble tatt i troppens hytte ved Bjønnebeta øst for Skytten, arrestert og innsatt på Grini."

23. januar 1945 aksjonerte gruppa mot et bensinlager i Schwensens gate. Der var Henry Gundersen ikke med, men vi finner ham på et bilde i albumet tatt fra Oppmålinga i St. Olavsgate. Vi ser røyksøylen fra aksjonen i bakgrunnen. Dette bildet av han og to kamerater med røyken fra Shell-lageret i bakgrunnen er en liten fortelling i seg sjøl. De tre skjønnte sikkert at det var en sabotasjeaksjon. Vi vet ikke om de kjente til målet, men det er vel sannsynlig at Henry Gundersen i midten av bildet visste noe.

Februar ble en på alle måter tøff måned for Milorg som 8. februar likviderte sjefen for Statspolitiet, Karl Marthinsen, i Blindernveien.

Represaliene var brutale med flere titalls henrettelser. Nå skjønnte alle at okkupasjonen gikk mot slutten. I den spente situasjonen fortsatte Milorg med sabotasjehandling og aksjoner. 12. februar plyndrer gruppa et matvarelager i Skippergata. Dagen etter kom en opprulling.

Per Hoel forteller: 13. februar dukker to fra Gestapo opp hjemme hos familien Weinholdt i Hertug Skules gate på Sagene for å arrestere broren til Storm Weinholdt som jobbet i politiet. Der sitter Storm Weinholdt og Frank Olsen. De venter på Adolf Bogstad. Gestapistene fatter mistanke. Når Adolf Bogstad kommer lukter han lunta, prøver å flykte og blir skutt. Storm, broren Kjell og faren Sverre

blir alle arrestert sammen med Frank Olsen.

Em litt annen versjon fra Finn Arnt Gulbrandsen: "To gestapister kom uventet hjem til familien Weinholdt. De ønsket å "snakke med" Kjell Weinholdt, Storms bror. Kjell jobbet i politiet og var toppens kontaktmann der. Besøket var skjebnesvangert. I stua satt Storm og Adolf. De ventet på Frank Olsen. Det var avtalt at han skulle ha med seg de neste aksjonsplanene. Karene fra Gestapo tvang seg til å vente på Kjell som ikke var hjemme. Spørsmålene kom selvsagt til Storm og Adolf. "Vi er venner og skal på tur", var svaret tyskerne fikk. Sjekk av papirene gikk greit, men det var ikke mulig å få advart Frank. Han gikk rett i fella. Inn på

Sabotasjeaksjonen mot Shells bensinlager i Schwensengate i Oslo i januar 1945. (fra venstre Asbjørn Berg, Henry Gundersen og Per Arnt Hoel) [Utsikt fra St. Olavsgt. 32 NGO's lokaler] Foto: Norsk Kartmuseum

soverommet med ham. Gestapisten kroppsvisterte. Gestapist nr. to gikk ut i entréen. Adolf forstod at noe måtte gjøres. Han spurte om å få gå på WC. Gestapist nr. to nikket. Døra til trappeoppgang og toilett ble revet opp samtidig av Adolf. Tyskeren trakk hurtig pistolen og skjøt. Landsmannen hans styrtet ut fra soverommet og skjøt i samme øyeblikk et skudd. Ytterligere to skudd ble avfyrt mot milorgjegerens hode. Adolf Bogstad var drept."

Vi ser at det er noen viktige forskjeller på disse to fortellingene. Det er grunn til å tro at Finn Arnt Gulbrandsen (som bygger på Terje Diesen som var med på rettsoppjøret) har den riktigste fortellinga, og at Per Hoel har hatt litt feil informasjon. Vi planlegger å finne rettsprotokollene for å finne ut av dette.

I løpet av kvelden og natta blir både Henry Gundersen, Per Hoel, Kåre Olafsen, Erik Bruun og Kjell Ramberg arrestert. Arvid Hansen blir skutt i kamp i sitt eget hjem etter at han hadde drept en tysker. Flere i gruppa blir varslet og kommer seg unna. Knut Valstad er en av de som kommer seg over til Sverige.

Henry Gundersen og Per Hoel møtes tilfeldig siste gang 26. februar på Møllergata 19 i forbindelse med avhør. Gundersen fortalte da at de "visste alt" og at han fryktet dødsdom. Dette var siste gang forfatteren så ham. Per Arnt Hoel unnslopp dødsdom, sannsynligvis fordi de ikke hadde like mye på ham. Om morgenen 17. mars fikk Henry Gundersen dødsdom. Samme dag ble han skutt på Akershus sammen med Kåre Olafsen, Erik Bruun, Ingolf Nordstrøm, Storm Weinholdt, Frank Olsen og Kjell Ramberg. Dette var de siste dødsdommene som ble fullbyrdet før frigjøringen. Det antas i minneskriftet at de sju ble dumpet i fjorden mellom Signalen og Skjærholmen. En grunn for dette valget kan være at tyskerne frykta rettsoppjøret etter nederlaget de så komme, og at de derfor forsøkte å skjule spor. At de sju ikke ble gravlagt slik at de etterlatte ikke fikk noen grav å gå til, er en begrunnelse vi finner for at minnesmerket kom opp inne på Sarabråten i 1946. De to som ble skutt i forbindelse med arrestasjonene 13. februar ble også minnet her. Alle de ni som fikk navnene sine på støtten på Sarabråten hadde Milorg-base i Østmarka, så plasseringa er vel valgt.

Kilder:

- Artikkel av Finn Arnt Gulbrandsen i *Sothøna* 1998.
- Minneskrift "HENRY GUNDERSEN IN MEMORIAM" av Per Arnt Hoel og Sv. Thorstensen, utgitt av Norges Geografiske Oppmåling, uten dato
- Digitalmuseum/Kartverket
- Wikipedia

- "MILORG område13130" av Terje Diesen *Søndre Aker Historielags årbok fra 1986*
- "Marka og krigen" av Trygve Christensen.
- "Fra gasbind til sten-gun" om Milorgtropp 300/13132 av Rolf Holth*.
- "Tysk observasjon av Søndre Aker 1940 - 1945" av Terje Diesen *årbok Søndre Aker Historielag 1989 - 90.*
- *Samtale med Tor Valstad 3. september 2020.*

Østmarkas fagforening

"Søstrene Pihl, de yngre": Sara Linea og Katja Johanne

Artikkelen først publisert som blogg: <http://søstrenepihl.no/2019/10/08/ostmarkas-fagforening/>

Det var en varm søndag i juni i det herrens år 1850. Klokkene ringte fra gudstjeneste, men inne i Østmarka kunne ingen høre dem. Arbeidsfolket dro ikke i gudstjeneste med mindre de skulle døpe sine barn. Nei, de jobbet hver søndag. Da stelte de sine egne dyr, jobbet på sine egne jorder, tilbrakte tid med sin egen familie. Men kveldsbønnen ba de sammen, med slitne hender hvilende på en fillete Bibel de med all sannsynlighet ikke kunne lese. Et stearinlys blafret i vinduskarmen.

Ryktene hadde svirret i lang tid, fra arbeider til husmann til inderst. Noe var i gjære. Noe ville frem, ville forandres, noe hastet. Det kjentes som en feber, og tok form av en hengslete mann som hadde ferdes langs stiene og kjerreveiene med lange steg. Han hadde snakket om rettigheter. Om stemmerett. Om kontrakter. Han brukte glødende ord, og øynene hans var klare, alvorlige, til å stole på. Han var som dem, en arbeider. Og han snakket om endring. Han snakket om å stå sammen.

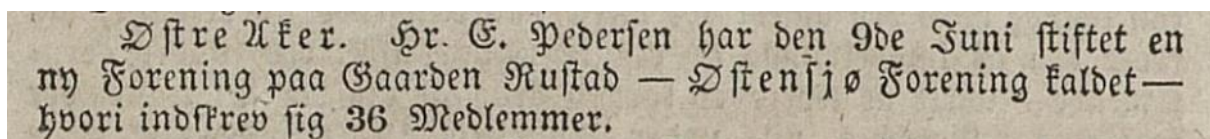
Han innkalte til møte. Han het Even Pedersen, og han var sendt av Marcus Thrane.

Den søndagen la 36 menn fra Østmarka ned sine redskaper og tok korteste vei mot Rustad gård. Mange gikk barbeint, for de hadde ikke sko. Noen hadde tatt på seg det fineste de hadde, en hvit skjorte, tynnslitt på ermene og med svette på kragen som ikke lot seg vaske vekk. Alle var oppspilte. De følte at denne dagen, denne dagen skulle de bli del av noe som var større enn dem selv. De skulle stifte en arbeiderforening. De skulle bli hørt.

Rustad gård, omtrent klokken tre

Sannsynligvis satt de ute, med utsikt mot Østensjøvannet. Gresset var solvarmt og mykt. Foran dem sto Even Pedersen, en av dem, men også en betalt agitator, og snakket med innlevelse om hvilke rettigheter de som husmenn og arbeidere burde ha, og hvorfor de ikke hadde disse rettighetene.

Blant dem som satt der var Hans Helleesen,

D stre Aker. Hr. E. Pedersen har den 9de Juni stiftet en ny Forening paa Gaarden Rustad — Østensjø Forening kaldet — hvori indskrev sig 36 Medlemmer.

Hr. E. Pedersen har den 9de Juni stiftet en ny Forening paa gaarden Rustad – Østensjø Forening kaldet – hvori indskrev sig 36 medlemmer.

husmann på Østensjøbråten. Han hadde en mørk, kraftig lugg uten et eneste grått hår og en bestemt, rett nese. Han hadde blitt 50 år nå, og nibarnsfar. Det var han og kona Pauline som bygde den lille plassen i 1841, for seg og barna Helle, Marthin, Maren, Ellen og

Christian, med tillatelse fra Halvor Tveter på Østensjø gård. De hadde tatt veien fra Asker, hvor Pauline kom fra, i håp om bedre forhold øst i Aker.

Senere kom flere barn, Niels, Anna Kristine,

Dette er Hans Helleesen og Anne Pauline Paulsdatter. Bildet er datert til omkring 1850-1860. Kanskje det ble tatt på bryllupsdagen, eller en annen stor anledning.

Karen og Hanna. Alle hadde de arbeidet lange dager på Tveters store gård. De hadde det kanskje ikke verre enn andre, tenkte Hans, men likevel: Han kunne tenke seg at alle barna, og barnebarna som begynte å komme, skulle få gå mer på skole. Han kunne tenke seg at de kunne komme til lege når de trengte det. Hans hadde døpt sin datter Helles lille sønn hjemme, rett etter fødselen, for han så så svakelig ut. Blikket hans var matt, han skrek ikke i det hele tatt, og det så ut som om han ikke ville være der hos dem på Østensjøbråten. Hans døpte ham Andreas, og holdt hånden hans da livet forlot den lille kroppen. Han satt ved sin datters side i kirken og holdt hennes hånd da Andreas ble begravet. Han husker det grunne hullet kirketjeneren hadde gravd, det var ikke mer enn inngangen til et revehi. Han tenkte at gutten ikke måtte fryse, det var jo januar og tela satt i bakken, så han la skjerfet sitt på kista, det eneste skjerfet han hadde. Så gikk de de lange bakkene oppover

fra Østre Aker kirke mens tårene frøs til is på øyevippene. Det var over to år siden nå, men han ville alltid huske det som det var i går.

Hans kunne også godt tenke seg en garanti for at hans elskede Pauline kunne bli boende på Østensjøbråten hvis han gikk bort først. Han kunne dessuten godt likt å stemme. Påvirke. Vite at når han kom tilbake til det lille huset, som bare besto av kjøkken og stue med kjeller under, hadde han gjort sitt.

Hans tittet over på de andre i gruppa. Han kjente de fleste. De hadde samme motivasjon som ham for å sitte her. Han fanget blikket til mølleren på Rustad, Edvard Andersen, en ung mann med blond lugg og symmetriske trekk, og viril, visste Hans, og humret for seg selv. Alle hadde hørt om Edvard og damene hans.

I november 1849 ble nemlig Edvard far til lille Julie. Hun ble døpt søndagen før dette første

4. Reise=Udgifter:	
a. Tobias Kristiansen	6—s—s
b. Bernhard Hansen .	5—s—s
c. Ubrah. Borgen .	1—s—s
d. E. Pedersen 24 β, 48 β og 48 β, . . .	1—s—s
e. G. J. Michelsen 1 Spd. og 2 Spd. . .	3—s—s
f. N. Kjernaas 2 Spd., og 60 β.	2—2—12
g. Randgaard	6—s—s
h. Bergh	s—2—12
	<u>25—s—s</u>

Even Pedersen fikk dekket reiseutgiftene sine – det er bekreftet i Arbeider-Foreningernes Blad våren 1851.

møtet i Rustad arbeiderforening. Moren til jenta het Elen Olufsdatter, og var tjenestepike på Rustad. Men Hans visste også at Edvard ble far igjen i mai, på selveste 17. mai faktisk, og da til en gutt ved navn Anton Julius. Og moren var ikke den samme, men en annen tjenestepike på Rustad, Karen Andersdatter. Edvard hadde mørke ringer under øynene.

Snart skulle Anton Julius døpes, og straks etter det, 2. august, skulle han gifte seg med mor til Julie. En annen av husmennene på Rustad, som også satt her i dag, Ole Larsen, skulle være forlover, sammen med selveste Christian Torgersen, eieren av Rustad gård (1847-1851). Christian Torgersen hadde solgt hele fire gårder i Spydeberg for å kjøpe Rustad og slå seg opp her i verden. Hva som kom til å

Åker. Rustad Forening holder Møde paa Gaarden Leerfald
Søndag den 17de November Kl. 1. Foredrag holdes af Cv. Pe-
dersen.

Til sammen har Rustad Arbeiderforening 11 møter som er dokumentert i Arbeider-Foreningernes Blad. Even Pedersen kom tilbake ved to anledninger for å holde foredrag.

The image shows a handwritten membership list from 1851, organized in two columns. The entries are numbered 1 through 61. Each entry typically includes a name and an address or location. The handwriting is in a cursive script typical of the mid-19th century. The list is headed by a title in Norwegian, which is transcribed in the section above. The members listed include names like 'Andreas Larsen', 'Ole Pedersen', 'Andreas Pedersen', etc., with various addresses such as 'Leerfald' and 'Rustad'.

Medlemslisten er tegnet 23. August 1851, og viser 61 medlemmer

skje med den søte, 21-årige Karen og gutten hennes, visste han ikke. Hun måtte sannsynligvis forlate Rustad, kanskje søke hjelp hos fattiggassa. Hvilken betasuppe, tenkte Hans. Hadde Edvard bare beholdt

buksene på!

Rett ovenfor Hans satt Lars Pedersen fra plassen Pisserud under Skullerud. Det var mange Skullerudfolk her, hele sju stykker,

Medlemslisten av 23. august 1851

Fortegnelse over Arbeiderforeninger i Østre Ager, forsaavidt samme ere stiftede av Personer der have staaet i Forbindelse med M. Thrane, og disses Medlemmer.

Medlemmernes navn og Medlemmernes stiling og oppholdssted

1. Arne Larsen: Foreningens formand, hjulmager og Inderst under Gaarden Lofsrud
2. Ole Erichsen: Skredder og Inderst i Pladsen Myra under Skullerud
3. Ole Halvorsen: Arbeidsmand og Inderst samme plads
4. Andreas Knudsen: Arbeidsmand og Inderst samme plads
5. Lars Pedersen: Huusmand under Skullerud
6. Iver Hansen: Huusmand under Skullerud
7. Anders Larsen Hovland: Skomager og Inderst paa Leerskallen
8. Andreas Hansen: Husmand under Lambergæsæter
9. Hans Jonassen: Kurvbinder under Lambergæsæter
10. Hans Svendsen: Husmand under Østensjøe
11. Peder Christensen: Saugmester og husmand under Rustad
12. Hans Hellesen: Husmand under Østensjøe
13. Christian Svendsen: Husmand under Østensjøe
14. Johannes Olsen Kolsrud: Husmand under Lambergæsæter
15. Andreas Schyppen: Husmand under Schullerud paa Løhrenskenen
16. Fredrick Andersen Svendsen: Husmand under Skullerud, Ager
17. Lars Olsen Hullet: Husmand under Skullerud, Ager
18. Jens Andersen: Skomager og husmand i pladsen Rumpa under Søndre Leerdahl
19. Edvard Andersen: Møller paa Gaarden Rustad
20. Christian Tømte: Ejer af Pladsen Katisa under Rustad
21. Ole Larsen: Husmand under Rustad
22. Johannes Jensen: Skredder og Inderst paa Langerud
23. Christian Pedersen: Ejer af Pladsen Colbjørnsrud under Langerud
24. Johannes Amundsen: Skomager og Inderst paa Bøgerud
25. Johannes Olsen Berget: Arbeidsmand og Inderst under Rustad
26. Ole Pedersen: Bruger av pladsen Guldsmeden under Rustad
27. Andreas Olsen: Arbeidsmand og Inderst i Pladsen Kongerud under Østensjøe
28. Ole Olsen: Arbeidsmand og Inderst i pladsen Lopperud under Abildsøe
29. Wilhelm Holmsen: Tjenestedreng paa Østensjøe
30. Johan Christian Jacobsen: Arbeidsmand og boer hos Johannes Gundersen paa Bispeløkken Gaard
31. Ole Thoresen: Bruger av pladsen Seop under Gjesserud
32. Gulbrand Andersen: Arbeidsmand og Inderst i Pladsen Kongerud under Østensjøe
33. Hans Hansen: Ugift og hjemme hos faderen i Pladsen Skovstuen under Abildsøe
34. Torger Pedersen: Tjenestedreng hos Christian Manglerud
35. Halvor Hansen: Tjenestedreng paa Sarasbraaten
36. Hans Erichsen: Huusmand under Bjørndal
37. Hans Enersen: Enkemand og i Tjeneste hos Christian Manglerud
38. Ole Johannesen: Arbeidsmand og Inderst under Rustad
39. Gunder Christiansen Kopperud: Husmand under Gaard Brouse i Schie
40. Jørgend Olsen: Husmand i pladsen Grønmoen under Søerlie
41. Ole Olsen: Husmand i pladsen Bakkerud under Lambergæsæter
42. Hans Peter Hansen: Arbeidsmand og Inderst under Nordsæter
43. Johannes Hansen: Husmand i pladsen Skougen under Søerlie
44. Niels Pedersen: Husmand i pladsen Pasop under Nordlie
45. Jens Olsen: Husmand i pladsen Tømmerhole under Kroghoel i Schie
46. Lars Jacobsen: Ejer af en Andel af Gaarden Sleme
47. Peder Christiansen: Inderst i pladsen Beverlien under Ulsrud, Arbeidsmand
48. Halvor Tangen: Husmand under Schullerud paa Løhrenskenen
49. Gunder Hansen: Husmand i Pladsen Carlstuen under Høugerud
50. Anders Olsen: Husmand i Pladsen Braaten under Manglerud
51. Ole Olsen: Husmand i Pladsen Braaten under Manglerud
52. Ole Olsen: Tjenestedreng paa nordre Østensjøe
53. Hans Jensen: Skomager og oppholder seg formeentlig i Christiania
54. Johannes Andersen: Tjenestedreng paa Østensjøe
55. Anders Erichsen: Arbeidsmand og boer i Nordbygaden, Gaarden N. 16
56. Johannes Larsen: Husmand i Pladsen Svenskerud under Abildsøe
57. Johannes Petersen: Husmand i Pladsen Halmbraaten under Abildsøe
58. Johannes Olsen: Tjenestedreng paa Opsahl
59. Ole Jonassen: Smed og boer paa Pladsen Braaten under Lambergæsæter
60. Hans Larsen: Tjenestedreng paa Svenskerud under Abildsøe
61. Anders Olsen: Husmand paa Gaarden Hauen

deriblant tre fra Myra, eller Dritut, som det også ble kalt. Lars var av de eldre i gruppa, han hadde rundet 60 for noen somre siden. Hans visste at han var bekymret for kona Ingeborg, for han var hele 20 år eldre enn henne. Lars ønsket ikke at hun skulle havne på fattighuset med barna, eller som leietaker hos en annen husmann med bare en madrass i et hjørne som sin. Men nå, denne søndagen i juni, så Lars sterk ut, værbit og rynkete, med armer som fremdeles kunne løfte tungt.

Even Pedersen, agitatore, tok frem en penn og et ark som var litt krøllete i kantene. Han satte seg med bena i kors og la arket på sekken. Hans og de andre stilte seg opp, og Even skrev ned navn, yrke og bosted. Dermed var de medlemmer av Rustad arbeiderforening. Arne Larsen, hjulmaker, ble valgt til formann, med ansvar for å melde det inn til Arbeider-Foreningernes Blad, og å kalle inn til fremtidige møter.

Hans smilte til Iver på Rysedalen og til Peder i Rustadhullet. Peder var sagmester på Rustad, og begynte å bli skrøpelig nå. Barna hadde flyttet hjemmefra for lenge siden, og Peder så dem sjelden. Lars på naboplassen Skullerudhullet sto og fortalte om ungene sine, eldste Gundine Olava på fire og tøffe Halvor på to, og om kona Karen som var gravid igjen.

Det var mølleren Edvard Andersen som avbrøt praten. Han hadde fire fulle boller med vassgraut i armene, rykende varm. Hans tok takknemlig imot. Han hadde ikke spist siden frokost, vassgraut det også. Men grøten lå tung i magen. Hva hadde han blitt med på? Hva hadde de satt i gang? Ville de klare å gjøre en forskjell?

Om medlemmene i Rustad Arbeiderforening

Hvis vi analyserer medlemslista, ser vi at tett oppunder halvparten er husmenn. Husmenn brukte et stykke jord som hørte til en større gård, og de hadde arbeidsplikt overfor bonden. Ikke bare det, men familien, både kone og barn fra 12 års alder, hadde også arbeidsplikt, som regel flere dager i uka. Ofte måtte de betale leie for det lille huset og den skrinne jorda. Men husmannen hadde ingen arbeidsrett som kunne sikre ham arbeid når han var ledig og trengte tilskudd til økonomien.

Mange måtte ha et annet yrke i tillegg for å kunne livnære seg og familien. På lista vår ser vi at en fjerdedel har akkurat det. Vi finner yrker som smed, skomaker, hjulmaker, skredder og kurvbinder.

H. O. Christophersen siterer forsker Sigmund Skappel (s 42): *!I det århundrede som er husmandsvæsenets rette blomstringstid, nemlig fra midten av det 18de til midten av det 19de århundrede, fremtrær dette misforhold paa sine steder i en rett grotesk skikkelse. Vi hører om bitre klager fra husmænd, som er saa sterkt opsat med pligtarbeide hos bonden i aanerstider og resten av sommeren med, at de ikke fik tid til at røgte sit eget jordbruk paa forsvarlig vis, mens de derimot om vinteren sat ledige i sine hytter og sultet."*

Kontrakt hadde de svært sjelden, selv om det ble lovfestet i 1792. Kontrakten kunne sies opp omtrent uten forvarsel. Det var dessuten få av husmennene som kunne lese kontrakten hvis de fikk tilbud om en.

På dette kartet fra 1844 har vi tegnet inn hvilke gårder medlemmene hørte til under, samt antall medlemmer fra hver gård.

Hvis husbonden døde, og bonden mistet hans arbeidskraft, måtte ofte kona og barna flytte. De endte som regel på fattighuset hvis de ikke hadde familie å dra til.

En fjerdedel på medlemslista har tittelen inderst, noe som betyr at de er leietakere, med egen husholdning, hos husmenn. De var stort sett arbeidere hos samme storbonde, og var

enda lavere på rangstigen enn husmenn. De hadde ingen jord å dyrke, og var nærmest som tjenestefolk å anse.

Husmannssituasjonen kom gårdeierne til nytte. Innsatsen medlemmene i Rustad arbeiderforening la ned betydde fremgang i landbruket, en fremgang som hadde pågått siden 1700-tallet. Men husmennene ble stående sosialt og økonomisk på samme sted.

Tjenestefolk utgjør også en ganske stor del av medlemmene. De var ofte ungdom som bandt seg til tjeneste for et halvår eller et år, og de kunne ta annen tjeneste når faredagen kom – 14. April eller 14. oktober.

Å være i tjeneste var en del av livssyklusen for de fleste, ofte før de ble husmenn. Tjenestedrengene hjalp til med stell av hest og tyngre arbeidsoppgaver, mens tjenestepikene stelte hus og fjøs.

Det sier mye om samfunnets kjønnsroller når vi ser at det kun er menn på lista. Kvinnene skulle ikke gjøre seg bemerket i arbeidslivet før fyrstikkpakkernes ved Bryn og Grønvold fabrikker startet Norges første streik i 1889, mot lønnskutt og elendige arbeidsforhold.

Det er de store gårdene i nærheten av Rustad som har flest medlemmer. Som kartet under viser er det syv medlemmer fra Skullerud, fem fra Lambergseter, åtte fra Østensjø, sju fra Rustad og fem fra Abildsøe. Ellers er medlemmene spredt ut over et ganske stort geografisk område, fra Ski i sør til Lørenskog i nord.

Kun tre av 61 eier jord. Det vil si at kun disse

tre hadde stemmerett under datidens system, hvis de hadde fylt 25 år før valgdagen, og hvis de hadde fått innvilget rett til å stemme. Hvis du mente at du var stemmerettskvalifisert måtte du oppsøke manntallsfører i ditt distrikt for å bli berettiget.

For årene 1859 til 1882 var litt over 7 % av befolkningen stemmerettskvalifiserte. For tidsrommet 1815 til 1882 var omtrent 5 % stemmeberettiget. I 1851, året da medlemslisten er tegnet og Thrane blir arrestert, kom det forslag fra den liberale opposisjonen at fattige burde tape stemmeretten. Argumentet for dette var blant annet at fattige ikke hadde moralske evner, dømmekraft og uavhengighet til å kunne delta i politiske valg.

Ved valget året før var det 53 stemmeberettigede per 1000 innbyggere. Valgdeltakelsen var på 50,3 %. Likevel gir det perspektiv på demokratiseringen av Norge å lære at vi her i nord, i 1814, hadde den videste stemmeretten i Europa. Ingen andre land hadde så mange stemmeberettigede i forhold til folketallet.

Bernhus- og Aasperudforeningen

Nederst på side to av medlemslista, står det et notat om to andre arbeiderforeninger i Østre Aker, nemlig Bernhusforeningen og Aasperudforeningen.

Bernhusforeningen hadde 28 medlemmer, og var ledet av Hans Jørgen Haagensen Ramberg. Han var husmann under Ekeberg, og var skomaker av yrke. Navnet Bernhus kommer av plassen ved samme navn, som først hørte inn under Nordseter, men som ble eget bruk

fra 1806. Hans Jørgen Haagensen Ramberg erklærte til lensmannen i Østre Aker, H. J. Hiorth, at foreningen ble "aldeles ophevet" den 24. Februar 1851, altså flere måneder før Thrane ble arrestert. Dette begrunnes ikke.

Aasperudforeningen var ikke så aktiv som Bernhuusforeningen. Oppsitteren på Aasperud, Erich Amundsen, forklarte lensmann Hiorth at foreningen, som kun besto av syv medlemmer, ikke hadde vært i virksomhet og heller ikke hadde valgt noen formann. Aasperud lå i området Prinsdal/Holmlia, under gården Leirdal. Rustad arbeiderforening hadde et medlem fra søndre Leerdahl. Et av fire Leirdalbruk som ble oppdelt etter 1832.

Tilbakeblikk: Revolusjon

En dyp politisk, økonomisk og sosial krise hadde preget 1840-tallets Europa. Autoritære styreer forhindret stemmerett for større

folkegrupper, og dermed en demokratisk utvikling. Befolkningsveksten forårsaket stor arbeidsløshet, folk strømmet fra landsbygda til byene, men fant ingenting å leve av. På toppen av dette opplevde Europa en enorm avlingssvikt i årene 1846 og 1847, som forårsaket hungersnød.

I 1848 begynte Marcus Thrane sitt virke som redaktør i Drammens Adresse. Han skrev om allmenn stemmerett, om ytringsfrihet og sosiale reformer, og var så radikal at han ble oppsagt fra nyttår i 1849. Da hadde han allerede rukket å stifte Drammens Arbeiderforening, og våren 1849 stiftet han Christiania Arbeiderforening. Samme år begynte han å utgi Arbeider-Foreningernes Blad.

Det ble stiftet arbeiderforeninger i rasende fart i 1849 og 1850. I løpet av disse årene

På dette tunet møttes de 36 første medlemmene av Rustad arbeiderforening.

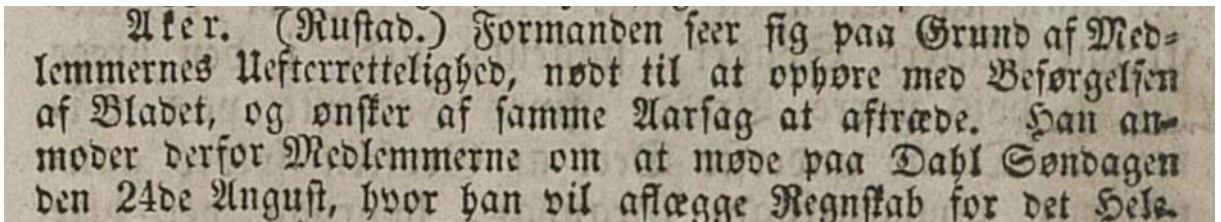
meldte omkring 30 000 seg inn, særlig husmenn og småbrukere på landet og håndverkere og arbeidsfolk i byene.

Arbeiderforeningene ble sett på som en del av den revolusjonære bevegelsen i Europa, en trussel som burde slås ned. Men Thrane snakket aldri om revolusjon. Han ville bare at flere skulle delta i demokratiet som hadde

utvilsomt rystet. 2. august kalles det inn til møte allerede dagen etter, på Dahl gård. "En viktig Sag vil blive bragt paa Bane." Vi kan bare gjette oss til hva som foregikk der.

Dahl, 24. august 1851

16. august kalles det inn til nytt møte på Dahl. I Arbeider-Foreningernes Blad står en streng beskjed fra formannen: ▼

"Aker (Rustad) Formanden seer sig paa Grund af Medlemmernes Uetterrettelighed, nødt til at opphøre med Besørgelsen af Bladet, og ønsker af samme Aarsag at aftræde. Han anmoder derfor Medlemmene om at møte paa Dahl Søndagen den 24de August, hvor han vil aflægge Regnskab for det hele."

blitt lovet dem i 1814.

Oppgjørets time – eller snarere, år

7. juli 1851 blir beina slått vekk under Arbeiderforeningene, og vi forstår litt av grunnen til at de ansvarlige for Bernhuusforeningen og Aasperudforeningen er sparsomme med detaljer til lensmann Hiorth. Marcus Thrane og over 120 av de ledende medlemmene blir arrestert i etterkant av Arbeiderforeningenes landsmøte, beskyldt for å ha diskutert og vedtatt revolusjon. Disse ryktene stemte ikke, men mange ble likevel dømt i den etterfølgende rettssaken. Først i 1855 fikk de sin dom, og mange kaller det et justismord: Thrane fikk fire år i tukthuset. Han slapp ut etter tre. Retten gjorde det klinkende klart at verken arbeidere eller husmenn hadde noe de skulle ha sagt i Norge.

Medlemmene i Rustad Arbeiderforening var

Det er mye vi ikke vet. Men vi synes det er rart at foreningen oppløses på grunn av medlemmenes uetterrettelighet. Vi har lest alt som står om foreningen i Thranes publikasjon, og ettersom vi ser har de sendt inn kontigent i tide, og medlemstallet har økt jevnt og trutt. Kun en gang, 27. juli 1850, altså over ett år tidligere, står en kommentar som kan tolkes som at medlemmene er uetterrettelige: *Østre Aker. Rustad Forening anmodes om at indbetale Maanedskontigent til Formanden snarest muligt. Ved mødet paa Langerud mødte blot 20 Medlemmer, og ved Mødet i Lilledal udeblev 15.*

Kanskje var det heller Thranes arrestasjon og konsekvensene av denne som var årsaken til formann Arne Larsens utbrudd?

Vi forestiller oss et håpløst møte, helt uten håp, med sinte, redde stemmer, og forslag som

husmennene visste ikke ville nå frem. Hvem skulle de lene seg på nå som Thrane og de andre lederne satt under lås og slå? Hva kunne de gjøre? Hvordan ville dette slå ned på dem? Ville de miste plassene sine og arbeidet sitt? Hva ville skje med familiene deres? Hadde dette vært verdt det?

Vi vet med sikkerhet at medlemslista vi har er undertegnet av lensmann Hiorth ved Østre Aker lensmannskontor dagen før det siste møtet på Dahl, altså 23. august. Sannsynligheten er stor for at det er formann Arne Larsen som har gitt lensmannen navnelisten. Men vi vet ikke. Vi gjør ikke det.

Noe annet vi vet med sikkerhet er at medlemmene ble oppfordret til å melde seg ut av Arbeiderforeningene, med lovnad om at medlemskap ikke skulle registreres. Dette synes oss underlig, siden vi vet at lensmann Hiorth sendte lista inn til fogderiet i Aker og Follo. Det står på omslaget listen ligger i, et gulnet ark med lensmannens lett gjenkjennelige håndskrift.

Og Even Pedersen, agitatorens som stiftet Rustad arbeiderforening den varme søndagen i juni året før? Den langbeinte mannen med det intense blikket, han som var som dem? Han de stolte på? Han var forsvunnet som dugg for solen. Hans navn er heller ikke nevnt i rettsprotokollene.

Medlemmene i Arbeiderforeningene hadde oppnådd lite konkret, men en statlig kommisjon ble i hvert fall satt ned. Den hadde som mandat å undersøke husmennenes kår og foreslå lovendringer. Dessverre besto kommisjonen av en sorenskiver, en fullmektig i

finansdepartementet, en prest og to storbønder. To medlemmer mente blant annet at husmennenes fattigdom var uungåelig på grunn av overbefolkning og husmennenes egen lettsindighet. Et annet medlem mente at økonomisk vekst i virkeligheten hadde styrket husmennenes stilling, og at grunnen til at de var misfornøyde nå var at de hadde høyere forventninger enn før. Ingen av medlemmene ønsket inngrep i forholdet mellom husmann og bonde. Dette ville nemlig gå på bekostning av kontraktsfriheten og eiendomsretten. Husmenn skulle forbli eiendomsløse.

Hans Hellesen gikk hjemover fra det siste møtet i Rustad Arbeiderforening med tunge skritt. Det begynte å regne da han passerte Myrvold. Små, svalende, lette dråper som la seg på sprukne lepper og blandet seg med en enkelt, salt, sint tåre. Hans skulle aldri få oppleve allmenn stemmerett. Han forble husmann til sin død i 1876. Først 20 år senere fikk menn stemmerett ved kommunevalg. Men likevel – Hans kunne være stolt der han gikk, om han hadde visst hva han hadde vært med på. For alle ting begynner et sted. Og Hans sine barnebarn kunne gå til valg med hevet hode, fordi bestefaren deres og 30 000 andre hevet stemmen og ropte denne første gangen.

Etterskrift

Lars Pedersen fra Pisserud døde i 1857. Da hadde han vært sengeliggende i to år. Hva som skjedde med kona Ingeborg og barna, vites ikke.

Edvard Andersen døpte sin sønn Anton Julius 9. juli 1850, og giftet seg med Elen Olufsdatter,

mor til Julie, 2. August 1850. Hva som skjedde med Karen, mor til Anton Julius, vites heller ikke.

Lars Olsen Hullet døde datteren Johanne i mars 1851. I november 1853 døpes Caroline, men bare to år gammel dør hun av skarlagensfeber. Senere kommer Christian i 1856, Emil Anton i 1863 og Carl Gustav i 1867.

Hans Hellsen døde som nevnt i 1876. Vi har ikke lykkes i å finne ut hva som skjedde med hans kjære Pauline, som i kirkebøkene bærer navnet Anne Pauline Paulsdatter.

Marcus Thrane kom ut av tukthuset i 1858. Han reiste landet rundt som fotograf før han utvandret til Amerika i 1863. Han døde i Minneapolis i 1890.

Takk til

- Det fine brukerforumet hos Arkivverket, da særlig brukerne Aud Sandbu og Gunnar Sigdestad som hjalp oss med tyding av snirkletehåndskrift.
- Martin Kvist (fantastiskemarka.no) som hjalp oss å spore opp Even Pedersen og leste teksten grundig og kritisk før publisasjon.
- Leif-Dan Birkemoe for oppklaring rundt plassen Kongerud.
- Østensjø historielag for lån av bilder.
- Noen dikteriske friheter er tatt for å gi farge til historien, men alle detaljer om barn, ekteskap, plassnavn osv. er funnet i kirkebøkene, manntallene og folketellingene.

Kilder

- Bjørklund, Oddvar (1970), Marcus Thrane – sosialistleder i et u-land, s 171, Tiden norsk forlag.
- Christophersen, H. O. (1975) På byens terskel. En bok om Oslos vestlige utkant, Grøndahl & søn forlag A.S.
- Ringvej, Mona (2014), Marcus Thrane – forbrytelse og straff, Pax forlag
- snl.no – artiklene om Marcus Thrane, februarrevolusjonen og stemmerettens historie
- Papirene fra rettssaken mot Marcus Thrane – digitalarkivet
- Manntallene for Aker hos Oslo byarkiv 1832 – 1843
- Folketellinger 1865, 1875 på digitalarkivet
- Kirkebøkene til Oslo Hospital 1800-1858 og Østre Aker 1861-1900
- Branntakst Østensjøbråten 1913

Fra Østre Strete til Østensjø: Overnattet kong Håkon Håkonssons folk på Skøyen?

Bjørn Lilleeng

I borgerkrigstiden på 1100-tallet var det strid om hvem som skulle være norsk konge. Vikingetida var over, og det ble stadig viktigere å støtte den kongen som kunne begunstige sine støttespillere med jord og viktige stillinger.

Med basis i Trøndelag startet birkebeinerne som en opprørsflokk i midten av 1170-årene. De kjempet mot en rekke andre grupper som stilte seg bak sine egne kongsemner, hvorav den mest kjente gruppen var baglerne.

Birkebeinerne kom til makten i 1184 med kong Sverre Sigurdsson, men fikk ikke full kontroll over landet før valget av Sverres sønnesønn, kong Håkon Håkonsson i 1217.

Oversiktsbilde av Oslo fra syd 12-1300-tallet. (Kilde: Erik Schia/Karl Fredrik Keller)

Ribbungene ble etablert som opprørsparti

Selv om striden mellom birkebeinere og baglere tok slutt i 1218 da baglerpartiet ble nedlagt, betød ikke det harmoni og enighet. På Østlandet førte økende misnøye mot de rådende birkebeinerne til at ribbungene ble etablert som et opprørsparti. De fikk fotfeste også i vårt område, for på Østensjø gård bodde Audun Austansjor som ble en av ribbungenes sveithøvding. En sveithøvding er betegnelse på en viktig militær leder.

Vi vet lite om hvor stor oppslutningen om ribbungene ellers var blant bøndene i vårt område. Men fram til Håkon Håkonsson og birkebeinerne nedkjempet ribbungene i 1227, var det på Østlandet stadig slag og kamper mellom de to gruppene.

Ribbungene greide gjennom kamper i 1221 og 1222 å utmanøvrere birkebeinere på store deler av Østlandet, og de gikk nå etter birkebeinerne i Mjøs-området. Audun Austansjor deltok med sin flokk i et stort slag mot birkebeinerne ved Ekornholmen i Mjøsa,

Utsnitt av 1806-kartet viser et veisystem basert på eldgamle ferdselsstier. Mine piler markerer en mulig trase for kong Håkons menn (Kilde: Kartverket)

litt sør for Feiring. Imidlertid ble birkebeinere for sterke denne gangen og Audun falt i slaget.

På tross av flere nederlag fortsatte ribbungene motstanden mot de herskende birkebeinerne både på Østlandet og i Agder.

Birkebeinere på Skøyen?

I 1225 i skjedde en begivenhet knyttet til vårt nærmiljø.

Kong Håkon ønsket åpenbart å ta det endelige

oppgjøret med ribbungene både langs kysten av Skagerak og i Oslo. Han skrev ut leidang og kunne etablere en hær som seilte sørfra mot Oslo. Først slo de ut ribbungen langs kysten, før de stevnet inn Oslofjorden og la til ved Nesodden med 16 skip.

I Håkon Håkonssons saga skriver Snorre: *"Der delte han hæren. Ivar paa Skedjuhov rodde med 7 skuter ind under Trælaborg. Der gik de iland og laa om natten paa **Elvinareggen**"*

Trælaborg lå rett under Ekeberg, og noen

En mulig trase fra Oslo til Bryn bro på 1200-tallet, sett fra Ekerbergåsen. Gamle Oslo til venstre. Traseen svinger av mot Bryn bro i øvre billedkant (Kilde: Reidar Fønnebo: Oldtidsveier, slep og kongeveier)

Slik kunne Oslo se ut fra sjøsiden på 12-1300-tallet. Kong Håkons tropper la trolig til under Ekebergåsen, helt til høyre i bildet, skjult av nattemørket. (Kilde: Erik Schia/Karl Fredrik Keller)

Birkebeiner

Birkebeinere var en politisk gruppering i Norge i høymiddelalderen. Birkebeinerne kom til makten med kong Sverre Sigurdsson, som nedkjempet Magnus Erlingsson i slaget ved Fimreite i 1184. Birkebeinernes mest kjente motstandere var baglerne. Striden stod om hvem som skulle være Norges konge. Etter langvarige konflikter ble til slutt Sverres sønnesønn Håkon Håkonsson enekonge etter at både baglerne og andre opprørsgrupper var nedkjempet.

Birkebeiner var opprinnelig et spottenavn på den opprørsflokk som i 1174 sluttet seg til kongsemnet Øystein Møyla. I 1177 led de nederlag mot hæren til kong Magnus Erlingsson på Re ved Tønsberg, hvor Øystein ble drept av en bonde etter slaget.

Restene av flokken flyktet til Värmland, hvor de tok Sverre Sigurdsson til fører. Han hevdet han var sønn av kong Sigurd Munn og fant støtte i Sverige og Trøndelag. Sverre trente og organiserte birkebeinere til en utmerket stående hær, som snart viste seg å være svært effektiv mot det tradisjonelle landforsvaret som kong Magnus baserte seg på.

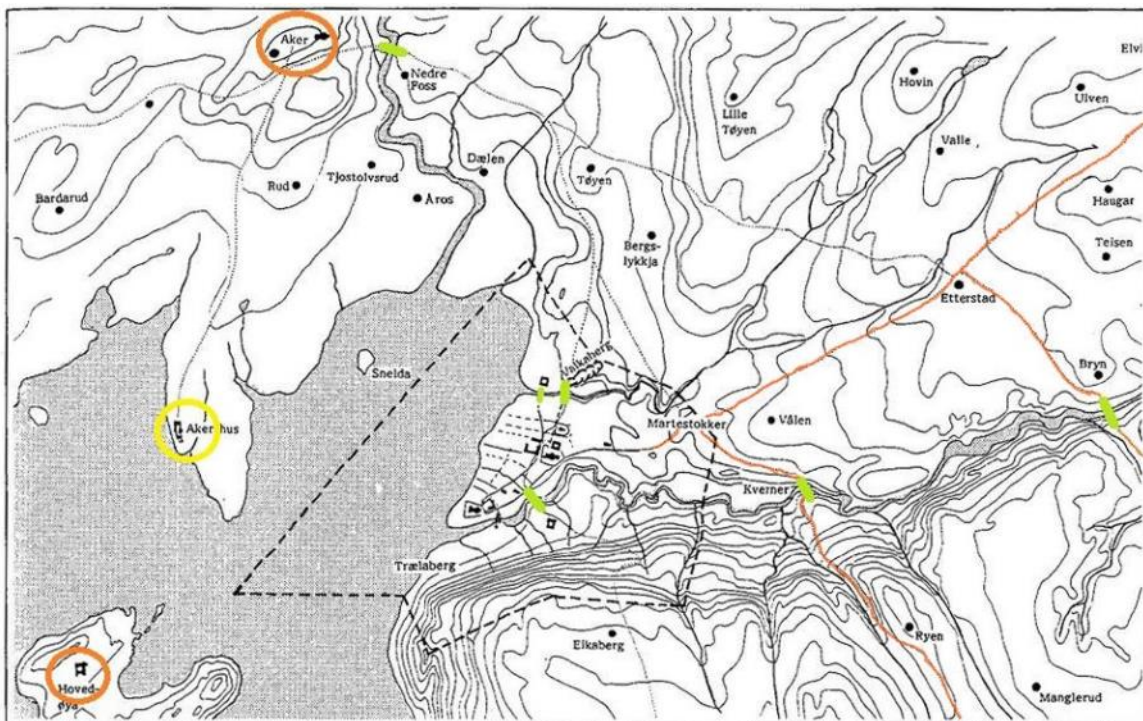
Baglere

Baglere er navnet på medlemmene av en av gruppene som kjempet i borgerkrigene i Norge. Baglerne ble kong Sverres og birkebeinernes farligste motstandere. Navnet henger sammen med norrønt bagall (på irsk bachall fra latin baculus) som betyr bispestav.

Baglerflokk ble organisert i 1196 og ble ledet av biskop Nikolas Arnesson i Oslo, som sammen med erkebiskop Eirik Ivarsson var landflyktig i Danmark. De hadde flere andre biskoper blant sine tilhengere, men mye tyder også på at mange prester holdt seg til kong Sverre. Årsaken til at baglerne fikk slik makt var blant annet at de samlet en rekke av kong Sverres lokale motstandere, og da særlig vikværingene. (snl.no)

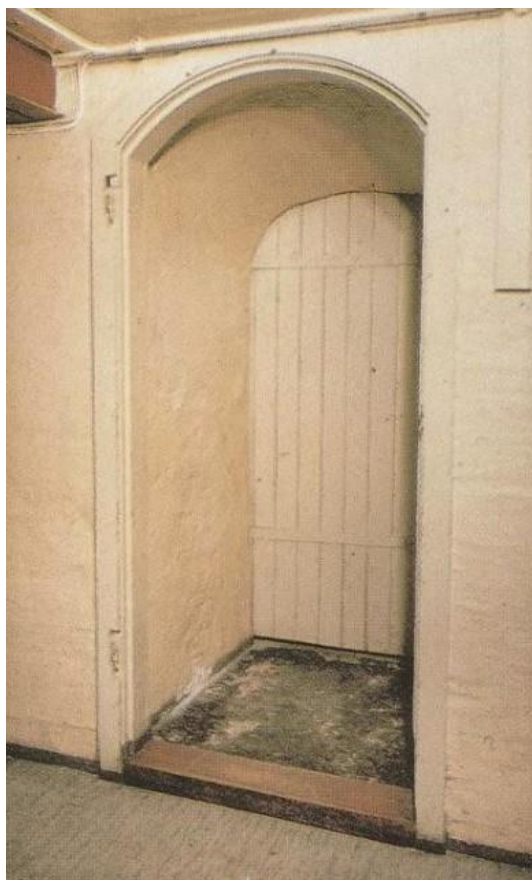
Med prikkete linjer er markert antatt beliggenhet av middelalderens veiløp, med fremheving av broer over elvene Frysja (Akerselva) og Alna (Loelva). Svarte prikker angir gårder som var i drift i middelalderen, her med moderne navn. Avgrensningen av Oslo takmarken* markert med stiplet linje. Kart etter Erik Schia 1991.

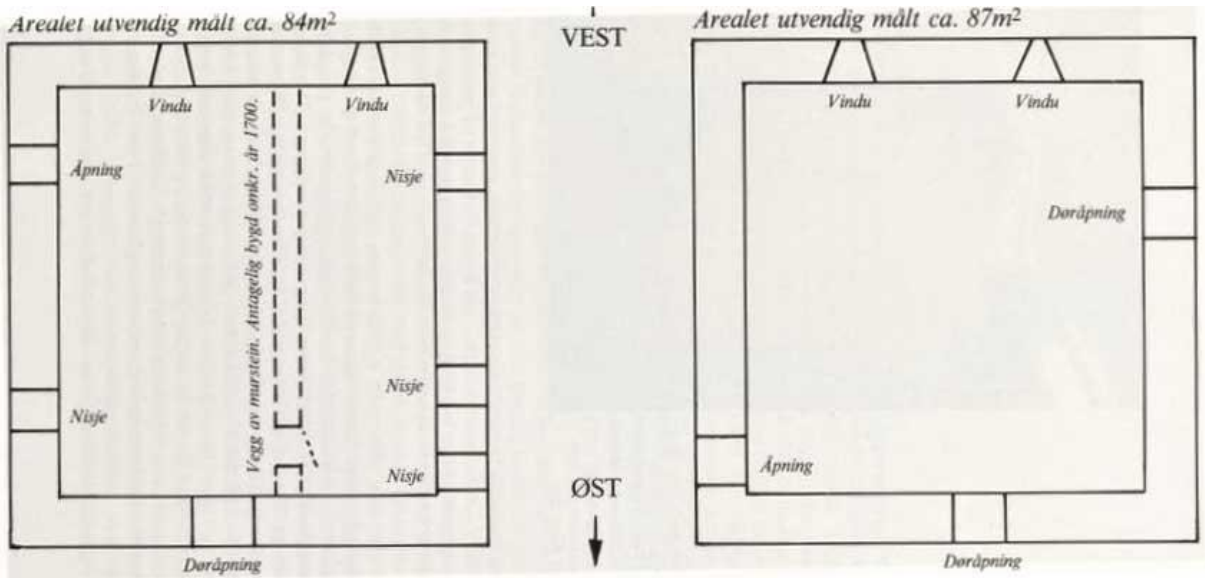
Ribbungene

Ribbungene var en norsk opprørsflokk i Norge i høymiddelalderen. Etter at baglerne ble oppløst, ble ribbungene organisert i 1219 på restene av den gamle baglerflokk. Ribbungenes leder var den tidligere bagleren Gudolv fra Blakstad i Asker. Flokkens kongsemne var den avdøde baglerkongen Erling Steinveggs sønn, Sigurd Ribbung.

Ribbungene vant ingen innflytelse utenom på Østlandet. Hovedområdet deres var Romerike. I 1223 ble Sigurd Ribbung fanget av Skule jarl, men flyktet i 1224. Ribbungene var derpå noen år herrer på Romerike og til dels i Hedmark, inntil det lyktes kong Håkon Håkonsson å fordrive dem i 1227. Sigurd Ribbung var død året i forveien, og det siste året ribbungene var aktive, var Knut Håkonsson flokkens kongsemne. (snl.no)

► Dagens kjeller på Nordre Skøyen hvor dørene er buet i overkant, typisk for andre herberger på denne tida. Var dette inngangen til et herberge på 1200-tallet?

De eldste murene på Nordre Skøyen er fra 1200-tallet. (Bildet hentet fra "Historien om Nordre Skøyen Hovedgård gjennom 600 år")

forskere mener Elvinareggen lå ved dagens Ulven. Reidar Fønnebø, som hadde studert veier og landskap i vårt område gjennom et lang liv, mente dette var tvilsomt. I boka "Oldtidsveier, slep og kongeveier" skriver han at vi må søke etter et landskap utsatt for vær og vind (forstavelsen el- kan bety kraftig byge ifølge navneforsker Bjørn Eithun), liggende ved en skarp egg (siste stavelse i Elvinaregg).

Fønnebø mente det kun er ett sted som peker seg ut: **Skøyen**.

Hvis Håkon Håkonssons folk i ly av nattemørket skulle snike seg langs sørsiden av Alna og forbi den lille husklyngen som utgjorde Oslo, hvor skulle de så dra for å finne trygt nattely i passe avstand fra byen? En sti under Ekebergåsen, langs det som i dag heter Svartdalen er en åpenbar mulighet. Men vet vi at det fantes en slik sti på 1200-tallet?

Her kommer Kartverket til unnsetning! Takket være digitalisering har historiske kart over vårt område blitt lett tilgjengelige. Vi kan få et godt inntrykk av veisystemet slik det så ut 2-300 år tilbake i tid. På den tida var veifarene stort sett bare forbedringer av de

gamle tråkk som hadde eksistert i uminnelige tider. Kart fra 17-1800-tallet gir et godt inntrykk av hvordan det også så ut på 1200-tallet.

I kartserien "Rektangelmålinger" finner vi et kart fra 1806 der vi tydelig ser veifaret langs Alnaelva mot Bryn. Her går broa over elva omtrent der dagens bro over Alna ved Bryn stasjon ligger. Selve navnet Bryn (Bruvin: bro+eng fra norrønt) røper at akkurat her har det vært bro i uminnelige tider.

Fra broa følger traseen Skøyenbakken opp til Skøyen.

Siden det ikke finnes noe skriftlig kildemateriale fra Skøyen før 1396 (biskop Øysteins jordebok), må vi bruke arkeologi for å finne støtte for at Skøyen kunne gi nattely for en hær på 300 mann. Under restaureringen av Nordre Skøyen på 1920-tallet ble det funnet detaljer på grunnmuren som tidfestet den nettopp til Håkon Håkonssons tid. Beliggenheten er ellers ideell for et herberge. Et overnattingssted for reisende, rett ved en viktig ferdselsåre østover ut fra Oslo, burde det være behov for her. Denne

veien kaller vi dag oldtidsveien.

Lignende herberger fantes mange steder på Østlandet på denne tida.

De to gamle grunnmurene omslutter ca 90 kvm hver, og kanskje var det andre bygg her også som kunne huse hæren.

Hensikten med å plassere mannskapene her oppe var å avskjære retretten ut av byen.

Kampene i Oslo

Ved daggry rodde kongen inn til byen med de resterende 9 skipene. Ribbungene i byen la på sprang ut av byen, men der ble de møtt av mennene som sikkert var uthvilte etter en

natt på Skøyen. Ribbungene løp tilbake til byen der de møtte Kong Håkon og styrkene hans. De fleste av ribbungene flyktet ifølge Snorre inn i kirkene i håp om å holde birkebeinerne ute. Men likevel ble mer enn tjue ribbunger drept i de kortvarige kampene. De som hadde flyktet inn i kirkene ble benådet mot å sverge evig troskap til kongen.

Det kan dog virke som det evige troskapet ikke satt så langt inne, for allerede året etter var det nye ribbungoppgjør både ved Aker og andre steder på Østlandet. Overmakten ble likevel for stor og ribbungene var endelig nedkjempet i 1227.

Kilder:

- Reidar Fønnebo: *Oldtidsveier, slep og kongeveier i Oslo og på Østlandet*, Orion forlag 2004
- Knut Sprauten og Alf Lystad: *Historien om Nordre Skøyen hovedgård gjennom 600 år*
- Erik Schia: *Oslo innerst i Viken, andre utgave 1995*
- Kartverket: *Rektangelkart fra 1806*

* Takmark: Dette var et område som tjente som en slags allmenning som kunne brukes økonomisk av byborgerne, til jordbruksproduksjon, beitemark, fiske og annet.

Prosesjon ut fra Oslo langs Østre Strete slik historikere ser det for seg på 12-1300-tallet. Var det her ribbungene forsøkte å flykte fra birkebeinerhæren?
(Kilde: Erik Schia/Karl Fredrik Keller)

"Beltestein" 13 forteller historien om Kristianias byutvidelse og de ytre grensesteinene fra 1878

Leif-Dan Birkemoe

Mange har gått forbi i lang tid, kanskje i tiår, uten å forbinde noe med en stein rett ved veien som ser ut som en portstolpe. Noen har trolig visst, men ikke fått med seg at det egentlig er en liten severdighet det i sin tid fantes 75 av rundt Oslo, den gang byen het Kristiania.

Byutvidelse

I 1878 ble Kristiania utvidet med et areal på ca. 6.600 mål og folkemengden med ca. 25.000. Loven om byutvidelsen regulerte også den del av Aker herred som lå nærmere enn

1/8 gammel norsk mil, eller 1,4 km fra bygrensen. Dette området - det såkalte "byggebeltet" - skulle i alle bygningsmessige sammenhenger betraktes som å tilhøre Kristiania by. Det ble derfor forbud mot tett trehusbebyggelse.

Severdigheten er stein nr. "13".

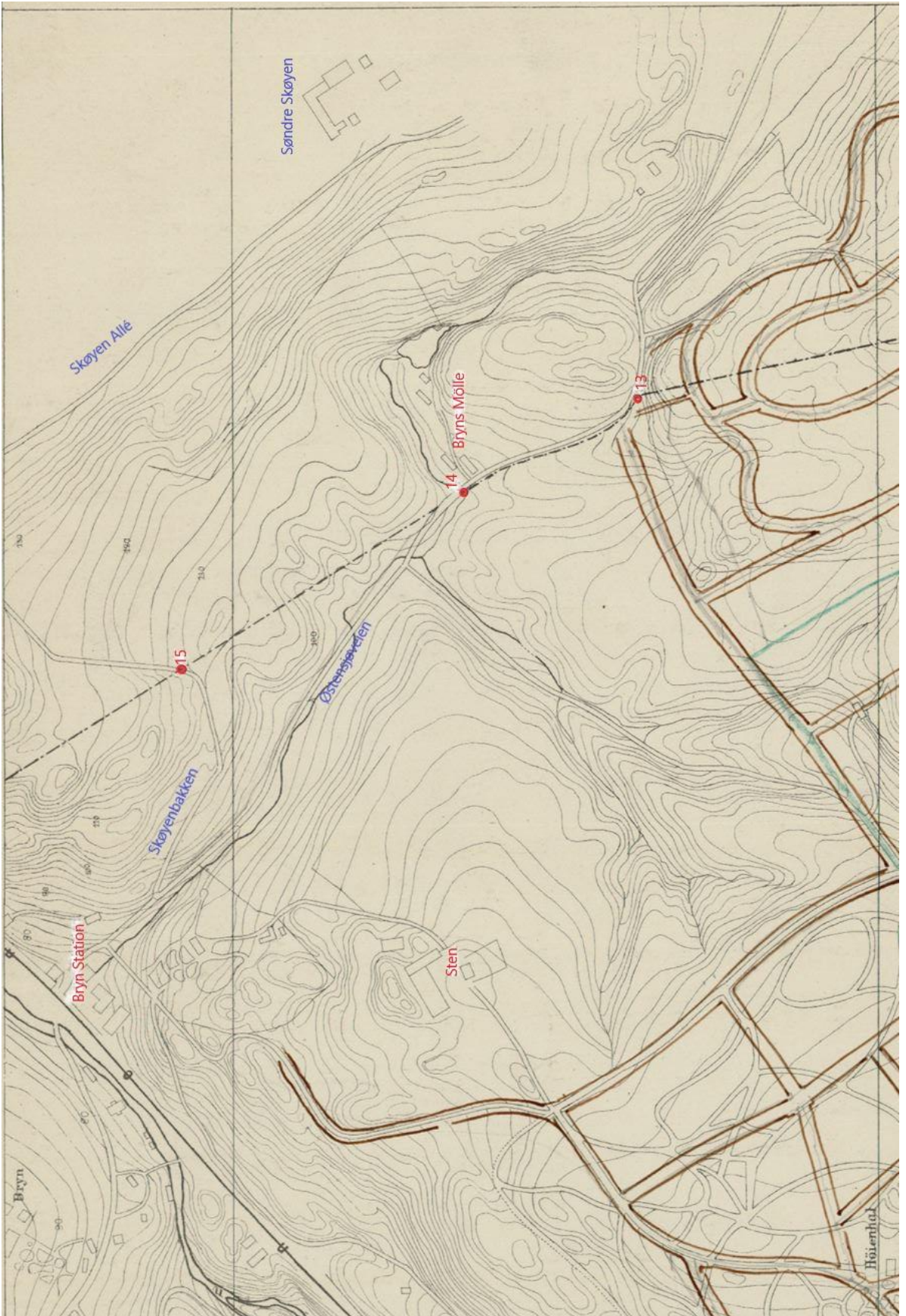
Bakgrunnen for bestemmelsen om et "byggebeltet" var at man ikke ønsket en forstad med tett trehusbebyggelse som lett kunne føre til slum. Aker ønsket ikke å ta hånd om fattigstellet som trolig ville oppstå i

- ◀ Beltestein nr. 15 står rett ved krysset Skøyenbakken og Thygesons vei.
- ▶ Kartet viser plassering av beltestein nr. 15, 14 og 13.

Kilde: Utsnitt av Kart over Kristiania med det Kristiania Bygningslov underlagte Bælte af Aker. Utgivet efter Kommunebestyrelsens Foranstaltning med Rettelser til 1. januar 1881.

(https://www.oslo.kommune.no/OBA/kart/Images/k1881s_6.jpg)

forbindelse med byutvidelsen.

Bygrensen ble markert med grensesteiner. Noen står fortsatt igjen. Men grensesteiner ble også satt opp for å markere den ytre grensen. Disse steinene ble kalt for "beltesteiner" som det var 75 av rundt hele "byggebeltet". De er hugget ut av grorudgranitt og markert med steinens nummer. Toppen er møneformet.

Beltestein "14" og "15"

I 2009 fant vi ut at det som lenge ble tolket som en portstolpe eller rodestein for vei på hjørnet av Skøyenbakken og Thygesons vei viste seg å være "beltestein" nr. 15. Der har den stått siden den ble satt opp i 1878. Dette fikk vi bekreftet etter et kart over beltesteiner fra 1881, utgitt av Kristiania kommune. På dette kartet fremgår det at nr. 14 stod ved Østensjøveien før veien ble lagt om i sving langs Østensjøbekken, det som i dag er innkjøringen til Harry Fetts vei vis av vis Bryn Senter. Denne steinen fant vi ikke, trolig forsvunnet ved de mange anleggsarbeider i området.

Hvor var beltestein "13"?

På kartet skal nr. 13 ha vært plassert litt lenger sør i Harry Fetts vei, altså den gamle Østensjøveien, omtrent ved innkjøringen til arbeiderboligene til Høyenhall Fabrikker som i 1881 ennå ikke var bygget. Merkelig nok ble stein nr. 13 den gang ikke gjenfunnet selv om den ved byutvidelsen i 1878 sto ved hovedveien. Antakelsen var at steinen en eller annen gang var flyttet eller lå gjemt i grunnen. Men plutselig var den der med tallet "13" godt synlig. Trolig har den stått der siden den ble satt opp for over 140 år siden. Steinen står riktignok i privat hage, rett bak hagegjerdet og derfor ikke så lett å oppdage ved første øyekast. Rester av maling tyder på at noen må ha frisket opp "13" som er hugd inn i steinen.

Bildet av nr. 13 er ennå ikke lagt ut på Østensjø lokalhistoriske bilder, noe som skyldes at Deichman har vært kronastengt og vi er langt bak med skanning av bilder.

- ◀ Beltestein nr. 13 stå ved Harry Fetts vei ved innkjøringen til Christinedal.
- ▶ Rett nord for der Smedbergbekken renner mot utløpet i Østensjøvannet ligger det en steinmur etter et hus, delt i to rom, med murer opp til 1,5 m i tykkelse. Tradisjonelt har ruinen blitt knyttet til brennerbygningen, men er egentlig overdimensjonert til formålet. En teori kan være at man utnyttet restene av en eldre bygning til å bygge brenneri.
Foto Leif-Dan Birkemoe, 12.04.2020.

Spør etter gårdsbrenneriene under brenneriloven 1816-1845

Gårdsbrennevin fra Alna markert etter 200 år

Leif-Dan Birkemoe

Artikkelen er en utvidet og revidert versjon av "Brenneriloven 1816-1845" som sto i Sothøna nr. 59 2020.

Even B. Stenersen startet brennevinsproduksjon på Tveten gård i 1816. Onsdag 2. november 2016 ble 200-årsjubileet markert med en helt ny akevitt fremstilt av destillatør Halvor Heuch fra Arcus: Alna vitae. Ved å gjenskape Stenersens gårdsbrennevin gjennom Alna vitae, ønsket Arcus å trekke frem en 200 år gammel industrihistorie. Til denne historien kan vi også ta med gårdene Østensjø og Abildsø, for det var ikke bare Stenersen som utnyttet mulighetene, selv om han var den største i Christiania.

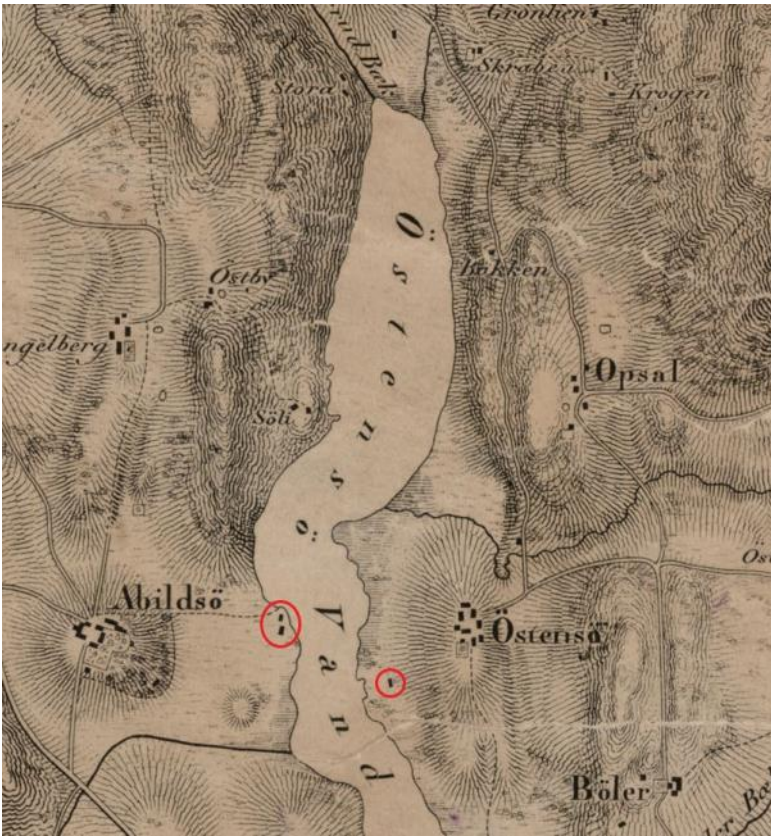
Motvirke dansk kornbrennevin

For å motvirke importen av dansk kornbrennevin ga Stortinget i 1816 eiere av matrikulert jord tillatelse til brennevinsproduksjon av egen korn- eller potetavling. Som stortingsrepresentant var Even B. Stenersen (1780-1852) medlem i flere komiteer på Stortinget. Det ble nedsatt en

komite for hver sak som skulle behandles og Stenersen var med på behandlingen av bl.a. brennevinsloven. Mange gårder i Aker drev med brennevinsbrenning i perioden 1816 til 1845. Det gjaldt også gårdene Østensjø og Abildsø.

Stenersen kjøpte Tveten gård i 1810 og brenneribygningen står fortsatt. På gårdene

▲ På Akershus Amtskart nr. 34 datert 1844 fra Kartverket (Vibe og Irgens - utsnitt) er to bygninger avmerket ved enden av en sti som kommer ned fra Abildsø gård på vestsiden av Østsjøvannet, se rød sirkel. Så lenge steinruinen ikke er avmerket på kartet kan det være en mulighet for at de to bygningene er et uttrykk for ruinens to rom. Etter foreliggende dokumenter er det mye som taler for at dette er rester etter brenneriet på Abildsø. På østsiden av Østsjøvannet er det markert en bygning, se rød sirkel. Denne bygning ligger omtrent på stedet der det er funnet bygningsrester. Dette kan være rester etter brenneriet på Søndre Østsjø. Kilde: Kartverket.no. Historiske kart.

Østsjø og Abildsø må vi lete etter mulige bygningsrester. Kildene peker på at brenneriene på begge gårder lå nede ved Østsjøvannet.

Oslo Håndverksdestilleri på Bryn

I januar 2015 ble Oslo Håndverksdestilleri (OHD) på Bryn etablert. Historikeren Edvard Bull (1881-1932) skriver at det i 1850-årene, etter at hovedbanen ble anlagt, var et brennevinsbrenneri like ved Bryns stasjon. Denne virksomheten må ha hatt et visst fabrikkmessig omfang, men det er ikke opplyst om hvor lenge fabrikkene var i drift. (Akers historie s. 381). Det har heller ikke vært mulig å finne mer ut om fabrikkene. Stifterne av OHD har heller ikke trukket denne

Museumsbrenneri

Atlungstad Brenneri er et brenneri på Stange ved Mjøsa. Det drives i dag som et museumsbrenneri med historisk formidling, omvisninger og kulturarrangementer, men også med produksjon av egne akvittmerker. Brenneriet ble etablert som et bondesamvirke i 1855 på gården Atlungstad, etter at staten innførte restriksjoner på de mange gårdsbrenneriene. Arcus har overført sin brennevinshistoriske samling til Atlungstad Brenneri som er et viktig industrihistorisk kulturminne, og kom på Riksantikvarens liste over teknisk-industrielle kulturminner i 2013. Anlegget ble fredet i 2019. For mer info:

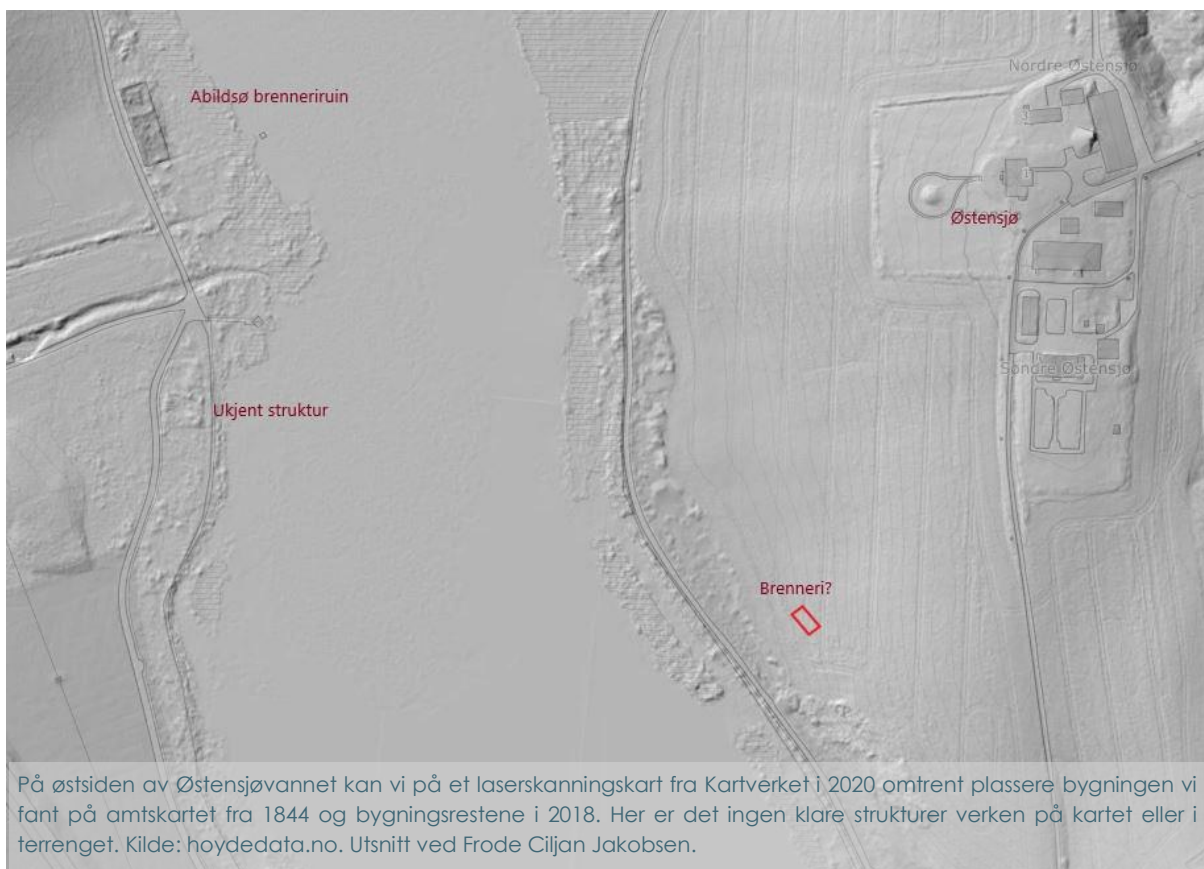
<https://stangevestbygd.no/firmaer/atlungstad-brenneri/>

industrihistorien frem i lyset, men må ha vært klar over at det er lenge siden det har vært brenneri på Bryn. Derfor kan det være et incitament til å søke etter mer informasjon om hvor de gamle gårdsbrenneriene lå og hvem som sto bak opprettelsen. På Tveten gård er det meste dokumentert, men for Østsjø og Abildsø gård er mye gjemt i den historiske tåke. Sammen med kartopplysninger, branntakster, eiendomsoverdragelser og funn av bygningsrester kan det trolig likevel gi oss svar.

Østsjø gård – brenneribygningen på kart?

På et kart av løytnant Vibe som kan lastes ned fra Kartverket, datert 1838 i målestokken 1:10 000, finner vi en bygning avmerket med

På østsiden av Østensjøvannet kan vi på et laserskanningskart fra Kartverket i 2020 omtrent plassere bygningen vi fant på amtskartet fra 1844 og bygningsrestene i 2018. Her er det ingen klare strukturer verken på kartet eller i terrenget. Kilde: hoydedata.no. Utsnitt ved Frode Ciljan Jakobsen.

rødt, ikke langt fra det Haakon Tveter kalte "Koksjordet". Over bygningen på 1838- kartet er det ved senere bruk satt et kryss med blyant, altså en bygning som trolig var revet. "Brenneriteigen" er også navn på et jordstykke, men ikke avmerket på det vanlige gårdskartet, rentegnet av Per Knoph, datert 1991. På Akershus Amtskart nr. 34 datert 1844 fra Kartverket (utarbeidet av offiserene Vibe og Irgens) er bygningen også avmerket her. Et geologikart fra samme periode (utarbeidet av geolog Theodor Kjerulf), har også bygningen markert. Dersom rester etter brenneriet kan spores i terrenget burde vi ha enda et holdepunkt.

Bygningsrester

Da turveien på østsiden av Østensjøvannet ble lagt om i 2018, omtrent der bygningen er avmerket på kartet, ble det funnet teglstein i

form av takstein og murstein i jordmassene. En metallsøker fant en ettøring datert 1897, men også nagler og potteskår. Det ble også funnet noe som kunne se ut som koks- eller trekullbiter. Funnene tydet på at her hadde det stått en bygning. Steinene som er vellet sammen rett ved der dagens turvei svinger østover, ved jordstykket Vassenga, har ligget der lenge, og kan være en del av steinene i grunnmuren til huset. Steinene ligger delvis i en haug i skråningen og stammer neppe fra jordet i overkant. Avstanden fra steinene til der vi fant teglstein er kun 20-25 meter. Lengden på brenneriets grunnmur kan ha vært ca.15 meter og bredden ca. 10 meter etter en skrittvis omtrentlig oppmåling. Ved anlegg av turveien på 1960-70-tallet ble nok både jordmasser og stein flyttet noe, men ikke lenger enn høyst nødvendig. Navnet "Koksjordet" kan ha sammenheng med at

- ◀ Trolig rester etter grunnmuren til brenneriet på Østensjø gård. Steinene ligger i skråningen ned mot dagens turvei. Foto: Leif-Dan Birkemoe 10.01.2020.
- ▶▶ Teglstein funnet i jordmassene da turveien ble lagt om i 2018. Foto: Leif-Dan Birkemoe 06.11.2018.
- ▶ Koks eller trekull ble trolig brukt i destilleringsprosessen. Denne biten trekull ble funnet i jordmassene i 2018. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 10.01.2020.

brenneriet trengte varme til kjelene i form av koks eller trekull i destilleringsprosessen. Sannsynligheten for at vi har funnet spor etter brenneriet må vi anta er ganske stor.

Erik Henning Edvardsen siterer i Sothøna nr. 29 side 20 historikeren Edvard Bull (1881-1932): "På begge sidene av vandet har det tidligere været brændevinsbrænderier like ved stranden. Paa Abildsøiden staar endnu endel av de massive graastensmure igjen, medens det paa Østensjø, som opførtes av Jørgen Young, forlængst er forsvundet; kun endel teglsten, som av og til graves op av jorden og navnet "brænderiteigen" minder om stedet."

På den tiden var det ikke samme eier på Nordre og Søndre Østensjø. Det er eieren av Søndre Østensjø, Jørgen Young, vi derfor kan trekke inn i historien om brenneriet.

Jørgen Young – eier av Søndre Østensjø

I 1811 kjøpte den meget kjente og omtalte christianiaborger Jørgen Young (1781-1837) Søndre Østensjø gård. Også ølbrygging hørte med i hans industrivirksomhet, det som senere ble Schous bryggeri. Jørgen Young ble valgt inn på Stortinget i 1821 sammen med Marcus Pløen (1781-1836) og Even B. Stenersen. De tre var kjøpmenn og må ha kjent hverandre godt – de var kremmere med flere felles interesser. Og de tjente penger på det de drev med. Even B. Stenersen eide Tveten gård. Marcus Pløen var brorsønn av Jørgen Pløen (1742-1817), eier av Skøyen gård. Fornemme boliger hadde de i Christiania der deres forretnings-virksomhet var konsentrert.

Noen år etter at Young kjøpte Søndre Østensjø bygde han den store og imponerende låven.

Byggeåret blir vanligvis knyttet til 1814. Det er ikke utenkelig at eieren samme år også bygget en utløe nede ved Østensjøvannet, der vi fant byggningsrester.

Kjøpmenn og politikere

I 1816 startet den driftige kjøpmannen Even B. Stenersen produksjon av potetbrennevin på Tveten gård. Brenneriet var det største i distriktet og sto for halvparten av all brennevinproduksjon i Christiania. Da Stenersen kjøpte gården i 1810 sto allerede den hvite bygningen i utmurt bindingsverk ved innkjørselen til gården. Den er antagelig bygget omkring århundreskiftet, men til hvilket formål er ukjent. Bygningen ble tatt i bruk som brenneri i 1816 og står der den dag i dag som et minne fra den gang kjøpmannen investerte i ny virksomhet, denne gangen etter et stortingsvedtak.

Det skal vel ikke så stor fantasi til for å anta at Even B. Stenersen og Jørgen Young snakket

sammen om brennevinproduksjon. Trolig også med Marcus Pløen. De var jo også alle tre kjøpmenn. Da mulighetene for brennevinproduksjon på gårdene ble en realitet, hadde Stenersen allerede en egnet bygning til formålet. Det samme kan også Young faktisk ha hatt i løa nede ved Østensjøvannet. Både Stenersen og Young kan ha tenkt i samme retning. Det gjaldt å være raske med å finne egnet produksjonssted, så hvorfor bygge nytt når de allerede hadde en bygning til formålet. Samtidig var det penger i brennevinssalg og et godt samtaletema kjøpmenn og produsenter imellom, selv om de var konkurrenter.

Dessuten var det politisk vilje til å begrense dansk kornbrennevin. Norge hadde jo fått sin egen grunnlov to år tidligere.

Eierne av Abildsø gård under brenneriloven

På Abildsø var det kaptein Didrik Hegermann Brochman (1756-1828) som viet mye av sin

Gårdsbrenning - 10 000 brennerier

Hjemmebrenning, husbrenning eller gårdsbrenning var som regel tillatt i Norge inntil 1756 (1757 nordenfjells) og ble igjen tillatt i byene fra 1792, men fikk lite omfang før unionsoppløsningen. I 1816 ble hjemmebrenning tillatt for alle brukere og besittere av matrikulert jord. Hjemmebrenning fikk i de følgende år stort omfang. I 1833 var det nesten 10 000 registrerte brennerier i landet. Ved den såkalte tilvirkningsloven av 1848 ble det i realiteten slutt på den legale hjemmebrenning, blant annet ved at avgiftene på apparatene (kjelene) ble satt opp så sterkt at bare fabrikkmessig produksjon ble lønnsom. I 1850 var det 40 brennerier igjen. Kilde: Store norske leksikon.

Brennevinsforbud

Et brennevinsforbud er et forbud mot salg og servering av brennevin. Et slikt forbud ble innført i Norge i august 1914, ved utbruddet av første verdenskrig. Det gjaldt også forbud mot å brygge øl og lage brennevin av korn og poteter. Det endelige brennevinsforbud ble innført i 1916. Det ble holdt en rådgivende folkeavstemning om forbudet i 1919 før det ble opphevet i 1927, etter nok en folkeavstemning året før. Forbudet var opprinnelig begrunnet i forsynings situasjonen, men avholdspolitiske synspunkter kom stadig sterkere inn i bildet etter hvert som restriksjonene i de første krigsårene ble lettet. Kilde: Store norske leksikon.

◀ Brennevinsapparat utstilt på Storhamarlåvens nordfløy, Domkirkeodden Hamar
Foto: F. C. Jakobsen 2020

Gårdsbrennevinet

Det var det store forbruket blant folk som var årsaken til lønnsomheten. Et forbruk på mellom en halv og en hel liter daglig var ikke uvanlig. Her må det legges til at brennevinet på den tiden ikke var sterkere enn at det i dag knapt ville få betegnelsen hetvin.

Kilde: Fra heftet til Tveten gårds venner og Bydel Hellerud 1999.

tid til jordveien etter at han måtte trekke seg som militær offiser. Om han heter det at han var en kunnskapsrik og dreven bonde, men vi har ingen opplysninger om brennevinsproduksjon på Abildsø i Brochmans eiertid, selv om han drev gården da loven trådte i kraft i 1816. I 1825 blir Abildsø solgt til seilskuteskipperen Emil Ferdinand von Trepka (1788-1859) som eide gården frem til 1843. Det er i hans tid vi må søke etter opplysninger om brennevinsbrenning.

Den nye eieren hadde neppe særlig erfaring som gårdbruker, men tidligere virksomhet la grunnlag for hans formue. Under Napoleonskrigene ga kapertrafikken gode priser, og Emil Ferdinand von Trepka var i ungdommen travelt opptatt med å få oppbrakt britiske og svenske båter i farvannet langs norskekysten. På disse midlene var det antakelig at formuen

ble grunnlagt og senere akkumulert. I et dansk avisoppslag finner vi 05.05.1817 en annonse for Emil Ferdinand Trepka som avgår til Christiania med last med jakten "Apollo". Jakten gikk i fast rute over Skagerak mellom Christiania og København 5-6 ganger i året, fram til skipet forliste i 20. oktober 1841 utenfor kysten av Anholt i Danmark. Trepka oppnådde å bli en legendarisk skikkelse mellom de to hovedsteder medbringende post, pakker og stykk gods. Forliset av "Apollo" markerer også slutten av Trepka's eierperiode på Abildsø. Allerede 15. desember. 1841 averterer han Abildsø til salgs i Morgenbladet.

Selv om Emil F. von Trepka selv var en sjøens mann, viser det seg at hans kone Gurine Marie Trepka (født Storm) i tiden etter Emil's død, livnærte seg som grønnsakshandler og handlegartner. Det er vel ikke helt usann-

En metallsøker leter etter spor i jordmassene fra tidligere virksomhet da turveien ble lagt om i 2018.
Foto: Leif-Dan Birkemoe 13.11.2018.

synlig at det var henne som sto for kunnskapen om gårdsbruk i familien?!

Krydderplanter

Det kan ha vært Brochman som startet med krydderplanter på Abildsø og von Trepka fortsatte. Krydder og andre varer til brennevinsproduksjon kan von Trepka også ha tatt med om bord i "Apollo". Vi må anta at krydderplanter var blant vekstene også på Søndre Østensjø gård. På gårdene den gang var det gårdsarbeidere og husmenn som utgjorde arbeidskraften, men vi tar vel ikke mye feil ved å anta at gårdeierne tok seg noen turer ned til brenneriene sine ved Østensjøvannet. Tilsetningen av smaksstoffer fra krydderplanter var trolig noe som også ble

bestemt av andre enn bare tjenestefolket.

Tufter etter brenneribygninger?

Omtrent der Smedbergbekken renner mot utløpet i Østensjøvannet, ligger det steinmurer etter et hus som er delt i to rom. Tradisjonelt har ruinen blitt knyttet til brenneribygningen, men er egentlig overdimensjonert til formålet med murer opp til 1,5 m i tykkelse. Arealet er på ca. 550 m² grunnflate (beregnet av Frode Ciljan Jakobsen etter strukturen fra hoydedata.no) mot rundt 150 m² på Tveten og Østensjø. Ser vi på amtskartet fra 1844 er det markert to bygninger rett nord for der vi i dag finner ruinen. Så lenge ruinen ikke er avmerket på kartet kan det være en mulighet for at de to bygningene er et uttrykk for ruinens to rom.

Da Even B. Stenersen kjøpte Tveten gård i 1810 sto allerede den hvite bygningen i utmurt bindingsverk ved innkjørselen til gården. Den er antagelig bygget omkring århundreskiftet, men til hvilket formål er ukjent. Bygningen ble tatt i bruk som brenneri i 1816. Foto: Leif-Dan Birkemoe 09.04.2020.

Steinmurene har ved flere anledninger vært gjenstand for oppmerksomhet, ikke minst da Erik Henning Edvardsen skrev historien om eierne av Abildsø gård. Da seilskuteskipper Emil Ferdinand von Trepka var gårdeier fra 1825-1845 vises det til offisielle dokumenter som omtaler at det ble produsert brennevin på gården. På denne bakgrunn er det trolig samsvar mellom steinmurene og de skriftlige kildene.

Brennevinsbrenneri nevnt i offentlige dokumenter

I et takseringsdokument datert 30. oktober 1837 omtales det et brennevinsbrenneri. Her fremgår det at et nytt oppført brennevinsbrenneri med tilhørende stort "Fæhuus" av

overordentlig tykk og massiv grunnmur er under oppføring, men ikke meldt inn i brandkassen, idet byggets beskaffenhet er lite utsatt for brand.

I ekstrarettsprotokoll nr. 10, 1833-1837, Aker sorenskriveri, fremgår det fra taksering av bygningsmassen på Abildsø at et eldre brennevinsbrenneri er verdsatt til 500 sp.d., samtidig som et nytt brenneri er under oppføring til erstatning for det gamle.

I 1846 var det omtaksering av brannforsikrede bygninger i Aker, tre år etter at Jørgen von Zenthen Wetlesen kjøpte Abildsø gård av Emil von Trepka. Fra brannforsikringen finner vi under punkt 14 følgende

Vinmonopolet

Aksjeselskapet Vinmonopolet ble stiftet i 1922 med vedtekter og konsesjon fastsatt av Stortinget med sikte på i størst mulig grad å fjerne privatøkonomiske interesser fra alkoholomsetningen. Virksomheten begynte i 1923 og omfattet import og salg av svake viner og salg av brennevin til teknisk og medisinsk bruk. Etter opphevelsen av hetvinsforbudet i 1923 og brennevinsforbudet i 1927, ble Vinmonopolets omsetningsrett utvidet til også å omfatte disse produktene. Brennevin fikk Vinmonopolet adgang til å selge i byer med minst 4000 innbyggere som hadde utsalg for brennevin i 1913. Da den opprinnelige konsesjon utløp i 1932, ble Vinmonopolet omorganisert etter Lov om Aktieselskapet Vinmonopolet i 1931. Staten overtok etter hvert aksjene.

I tråd med EØS-avtalens krav vedtok Stortinget i 1995 at Vinmonopolets enerett til import- og engrossalg av vin og brennevin skulle oppheves fra og med 1996. Samtidig ble det besluttet at produksjons- og distribusjonsvirksomheten skulle skilles fra detaljmonopolet, og denne virksomheten ble videreført i aktieselskapet Arcus, opprinnelig statseid, fra 2001 privatisert. Fra 2005 forsvant produksjonsmonopolet for vin og brennevin.

Kilde: Vinmonopolets hjemmesider.

Akevitt og krydder.

I Norge fremstilles akevitt av poteter i motsetning til andre land som Sverige og Danmark som ofte bruker kornsprit. Poteten blir most og gjæret før den blir destillert. Spriten tilsettes ulike krydder, men karve og/eller dill må være med for at det skal kalles en akevitt. Ellers er anis, fennikel og koriander mye brukte kryddere, men alle akevitter har sin karakteristiske krydderblanding.

Kilde: Appetitt, spesialmagasinet for mat og drikke, pressemelding fra lansering av Alna-akevitt i 2016

beskrivelse (1 alen = 62,7 cm): En tømret bygning, tekket med bord og teglstein, 21 ½ alen (13,5 m) lang, 15 ½ alen (10 m) bred, 5 ½ alen (3,5 m) høy, i hvilken bygning før har vært et brennevinsbrenneri; men nå brukes det til høylade: takseres for 25 Spd.

Brenneribygningen var etter disse mål ca. 135 m². Fra takseringen fremgår det at brennevinsbrenneriet lå 150 alen (94 m) øst fra smia som igjen lå 60 alen (38 m) fra hovedbygningen. Altså i retning Østensjøvannet. Brennevinsbygningen viste seg imidlertid lite hensiktsmessig for oppbevaring av høy, og dermed kom

bygningen i raskt forfall, skriver Erik Henning Edvardsen i artikkelserien "Karnappmannen" (Sothøna nr.25, side 20).

Nytt eller gammelt bygningsmateriale

Ruinen kan, etter opplysningene fra de gamle dokumentene, derfor tolkes som restene av et kombinert fjøs og brennevinsbrenneri. En teori kan være at byggherren utnyttet den solide grunnmuren til en eldre bygning ved oppføring av brenneri og fjøs. I denne sammenheng kan man spekulere på om ruinen skriver seg fra middelalderen og munkenes tid. Det er hva familien Gustavsen som overtok Abildsø gård på slutten av 1800-

tallet forteller, ikke usannsynlig når vi vet at Abildsø gård står oppført i Den røde bok under Oslo Domkapittel i 1396. Navnet Abildsø (stedet der eplene gror) har lenge vært knyttet til munkenes epledyrking. Et nyttårskort fra 1932 trekkes dette frem på både norsk og tysk, signert av familien P.W. Johannsen:

*Fra det gamle Abildsø, det minderike Sted
Hvor Munkene har plantet det første Æpletræ
Hvor Tordenskiold har festet, blot Landet havde Fred:
Fra denne gamle Æblehøy
For Nytaar to og treti.*

En annen forklaring kan være at von Trepka virkelig satset på store dimensjoner med sitt nybygg. Han manglet neppe husmenn og gårdsgutter til å frakte store steiner fra

blokkmarken under Tallberget der steinene mest sannsynlig er hentet fra.

Forfalt og glemt

I overdragelsesdokumentene til Jørgen von Zenthen Wetlesen i 1843 er det ikke nevnt noe om brenneribygningen. Trolig var brennevinsbrenning opphørt før von Trepka solgte Abildsø. Brennevinsproduksjon på Abildsø kan ha pågått maksimalt i ca. 20 år, dersom det var von Trepka som startet virksomheten. Den korte brukstiden samtidig som bygningen var lite hensiktsmessig til annet bruk, kan være årsaken til at bygningsrestene forfalt og ble glemt.

Når brenneriloven ble opphevet i 1845 skyldes det at alkoholmisbruket var blitt et

Fasaden til Oslo Håndverksdestilleri

Foto: Roger Pihl 2018

▲ ◀ Plakat ved Bryn jernbanestasjon med invitasjon til å besøke Oslo Håndverksdestilleri. Foto: Leif-Dan Birkemoe 03.04.2020.

▶ Destilleriet til Oslo Håndverksdestilleri i Nils Hansens vei 14 A. Foto: Leif-Dan Birkemoe 11.10.2018.

problem som krevde nytekning. Det ble innført avgifter og innflytelsesrike avholdsforeninger etablert.

Nytt ruinfunn?

Fra Kartverkets nye laserskanningskart (hoydedata.no) over området kan vi se omrisset av en ruin eller struktur også på sørsiden av Smedbergbekken. Denne strukturen er ikke synlig i vegetasjonen, slik steinmuren er det på nordsiden. En hypotese er at vi her har restene etter det eldste brenneriet. Nærmere undersøkelser er nødvendig for å få bedre klarhet i bruk og alder av steinmurene på begge sider av Smedbergbekken.

Overdimensjonert

Ingen av de bygninger som er nevnt i kildene krever murer på en tykkelse opp mot 1,5 meter. Heller ikke arealet når man vet at gården hadde fjøs og driftsbygninger

nærmere tunet. Derfor har det vært spekulert på om de overdimensjonerte bygningsrestene skriver seg fra eldre virksomhet til et annet formål. For å komme disse spørsmålene nærmere, kreves det ytterligere undersøkelser.

Produksjonsmonopolet opphevet – destillerier etablert

Oslo Håndverksdestilleri (OHD) på Bryn, etablert i januar 2015, fulgte godt opp industrihistorien om at det var 200 år siden Even Stenersen startet brennevinsproduksjon på Tveten gård. I 2005 ble produksjonsmonopolet opphevet og en rekke destillerier etablert. Det finnes i dag et stort antall akevittmerker og sortimentet til Vinmonopolet teller nærmere 300 sorter. De aller fleste er norske. At Arcus lanserte *Alna vitae* kan vi takke destillatør Halvor Heuch hos Arcus for. Han kombinerte historie-

kunnskaper med stor interesse for å koble mat og akevitt sammen i sitt virke i Arcus. Dessverre produseres ikke merket *Alna vitae* lenger.

Omvisning i destilleriet

Ved Bryn jernbanestasjon sto det fra tidlig i januar 2020 en plakate der Oslo Håndverksdestilleri inviterte til "åpent hus og bar" i Nils Hansens vei 14 A, med et destilleri på 424 m², i samme bygning som *Den norske Zinkhvidtfabrik* ved Alna en gang hadde holdt til. "I baren serverer vi lokal-produserte forfriskninger og det er mulig å få en omvisning i destilleriet", heter det i invitasjonen. Hvordan det så ut i et destilleri for 200 år siden vites ikke, men et destilleri i 2020 imponerer. Vi skal være forsiktig med å trekke sammenligninger mellom virk-

somheten på gårdene under brenneriloven og situasjonen i dag, men at OHD etablerte seg i Østensjøområdet med sans for det lokale er et artig innslag. Det fortelles at destilleriet bruker planter innsamlet i nærområdet til fremstilling av råvarer, slik det ble dyrket krydderplanter på jordene ved Østensjøvannet for 200 år siden.

I et medieoppslag i april 2020 heter det at Oslo Håndverksdestilleri på Bryn måtte tenke kjapt da koronakrisa traff Norge og landet stengte ned. Der de før lagde akevitt, gin og vodka produseres det nå flere tusen liter håndsprit hver eneste uke. For 200 år siden krevdes det også rask omstilling da brenneriloven åpnet for et nytt forretningsområde for gårdeierne ved Østensjøvannet.

Kilder:

- https://nbl.snl.no/Marcus_Pløen.
- <http://www.appetitt.no/drikke/en-skarp-en>.
- <https://drikkelig.no/2014/12/oslo-handverksdestilleri/>.
- https://no.wikipedia.org/wiki/Jørgen_Young.
- [Store norske leksikon.no](http://Store.norske.leksikon.no).
- [Norsk biografisk leksikon.no](http://Norsk.biografisk.leksikon.no).
- Østensjøvannets Venners hjemmesider om Østensjø gård.
- Nekrolog om Ole Bjune (1908-2001) i Aftenposten 9. november 2001.
- Kartskisse av Ole Bjune datert 1982 over eldre antatte bygninger rundt Østensjøvannet.
- Sothøna nr. 25 2003, "Karnappmannen" del 5 (om kaptein Brochman) av Erik Henning Edvardsen, side 25.
- Sothøna nr. 27 2004, "Karnappmannen" del 7 (om seilskuteskipper von Trepka) av Erik Henning Edvardsen, side 16.
- Sothøna nr. 29 2004, "Karnappmannen" del 9 (omtaksering av brannforsikrede bygninger på Abildsø i 1846), av Erik Henning Edvardsen, side 18.
- Sothøna nr. 59 2020, Brenneriloven 1816-1845, side 30.
- Edvard Bull (1881-1932). Akers historie, Olaf Norlis Forlag, Kristiania 1918.
- Heftet "Velkommen til en vandring på Tveten gård", utarbeidet av Tveten gårds venner og Bydel Hellerud, Tveten gård 1999.
- Extraretsprotokoll 10, side 45 b og 402 b datert 1833 - 1837 med verdiangivelse av bygninger på Abildsø gård.
- Linker til info om brennevinsbrenneriet på Abildsø gård ved Frode Ciljan Jakobsen:
  - "Aar 1833"
  - <https://media.digitalarkivet.no/view/40429/69>
  - "Aar 1837, 12. oktober"
  - <https://media.digitalarkivet.no/view/40429/425>
  - "Aar 1846, den 22^d Juli"
  - <https://media.digitalarkivet.no/view/83755/74>

William Graham

Norges første lokomotivfører og tiden rundt ham

Roger Pihl

Tatt i betraktning av at Bryn stasjonsby var den første stasjonsbyen i Norge og at vi kan takke jernbanen for etableringen av den og dermed også Bryn som boligområde, er det naturlig at vi også har et forhold til Norges første lokomotivfører, William Graham. Vi kan likevel ikke omtale Graham uten samtidig å se nærmere på den tiden han levde i, da jernbanen for første gang ble anlagt i landet og representerte store teknologiske, politiske og økonomiske utfordringer. William Graham var tross alt barn av sin tid.

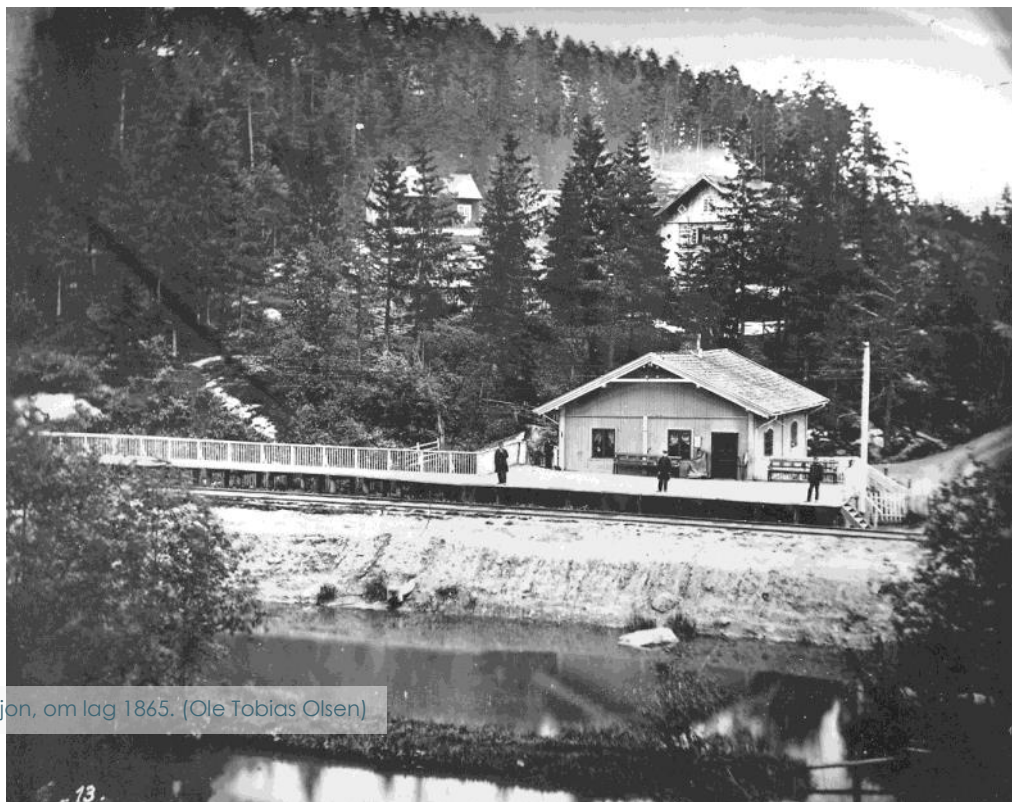
Stattholder Severin Løvenskjold og det første spadesticket

Arbeidene med å anlegge Norges første jernbane ble offisielt igangsatt fredag 8. august 1851 med et høytidelig spadestikk utført av ingen ringere enn stattholder Severin Løvenskjold (1777-1856). Løvenskjold var født i Porsgrunn og av sønn av godseier og kammerherre Severin Løvenskjold (1743-1818) og hadde studert bergvitenskap i Sachsen og Schlesien og jus i København. Han arbeidet seg tidlig inn i den danske statsadministrasjonen og arvet Fossum jernverk samme år han giftet seg med Hedevig Sophie baronessen Knuth, datter av geheimekonferensråd Adam Christopher greve Knuth-Lilliendahl. Vi kan trygt si at han kom til makt og posisjon ad mange veier og med god hjelp og at han ble en av de sentrale politikerne i tiårene etter 1814. Dog uten den gjennomslagskraft en politiker helst vil ha. Løvenskjold hevdet sitt konservative monarkistiske grunnsyn og sin unionsvennlige holdning som eidsvollsmann i 1814, som norsk statsminister i Stockholm i årene 1828-1841 og som Norges siste stattholder i tiden

1841-1856.

Løvenskjold ble valgt fra Bratsberg amt til Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1818 der han tilhørte det såkalte unionspartiet med grev

Bryn jernbanestasjon, om lag 1865. (Ole Tobias Olsen)

Wedel Jarlsberg i spissen. Bratsberg amt tilsvarte det senere Telemark fylke i geografisk utbredelse. I motsetning til Wedel var han totalt uinteressert i en liberal konstitusjon og så på folkesuverenitet med forakt. På Eidsvoll sto han for et konservativt grunnsyn uten sans for stemmerett til bøndene eller andre liberale tiltak, følgelig fikk han liten innflytelse på utforming av grunnloven fordi han vanligvis representerte mindretallet i voteringene. Etter at unionen med Sverige var et faktum ledet han Norges gjeldsforhandlinger med Danmark med tittel av statsråd. Deretter forsvant han ut av politikken en periode for å drive Fossum jernverk som han hadde arvet, men hans politiske synspunkt fornektet seg likevel ikke. Han kjempet et mislykket kamp mot Stortingets vedtak om å oppheve adelen i

1821, men hans unionsvillighet og politiske syn stemte overens med holdningene til kong Karl Johan, som gjorde ham til statsminister ved den norske statsrådsavdelingen i Stockholm i 1828. Denne stillingen beholdt han til 1841 da han ble utnevnt til stattholder og satt i dette embetet til han døde i 1856. Etter ham ble stattholderposten stående ubesatt til den ble opphevet i 1873. Både som statsminister og som stattholder la Løvenskiold seg ut med bondeopposisjonen på Stortinget. Særlig i forhold til "bondestortinget" i 1833 kom dette klart til uttrykk. Løvenskiold gikk imot det liberale forslaget til formannskapslover fra regjeringen i Christiania og utarbeidet sitt eget forslag. Da Karl Johan oppløste Stortinget 1836, tok Løvenskiold det konstitusjonelle ansvaret. Stortinget svarte ved å stille ham for

riksrett. Riksretten dømte ham til en bot på 1000 spesidaler, men kongen ville likevel ikke la ham ta avskjed som statsminister.

Severin Løvenskjold var med andre ord ingen hvem som helst, men han var likevel trolig "født et par generasjoner for sent" med tanke på politiske ideer og gjennomslagskraft. Han var motstander av det meste som i ettertid betraktes som liberale og demokratiske reformer av det norske samfunnet, han var imot utvidet stemmerett, arveloven, juryloven og opphevelse av stattholderposten. Han rådet kongen til å nekte å sanksjonere Stortingets vedtak i 1851 om å tillate jøder adgang til landet. Han så på thranitterbevegelsen med avsky og satte spioner til å infiltrere bevegelsen. Han

overvåket Den demokratiske Forening i Christiania og han kalte musikeren Ole Bull, som tilhørte denne kretsen, for en arrogant narr. Og som ikke det var nok, frarådet han kongen å sanksjonere vedtaket om jernbane uten at kongen av den grunn lyttet til rådet.

Til tross for at det kan virke som om Løvenskjold var imot ethvert fremskritt ble han belønnet med de høyeste utmerkelser som kunne deles ut i alle de tre skandinaviske land. Han ble ridder av den svenske Serafimerorden 1829, han var blant de fire første som fikk storkors av St. Olavs Orden på stiftelsesdagen i 1847. Året etter ble han ridder av den danske Elefantorden, og 1853 fikk han Borgerdådsmedaljen i gull.

Bryn jernbanestasjon med persontog og betjening på plattformen. Foto ukjent 1868 (Oslo Museum)

Foto: Ukjent

Norsk jernbanemuseum

Et pyntet damplokomotiv litra A nr. 3 ved Hovedbanens 25 års-jubileum, Eidsvoll stasjon
William Graham, lokfører - Hilmar Kristiansen, fyrbøter - Anton Olsen, lokfører

8. august 1851

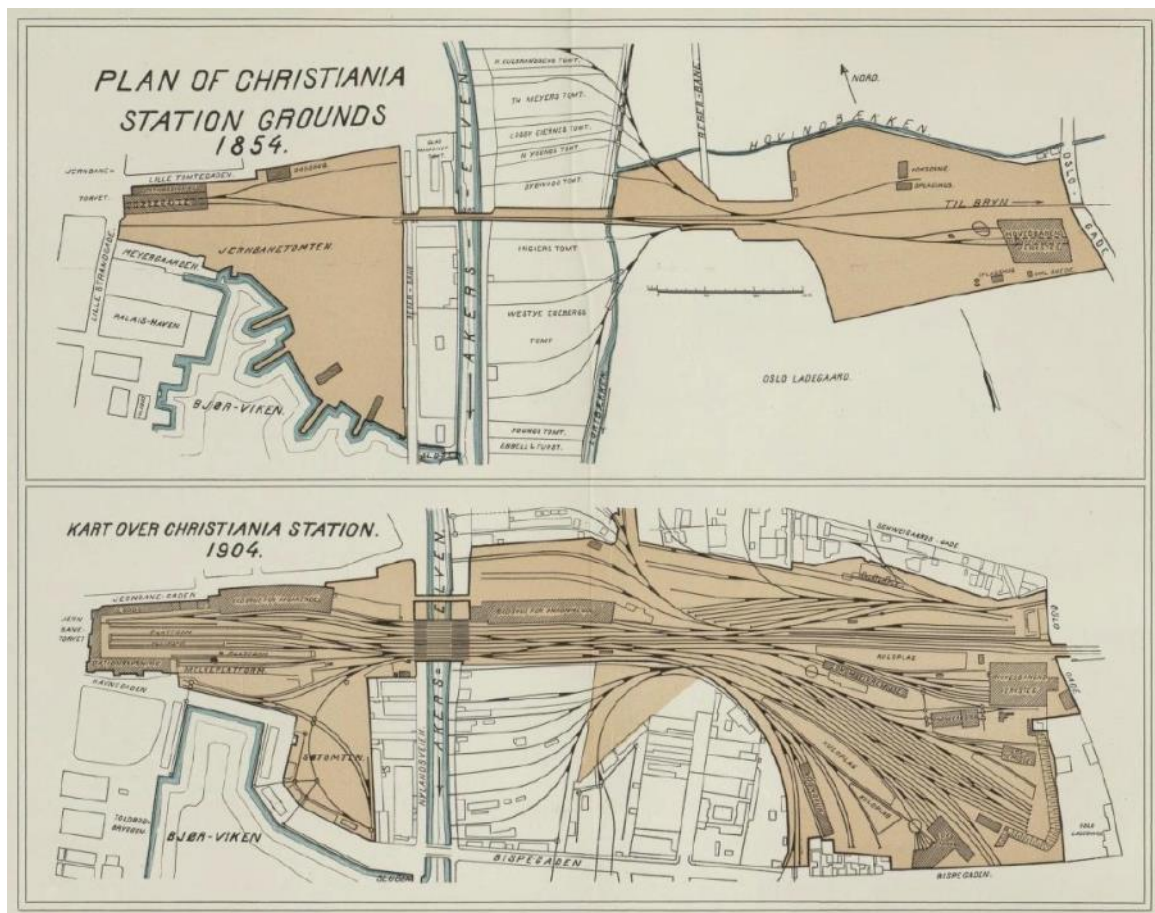
Det var med andre ord en kontroversiell politiker som fikk æren av å ta det første spadestikket på en jernbane han selv hadde frarådet kongen å la anlegge og som samtidig foretok den symbolske handlingen som representerte begynnelsen på en ny tid for landet og en utvikling få av de tilstedeværende kunne ane rekkevidden av. Spadestikket ble foretatt under overværelse av en stor folkemengde, offisielle representanter og ledende ingeniør for Hovedbanen Robert Stephenson (1803-1849), jernbaneentreprenør og politiker Samuel Morton Peto (1809-1889) og sjefsingeniøren for dansk jernbane Georg Parker Bidder (1806-1878). Bortsett fra folkemengden, var de tilstedeværende kledd i gallaantrekk og en

sølvspade lå klar på en trillebår av mahogni. Løvenskjold sa at "På det gamle Oslos grunn, som har vært skueplass for våre forfedres blodige feider, vil vi legge grunnen til et av fredens store verker, som på én gang er resultatet av og videre utvikler en fremskriden sivilisasjon" i en temmelig pompøs, nasjonalromantisk og fremtids-optimistisk tale, men den den var samtidig i tråd med tidens begeistring for den nye teknologien som damptoget representerte. Spadestikket foregikk etter alle kunstens regler, publikum jublet begeistret og Løvenskjold kunne bruke spaden til å legge torvstykket opp i trillebåren og deretter trille det bort, i det minste symbolsk. Etter at den høytidelige starten på anleggsarbeidet var utført, kunne de ekte arbeidsfolkene begynne.

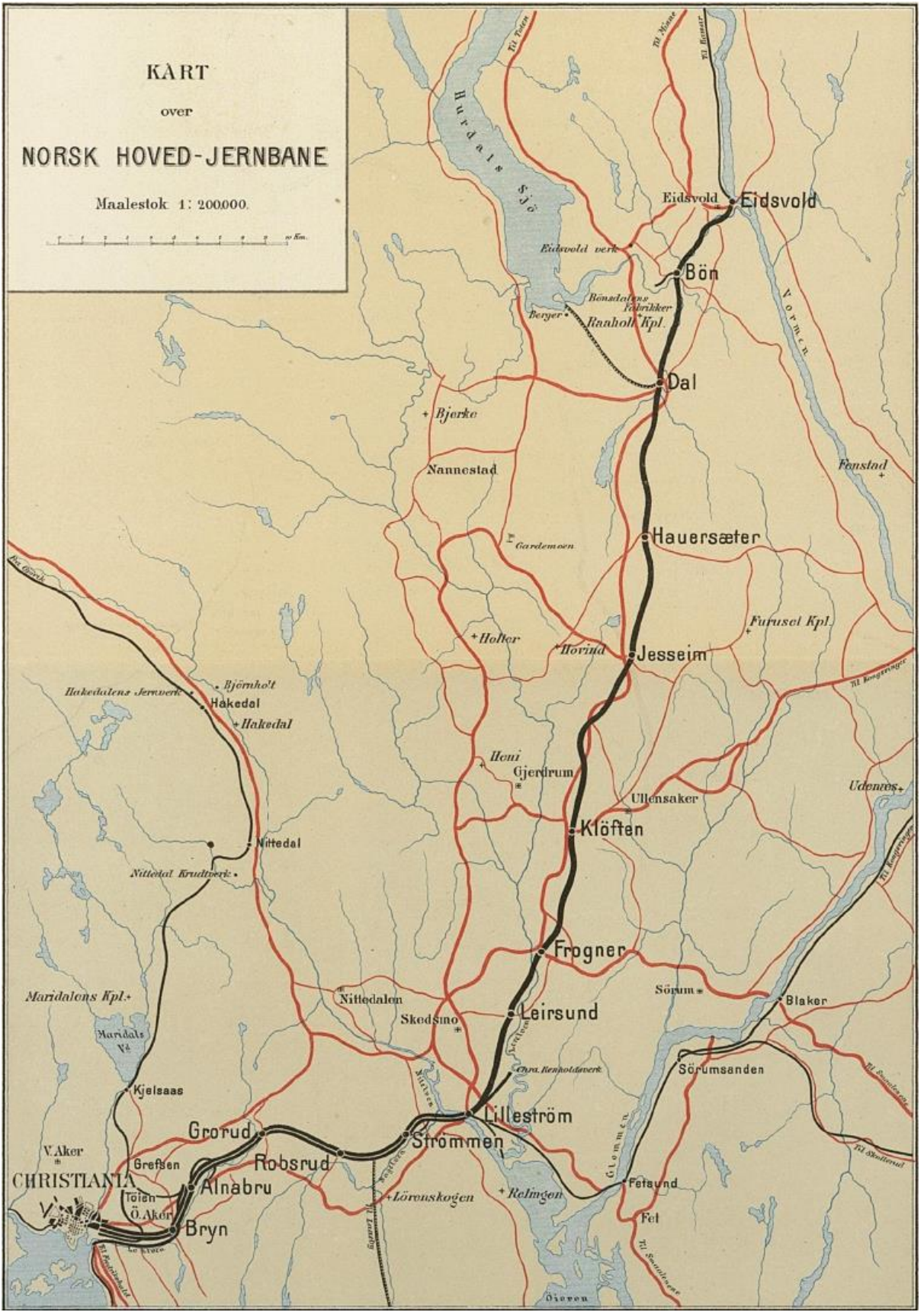
Veien til jernbane

Ryktet om den britiske jernbanens uovertreffelighet nådde Norge med rekordfart, og i 1825 bygget George Stephenson lokomotivet Locomotion 1 for jernbanelinjen Stockton and Darlington Railway i det nordøstre hjørnet av England. Det var verdens første lokomotivdrevne offentlige jernbane for publikumstransport. Tidligere hadde damplokomotiver bare blitt brukt på kortere industribaner. Fire år senere, 8.- 15. oktober 1829 vant hans sønn Robert Stephenson Rainhillkonkurransen. I 1830 skulle Liverpool-Manchesterbanen åpnes. I den anledning ville jernbaneselskapet gi damplokomotivene en sjanse som trekkraft. Damplokomotivene hadde ikke godt rykte, de var lite stabile på grunn av eksplosjonsfaren.

Alternativet var derfor hester eller stasjonære dampmaskiner som trakk vogner opp de bratteste stigningene. Baneselskapet utlovet en premie på 500 pund for det beste lokomotivet. For å avgjøre hvilket som var best, skulle det avholdes en konkurranse ved Rainhill, 15 kilometer vest for Liverpool. Lokene skulle gjennomføre ti testturer på en 2,8 kilometer flat strekning. Gjennomsnittshastigheten måtte være minst 16 kilometer i timen. Lokene skulle fyres med koks for å redusere røykplagen. De skulle ha hjulaksler i fjærende hjuloppheng og det skulle være to separate sikkerhetsventiler. Loket skulle veie maksimalt 6 tonn inklusiv vann og koks. Da konkurransen startet, stod konkurransen mellom fem forskjellige lokomotiver: Cycloped, Sans Pareil, Perseverance, Novelty

og The Rocket. Cycloped viste seg å ikke være et lokomotiv, det brukte to hester på en tredemølle som drivkraft og oppnådde bare en fart på 8 kilometer i timen. Sans Pareil var for tungt, men oppnådde en fart på 26 kilometer i timen, og røk ut på grunn av skader under konkurransen. Perseverance kom skadet til Rainhill og de brukte fem dager på å få reparert det, og da det endelig kom i drift, oppnådde det ikke høyere fart enn 10 kilometer i timen før det brøt sammen igjen. Langt bedre klarte Novelty seg, konstruert av

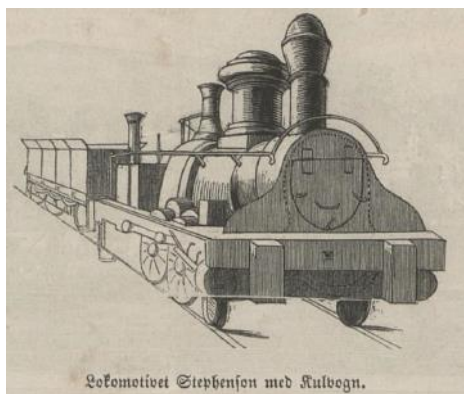
svenskamerikaneren John Ericsson og britten John Braitwaite. Loket oppnådde den svimlende fart av 45 kilometer i timen og var lenge tilskuernes favoritt, men måtte avbryte på grunn av skader. Vinneren ble Robert Stephenson's The Rocket som klarte seg utmerket gjennom alle kjøringene og oppnådde en fart på 47 kilometer i timen.

Allerede i 1824 ønsket finansstatsråd Jonas Collett (1772-1851) å undersøke mulighetene for å anlegge jernbane i Norge. Han ga kanal-

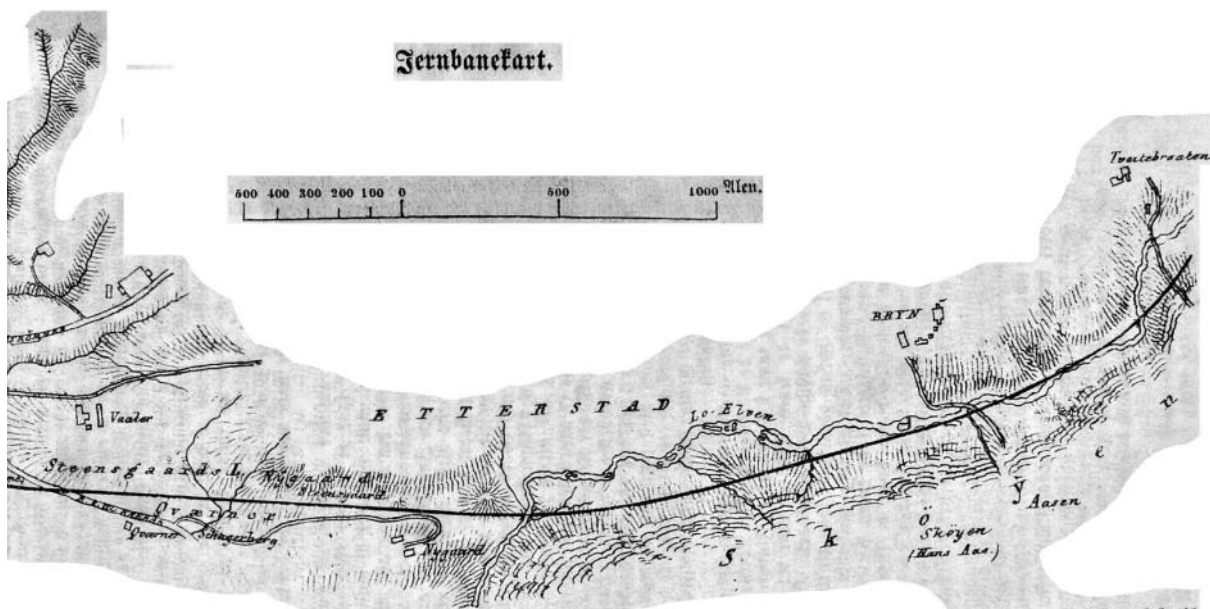

direktøren i oppdrag å utrede ferdsmulighetene på Vormo og Glomma og om det var mulig å omgå fossefallene med jernveier, innrettet for dampvogner. Planen var imidlertid både for ambisiøs og for kostbar. Collett var åpenbart en handlekraftig mann som så nye muligheter, noe landet absolutt hadde behov for. Verden var i endring. Den franske revolusjon hadde fått stor innflytelse på det ideologiske plan. Menneskerettighetserklæringen inspirerte den demokratiske utviklingen i Europa generelt og den norske

grunnloven av 1814 spesielt. Eneveldene ble avskaffet. Kunnskap spredde seg utover og nedover i samfunnet og med kunnskap kom også krav om endringer og nye løsninger. I 1825 sørget Jonas Collett for å kontrahere to postdampskip til bruk mellom Østlandet og Vestlandet og mellom Norge og utlandet. Disse første norske dampskipene fikk navnene Constitutionen og Prins Carl, og ble svært populære i befolkningen, men ikke fullt så populære blant befolkningens valgte representanter. Innkjøpet hadde skjedd uten

Jenbanekart som viser strekningen "Østregade til Tveitebraaten" og lokomotivet Stephenson. Illustreret Nyhedsblad januar 1853

samtykke fra Stortinget, og 1. august 1827 vedtok et stort flertall i Odelstinget å sette ham under tiltale for forholdet, men han ble frikjent på grunn av feil saksgang.

De stigende konjunktorene på 1840-tallet førte til press i tømmermarkedet. Skog ble mangelvare, noe som bragte Westye Egeberg (1805-1898) inn på banen, bokstavelig talt. Økt aktivitet hadde aktualisert det gamle problemet med transport av planker til Christiania fra sagbruksområdet ved Øyeren og opplandene. Byen hadde gjennom flere hundreår vært hovedutskipningssted for de dype skogene på Østlandet. Tømmeret ble trukket med hest langs landeveien og kunne bare foregå på vinterføre, og varekjørselen la beslag på et stort antall folk og hester. På det

meste, når det var godt sledeføre, var rundt to tusen hester i bruk på Strømsveien, som var en av Skandinavias mest trafikkerte veier. Den store etterspørselen etter hestetransport medførte en sterk reduksjon av hestebruk i landbruket, som i stedet måtte basere seg på å bruke kveg som trekkdyr. Et annet resultat var at tømmer og trelast ble liggende ubrukt på lager og i skogene. Dessuten var transportkostnadene høye, det var like kostbart å frakte tømmeret inn til hovedstaden som å få det videre derfra med båt til Portugal. Samtidig var det ønskelig å styrke forbindelsen mellom Mjøsa og Christianiafjorden for stadig mer av eksporten begynte å gå ut fra Sarpsborg og Fredrikstad, dit tømmeret effektivt og rimelig kunne fraktes langs Glomma. Allerede i 1805 hadde det blitt nedsatt en kongelig kommisjon

1897 - To damplokomotiv foran et godstog med en rekke tomme trelastvogner i Brynsbakken; toget har også lokomotiver bak

som foreslo å bygge en kanal med sluser fra Nitelva til Christiania, men utbruddet av napoleonskrigene i 1807 satte en effektiv stopper for arbeidet.

Både Egeberg og Collett hadde sterke interesser i trelast og at den kapitalsterke forretningsmannen gikk i samarbeid med statsmannen i jernbaneprosjektet, var i tråd med tidens økonomiske tankegang, liberalismen. Med den kom økt velstand og fremgang for landet. Med 1830-åra hadde det kommet en ny teknologi som kunne løse transportproblemet, nemlig jernbanen. For egen kostnad engasjerte Egeberg i 1844 ingeniørkaptein Johan Georg Ræder (1814-1898) til å stikke ut en linje mellom Lillestrøm og Christiania, med kostnadsoverslag. Ræders

forslag resulterte i at statsråd Fredrik Stang i Indredepartementet fikk nedsatt en jernbanekommisjon med oppdrag å undersøke og avgi innstilling om den mest hensiktsmessige måte "et Communicationsanlæg kan istandbringes til Forbindelse mellom Christiania, Øieren og Mjøsen". Kommisjonen besto av amtmann og senere statsråd Erik Røring Møinichen (1797-1875), oberst og arkitekt Baltazar Nicolai Garben (1794-1867), politiker og professor Anton Martin Schweigaard 1808-1870), Johan Georg Ræder og investor, skipsreder og skogeier Hans Gulbranson (1787-1868). Ræder var den drivende kraft i komiteen, men Schweigaard ble regnet som en av de aller mest innflytelsesrike politikerne på midten av 1800-tallet. Han var professor i rettslære og økonomi, han var tilhenger av økonomisk

Udsigt fra Gaarden Brynd, nedad mod Oslo, Etterstadsletten til højre.

Tresnitt Illustreret Nyhedsblad 17 sept. 1853

liberalisme og påvirket norsk økonomi i kapitalistisk retning. Han ble innvalgt på Stortinget i 1842 og satt der fram til 1869. Schweigaard ble aldri selv statsminister eller statsråd, men gjennom sine sentrale posisjoner i staten fikk han stor innflytelse og kom til å spille en avgjørende rolle i utformingen av det moderne Norge. Tjue år etter åpningen av verdens første jernbanelinje mellom Stockton og Darlington begynte dermed ballen å rulle også i Norge.

Det var altså godstransporten som var problemet jernbanen skulle løse, og selv om tilbudet av kollektivtrafikk var ytterst beskjedent, var det likevel ikke noe press for å få til forbedringer. Selv på den folkerike strekningen mellom Christiania og Drammen tok en reise fem timer med hest og vogn, mens mange måtte ta seg fram til fots. Kommisjonen fant det mer naturlig å sammenligne med nordamerikanske godsbaner, men det skulle fort vise seg at anslaget for passasjertrafikk var altfor lavt.

Fra ord til handling

Høsten samme år anbefalte jernbane-

kommisjonen en søknad om konsesjon fra den engelske generalkonsul i Norge, John Rice Crowe (1795-1877), for å anlegge jernbane mellom Kristiania, Øyeren og Mjøsa. Crowe fikk Robert Stephenson til å lage rapport om prosjektet. Vilåårene i Stephensons sluttrapport ble ikke godtatt av jernbanelkommisjonen. Med et kostnadsoverslag på 1 900 000 spesidaler, hvorav den norske stat skulle overta en tredjedel uten adgang til utbytte, ønsket kommisjonen heller å anlegge jernbanen for egen regning. Den store nasjonale jernbanesaken ble derfor ikke avgjort på Stortinget i 1848, først og fremst hersket det uklarhet med hensyn til de ekstraordinære låneoperasjoner for et så betydelig statslån. Dessuten kjentes fortsatt uroen i kjølvannet av februarrevolusjonen i Frankrike og den dansk-tyske krigens nærhet. Selv om situasjonen i Norge var optimistisk var det europeiske bakteppet preget av usikkerhet.

Men vindene snudde. Stortinget ble klar over at utenlandske investorer var nødvendige for å virkeliggjøre prosjektet. Etter at statsråd

1904 Norges Hovedjernbane lok. nr 1. Bildet er muligens tatt ved 50-års jubileet.

Foto: Jernbanemuseet

Møinichen på foranledning av ildsjel og statsråd Fredrik Stang i mai 1850 reiste til London for å forhandle med engelske jernbaneinteresserte investorer, forelå det to alternative forslag fra et selskap i London ved forretningsmann og MP Lewis Ricardo (1812-1862), ingeniør og MP Samuel Morton Peto (1809-1889) og jernbaneutbygger Thomas Brassey (1805-1870). Det ene av forslagene ble grunnlag for videre drøftinger med Georg Parker Bidder som ble sendt til Kristiania samme høst. Det engelske forslaget gikk ut på at entreprenørene skulle bygge en bredsporet jernbane med elektrisk telegraf mellom Kristiania og Eidsvoll for 450 000 pund. Den norske stat skulle skaffe til veie halvparten av anleggssummen på 2 025 000 spesidaler, mens engelskmennene skulle stå for resten. Banen skulle drives i privat regi med 50 prosent britisk og 25 prosent norsk privatkapital, samt 25 prosent norsk statskapital.

Banen fikk derfor et engelsk navn, Norwegian Trunk Railway, i tillegg til det norske "Norsk Hovedjernbane". Aksjene ble lagt ut til tegning 9. september 1850 og ble en folkesak både i Norge og Storbritannia. Egeberg tegnet selv aksjer for 6000 spesidaler og ble tredje største aksjonær.

I forslaget var det andre vilkår som også måtte avklares, før utformingen av den endelige, britiske kontrakten. Det gjaldt viktige spørsmål som vedlikehold, administrasjon og ferdigstilling av banen. Kontrakten på 18 paragrafer ble sluttet 17. desember, men den endelige godkjenningen ble gjort avhengig av Stortingets samtykke. Stephenson fikk en litt uheldig dobbeltrolle i byggingen av Hovedbanen, ved at han både var ledende ingeniør og dermed ansvarlig for den tekniske løsningen, og også skulle fungere som en oppmann mellom de engelske kapitalistene og den norske stat. Byggingen og

Damplokomotiv NSB type 2 nr. 16.

Norsk Jernbanemuseum

Fabrikat: Robert Stephenson & Co., Newcastle upon Tyne and Darlington, England Byggeår: 1861

Parti fra Waalerengen, Kristiania.

Godstogsportet Loenga-Alnabru under bygging, her i Brynsbakken ved Vålerenga i Oslo. I bakgrunnen skimtes damplokomotiv med persontog reting Kristiania Ø (Oslo Ø).

Foto: Ukjent

Norsk jernbanemuseum

idriftsettingen av banen foregikk ikke uten betydelig tautrekking mellom partene.

På Stortinget var jernbanesaken alt annet enn avklart da det mottok den kongelige proposisjonen 30. januar 1851 om anlegg av en norsk hovedjernbane. I en spesialkomite var det også høyst ulike oppfatninger om omfanget og vilkårene for Statens medvirkning. I den endelige debatten som varte og rakk i tre samfulle dager, sto det mellom det engelske forslaget og det norske. Kunne det være unasjonalt og ydmykende å slippe engelskmennene til? Lørdag 15. mars ble proposisjonen vedtatt med 82 mot 24 stemmer og beslutningen ble hilst med jubel blant tilhørerne på galleriet.

Stephenson måtte besøke anlegget og banen ved flere anledninger. I juli 1851 ankom han

Christiania på eget dampskip, medbringende massevis av verktøy som skulle brukes til jernbaneutbyggingen. Til tross for uenighetene, ble Stephenson dekorert med St Olavs orden for sin innsats for å bygge Norges første lokomotivjernbane.

Godstrafikken først

Jernbaneanlegget Strømmen-Sagdalen med industrisporet langs Sagelva ble anlagt samtidig med strekningen Christiania-Strømmen, og 5. november 1852 ble det gitt tillatelse til godstrafikk til Christiania slik at sagbrukene langs Sagelva kunne frakte skurlast til opplagstomtene i Bjørvika. Sporplanen for Hovedbanestasjonen viser at det var tre spor for passasjertransport mens det går i alt 11 spor til de mange bordtomtene langs Akerselva.

Trelastnæringens betydning kom til uttrykk i kommisjonens vurdering av hvor mange stasjoner som var nødvendige og hvor de skulle plasseres. I tillegg til de selvfølgelig endestasjonene Christiania og Eidsvollsbakken, var Strømmen på grunn av "den betydelige derifra stedfindende Trælasteksport", så viktig at det måtte få en stasjon. Som følge av Strømmens "særdeles viktighed" måtte den bli "fulkomnere indrettet end de øvrige Mellestationer". Også forslaget til Plassering av stasjonen i Christiania la stor vekt på trelasthandlernes behov, ved siden av "en beqvem Adgang for de Reisende". Derfor falt valget på et område mellom Ladegården og bordtomtene, altså trelasthandlernes utskipningstomter ved havnen.

Allerede i 1852 ble det derfor gitt klarsignal for godstrafikk mellom Christiania og Strømmen og med et eget industrispor på

Strømmen. Traseen mellom Christiania og Strømmen var dessuten ansett for å være den minst kompliserte å bygge samtidig som det var her behovet var størst. Slik ble Strømmen den første jernbanestasjonen i Norge, for selv ikke endestasjonen nede ved havnen sto ferdig så tidlig.

Den første, usikre prøveturen

Jernbanens ledelse kunne dermed invitere kongen på en prøvetur, og siden det var viktig å sikre seg støtte for dette kostbare og nymotens prosjektet, la de prøveturen til 4. juli 1852. Fødselsdagen til Oscar 2. Været hadde vist seg fra sin verst tenkelige side og styrtregnet hadde gjort grunnen usikker. De fryktet at svillene ville skli ut under vekten av toget, så de tok ikke sjansen på at noen av de prominente gjestene skulle være passasjerer. Om bord sto ingen andre enn jernbanens ansatte.

Offisiell åpning

Da banen åpnet i 1854 var den 68 kilometer lang og hadde kostet 2,2 millioner spesidaler.

Hovedbanen ble en stor suksess. Fakta talte for seg selv. Den nye Hovedbanen kuttet reisetiden mellom Christiania og Eidsvoll fra drøyt ett døgn til tre timer og fraktutgiftene ble sterkt redusert. Allerede det første året fraktet banen 128.000 passasjerer og 83.000 tonn trelast. Regelmessig togtrafikk ga faste leveranser av trelast og landbruksprodukter til hovedstaden. Byhandelen økte, prisene steg og tomtene fikk større verdi.

Norges første lokomotivfører

Med jernbanen kom en teknisk nyskapning på norsk jord og den nasjonale kompetansen fikk noe å bryne seg på. Da anlegget ble påbegynt i

1851 bidro Norge med femti håndverkere, men ellers var det knapt med fagfolk innen anlegg og drift. Anleggsledelsen var engelsk og bare fire norske ingeniører var tilknyttet anlegget, og den nesten systematiske innførselen av britisk personell, kapital og kunnskap var tydelig de første årene. Den første lokomotivføreren var også engelsk, for dette var naturlig nok en kompetanse som ikke fantes i landet og måtte importeres. De fleste engelske togarbeiderne, også Robert Stephenson, forlot Norge imidlertid så snart de fikk sjansen til det, for det harde vinterklimaet passet dem dårlig.

William Graham var født i gruvebyen Darlington, hvorfra verdens første passasjer-tog gikk 27. september 1825 Stockton-on-Tees. Han vokste opp i hva vi trygt kan kalle lokomotivets vugge og begynte sin karriere som fyrbøter før han ble lokomotivfører på jernbanen mellom England og Skottland, en karrierevei som etter hvert skulle bli ganske vanlig når behovet for lokomotivførere vokste.

William Graham kom til Norge høsten 1852 og bragte med seg kona Margrethe Thompson og sju barn til leiligheten i Åkebergveien 14 på Grønland. Thomas, Margrethe, Marie, Emma, Sahra, Willimine og Georg. I folketellingen for 1874 står familien Graham oppført med ni medlemmer, så det ble påtrengende nødvendig å finne et større husvære så de flyttet et par år senere til Oslogate 7, den nybygde jernbanegården. Så døde kona hans og William giftet seg på nytt, denne gang med Tonette Andersdatter fra Vestre Toten som var naboens tjenestepike. De fikk tre barn, og familieforøkelsen gjorde det nødvendig å flytte igjen, denne gangen til Munkegata 4 der

de fikk et hav av plass, fire rom og kjøkken. Det var en leilighet som var i overkant større enn det en gjennomsnittlig lokomotivfører fikk disponere, men så var det ikke sikkert at en gjennomsnittlig lokomotivfører fikk ti barn heller.

Han fikk seks kroner i dagslønn, hvilket var flere ganger mer enn de fleste andre i jernbanen, så kompetanse hadde åpenbart sin betydelige verdi. Pengene holdt likevel ikke til å brødfø hele familien, så da kom de mange tilleggsordningene godt med. Han kunne bli premiert for å spare kull eller få ekstra akkord per kjørte kilometer. Inntekten ble likevel ikke stor nok til at ungene kunne få privatundervisning på Grønland skole, men måtte nøyes med den vanlige, kommunale skolen.

Det var ingen fornøyelse å være lokfører, fyrkjelen til tross. De første lokomotivene hadde ikke overbygget førerhus og Graham måtte stå på en åpen plattform foran tenderen, uten noen form for beskyttelse mot vær og vind. Om vinteren måtte han trekke inn i en diger sauepels for å beholde varmen og helsa. William Graham begynte med ballastkjøring på hovedbanen, det vil si kjøring av masse til pakking av sporet, det vil si sand, grus eller pukk, fram til jernbanen til Eidsvoll sto ferdig. Den 1. september 1854 var det Graham som fikk æren av å kjøre åpningstoget mellom Christiania og Eidsvoll, og deretter var han fast ansatt som fører av "Tog nr. 1" på samme strekning. Følgelig var han selvskrevet lokomotivfører senere da han kjørte 30-årsjubileumstoget. William Graham tjenestegjorde på Hovedbanen helt til han gikk av med pensjon i 1890, med noen få unntak på Kongsvingerbanen. Som person var

han fåmælt, snakket svært gebrokkent og var vanskelig å forstå, så han foretrakk å sitte for seg selv og tenke mens han smattet på merskumpipen. William Graham døde 3. april 1909, 87 år gammel.

Lokomotivene

I årene fram til 1864 var det bare lokomotiver fra Robert Stephensons fabrikk i Newcastle som ble levert til den norske jernbanen. Det

kunne hatt flere årsaker, men at nettopp denne fabrikken hadde lokomotiver med egnet konstruksjon for store stigninger og bratte kurver kan ha vært utslagsgivende. De tre første ble levert i 1851 med såkalt "long-boiler-konstruksjon", det vil si at fyrkassen lå bak bakre drivaksel og røyksskapet trukket frem over løpeaksel. Lokomotivene var helt uten beskyttelse for personalet og var beregnet for å trekke persontog og blandede tog. Ett av disse tre var i drift fram til 1906 mens de to andre ble utrangert i 1911.

Bryn stasjon

At det ble stasjon på Bryn skyldtes jernbanens egne behov. Bryn stasjon var fra Hovedbanens åpning i 1854 kun et togstopp for å sette til ekstra bremses, såkalte fallbremses, på vognene fordi Brynsbakken var så bratt som 26,6 promille. Fallbremses var bremses som kunne settes til ved hjelp av en lang vektstang mens toget stod stille. Derfor var Bryn et

naturlig sted å anlegge et stoppested, like før bakken stupte ned mot sentrum av hovedstaden. Til å begynne med var det da også bare togene mot Christiania som stoppet på Bryn. Tog mot Lillestrøm og Eidsvoll begynte å stoppe først fra 2. juni 1856. Samtidig rapporteres det om en og annen godsvogn som blir sendt til eller fra Bryn.

Vi vet ikke eksakt når Bryn fikk sin første stasjonsbygning, men i driftsberetningene står det at innredningen ble endret allerede i 1857. Den enetasjes trebygningen lå på sørsiden av sporet – på høyre side når en kom fra Christiania. Bryn ble stoppested med ekspedisjon av person- og godstrafikk fra 1858. Det var ikke mange mennesker som benyttet seg av den muligheten – daglig var det knapt 20 personer som gikk av eller på toget på Bryn. Godstrafikken var nok viktigere. Det ble sendt innpå 300 liter sprit fra Bryn til Christiania daglig og da var det

William Grahams grav på Gamle Oslo kirkegård (Rolf E Wulff)

også naturlig at det ofte ble mottatt hele godsvogner med poteter. I 1860 ble Bryn fullverdig stasjon med mulighet for å sende togmeldinger og foreta kryssinger. I 1869 hadde Bryn stasjon tre ansatte; stasjonsmesteren og to telegrafister. I 1879 hadde Bryn stasjon fem ansatte: Stasjonsmesteren, to telegrafister, én sporskifter og én sjauer. De samlede lønnsutgiftene beløp seg til 4209,89 kroner årlig.

Bryn ble viktig stasjon med stor godstrafikk etter hvert som Bryn ble et industristed, og nord for stasjonsbygning 2 lå et større godsmagasin med kontorfløy. Stasjonen hadde også ilgodsekspedisjon. Ved Alna var det vannkraft og jernbanen sørget for god kommunikasjon til havnen.

Kikker vi på statistikkene, ser vi at 2 % av passasjerene reiste på første klasse, 28,5 % på

annen klasse og resten, 69,5 % reiste på tredje klasse. De viktigste varene som ble fraktet til eller fra Bryn var korn, mel, melk og trævexter i 1879, mens det ti år tidligere, i 1869, også ble fraktet en god del mur- og takstein fra teglverkene.

Driftsberetningen forteller om "Utvendig vedlikehold i 1879: "Nedtaget det midlertidige Stationshus, opført Platformrækværk, nedrevet de gamle Priveter, repareret den gamle Platform og forlænget Midtplatformen 48 Fod" kostet 1428,16 kroner. "Malet Pakhuset og Platformrækværket" kostet 200,08 kroner mens "Forøvrigt almindeligt Reparationsarbeide" kostet 51,54 kroner. Vedligeholdelse av Inventarium i 1879: "Anskaffet 13 fag Persiener, 3 Hængelamper samt Inventarium til Ventedværelserne i den nye Stationsbygning" kostet 717,35 kroner."

Kilder:

- Jørgen Seemann Berg og Hans Petter Grøner: *Damplokomotivets siste dager*, Pax, 1991.
- Directionen for Den Norske Hovedjernbane: *Driftberetning for Norsk Hovedjernbane*, 1880.
- Anne Kari Graham, *tippoldebarn av William Graham*.
- Gro Hendriksen: *Tog, mennesker og miljø i Gamle Oslo*, Gamlebyen historielag, 1996.
- *Jernbanemagasinet 7-2007*.
- *Jernbaneverket: Perler på et spor; en reise i jernbanens kulturminner*, 1997.
- H. L. Løvenskiold og A. Løvenskiold: *Slekten Løvenskiold gjennom 300 år i Norge*, 1974.
- *Store norske leksikon*.
- Rolf E Wulff, *Akers Avis Groruddalen*

Spennende bøker fra vårt nærområde

Nettpris
kr 350,-
ord. pris
kr. 379

Mystikk og overtro i Osloomarka.
For 150 år siden var troen på huldra og nissen – troll, tusser, nøkken og gjenferder – stor blant seter jenter og gjetergutter på plasser og setrer i marka rundt hovedstaden. Rikt illustrert, dekker hele Osloomarka! (2017)

Nettpris
kr 310,-
ord. pris

Østmarka fra A til Å.
I dette omfattende oppslagsverket får du turinspirasjon og fakta om Marka som strekker seg fra Østensjø til Øyeren og fra Enebakk til Ellingsrud. Forklaring av stedsnavn, historikk og kuriøs informasjon. 231 sider. (2012)

TILBUDSPRIS
fram til 15.11.2020

Nettpris
kr 295,-
ord. pris
kr. 395

Sarabråten – et lite stykke Østmarka, et stort stykke historie. Bli med inn i Østmarka, til stedet Thomas Heftye samlet fintfolk og kulturpersonligheter for 150 år siden. En mengde bilder – både historiske og fra nåtid – stort format. (2016)

Ny bok med lokale «helter»

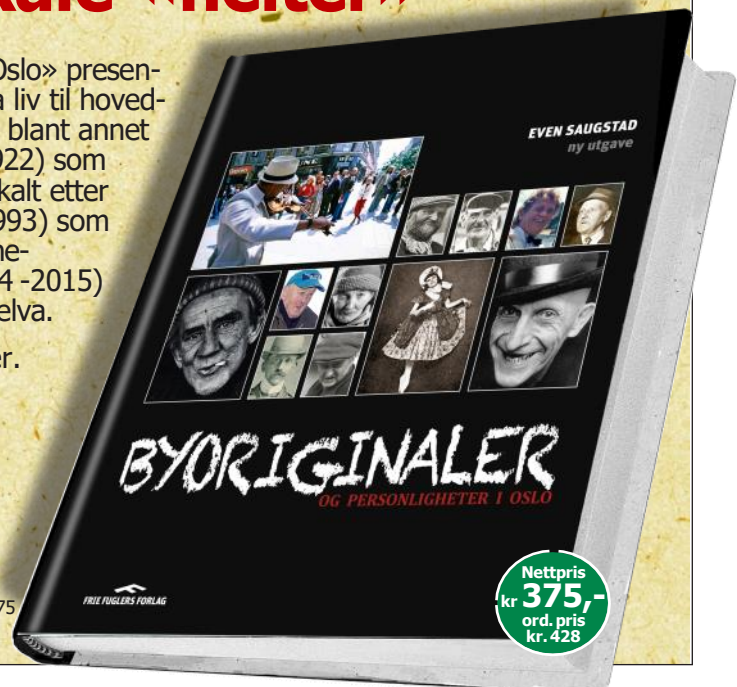
Boka «Byoriginaler og personligheter i Oslo» presenterer 23 personer som har gitt litt ekstra liv til hovedstaden de siste hundre år. Her finner du blant annet «Snipp-Møller» (Albert Møller, 1864 - 1922) som bodde på Oppsal og har fått en vei oppkalt etter seg der, advokat Hermansen (1910 - 1993) som ble kalt «baronen av Bøler» eller «T-baneturner'n» og Ole-Bjørn Magnussen (1934 - 2015) som bygde seg et brakkeslott ved Ljanselva.

Boka er rikt illustrert og er på 192 sider.

**Du får bøkene på
www.frie-fugler.no**

Prisene er inkl. porto/forsendelse.
Selges også i enkelte bokhandeler.

Frie Fuglers Forlag, e-post: post@frie-fugler.no, tlf: 909 21 575

Nettpris
kr 375,-
ord. pris
kr. 428

"Hamsun-eika" - et 100 årsminne

Leif-Dan Birkemoe

I 2020 er det 100 år siden Knut Hamsun (1859-1952) fikk nobelprisen i litteratur. Knut Hamsuns roman *Markens grøde* kom ut i 1917 og gjorde sterkt inntrykk på Harry Fett (1875-1962) som mente boken fortjente nobelprisen. Harry Fett var en ruvende skikkelse i norsk offentlighet. Han var riksantikvar, bedriftsleder for Høyenhall Fabrikker og kunsthistoriker.

Politisk siktemål

Tiden etter første verdenskrig var preget av "jobbetidskapitalistene" som jaktet på gull, mens hovedpersonen i *Markens grøde*, nybyggeren Isak Sellanrå, "bygget sin tilværelse på reelle verdier". Knut Hamsun var enig i at romanen hadde et politisk siktemål. "Det var litt mer enn litteratur jeg ville frembringe i den", skrev han til Harry Fett i 1918. Da hadde Harry Fett allerede skrevet brev til Svenska Akademien og foreslått Hamsun som kandidat til nobelprisen i litteratur for boken *Markens grøde*. Da nobelprisen det året gikk til en annen, opprettholdt Harry Fett Hamsuns kandidatur året etter. I 1920 fikk Knut Hamsun nobelprisen i litteratur for den store bonderomanen.

Plantet på Hamsuns 60-års dag

For å ære Knut Hamsun med *Markens grøde* plantet Harry Fett et eiketre på Hamsuns 60-års dag 4. august 1919, året før han fikk nobelprisen. Treet står i det nordvestre hjørne av eiendommen Christinedal, mot den brede trappen til boligblokken i Østensjøveien 81, lett synlig fra Bryn Senter.

Hvordan kan vi vite sikkert at det er nettopp dette treet som er "Hamsun-eika"? Jeg stilte det spørsmålet til Harry Fetts datter, Inga Marie, da vi en sommerdag i 2007 ruslet rundt i hageanlegget, mens hun fortalte om stedet slik det var i hennes barndom. -Jeg var jo bare ett år den gangen (1919) forteller hun, men far fortalte meg at de hadde plantet dette treet på Hamsuns 60-årsdag. Hun pekte på treet og sa at det er det eneste eiketreet på eiendommen.

Dessuten kan vi i 100 årsskriftet til Eduard Fett & Co, Høyenhall Fabrikker i 1971, lese at "i skråningen står det et stort eiketre som ble plantet på Knut Hamsuns 60-års dag". Med dette som bakgrunn valgte Byantikvaren å innlemme eika i fredningen av Christinedal i 2013, selv om treet trolig sto på den utskilte naboeiendommen.

"Hamsun-eika" dominerer i skråningen ned mot Bryn Senter, til venstre i bildet. Til høyre lå bygningene til Høyenhall Fabrikker, der boligene til Østensjøveien 81 nå ligger. Da treet ble plantet 4. august 1919 gikk veien fra fabrikk opp til villaen Christinedal forbi treet. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 01.02.2020.

KAMPEN OM JORDAL

En bok av Ivar Johnsen presentert av Roger Pihl

Ivar Johnsen er aktuell denne høsten med boka "Kampen om Jordal."

Introduksjon

Denne høsten utgir Ivar Johnsen boka "Kampen om Jordal" som er et dypdykk av de sjeldne i historien til en idrettsplass vi alle kjenner og de fleste av oss har et forhold til. Ivar Johnsen er født og vokst opp på Oppsal og startet sin idrettskarriere på Trasopbanen. Han har vært spandabel og lar oss få en smakebit i form av innledningskapitlet i boka, før alle andre.

De historisk interesserte av dere vil gjenkjenne Ivar Johnsen som spilleren med en avgjørende fot på begge målene da Vålerengen ble slått 2-0 i cupen 26. mai 1983. Oppsalgutta kom til banen på tråsykler og var nyopprykket fra femtedivisjon og yppet seg mot feterte spillere med firmabiler og med svensken Gunder Bengtsson som trener. Vålerengen var inne i sin gullalder, de vant

serien i 1980 og cupen i 1981, mens alt Oppsal kunne skilte med var en oppmann som hadde vært keeper på Vålerengen i sin ungdom og en kaptein som hadde spilt på guttelandslaget i sin tid.

Historien til Oppsals A-lag var med andre ord langt fra glamorøs. De vant riktignok sjettedivisjon og rykket opp i 1970, men ferden gikk ned igjen i -71 og opp i -72. Etter nesten fire år klarte de å klatre opp til fjerdedivisjon i 1978, men merket raskt at nivået var langt høyere enn de var vant med, så i 1980 gikk den tunge turen tilbake til femte, inntil de karret seg opp igjen i 1982. Våren 1983 begynte svært godt, laget var ubeseiret, de ledet fjerdedivisjon og vant begge kvalikrundene til Norgesmesterskapet.

Vålerengen ventet på motsatt banehalvdel. Etter bare fem minutter la Ivar Johnsen et

VG-klipp: VIF hang i tauene helt til det 80. minutt.

VIF i KRISE!

TRASOPBANEN — (Oppsal—Vålerengen 2—0)

Ja, det var faktisk situasjonen etter 45 minutter på Trasopbanen. Serielederen gikk sjokkskadd til pause etter scoringer av Lars Gulbrandsen og Ivar Johnsen. Oppsal-duoen ordnet — på en snau halvtime — like mange baklengs-

mål som VIF har på seks serieomganger!

Trond Sollid, Stein Gran og Egil Johansen reddet imidlertid stompene for VIF, som fikk en påminnelse om hvor lunefull cupfotballen kan være.

perfekt plassert innlegg som Lars Gulbrandsen nikket resolutt i nettmaskene bak Tom Jacobsen. Syv minutter før pause økte Ivar Johnsen selv til 2-0. Det kokte på tribunene rundt Trasopbanen, publikum hylte i enten glede eller forferdelse mens Vålerengens spillere virket fullstendig lamslåtte. De 1100 betalende tilskuerne hadde fått mer valuta for pengene enn de noen gang hadde drømt om og lurte på om de i det hele tatt var våkne.

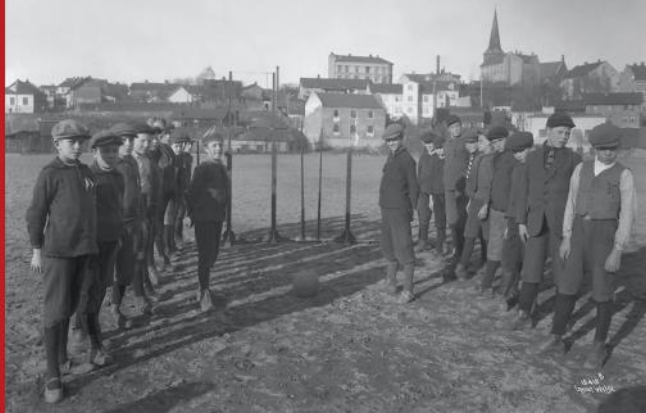
VG konstaterte "VIF i KRISE!" med store, fete bokstaver, Aftenposten skrev "Musa som brølte" og begge avisene måtte sies å ha sine ord i god behold. Det var surrealistisk. Jeg var selv tilstede. Ti dager tidligere hadde Vålerengen banket Ham/Kam 5-0. Det var bare synd at det gjensto én omgang på Trasopbanen denne dagen.

I andre omgang satte Vålerengen på landslagsspilleren Stein Gran som de hadde handlet inn fra Lyn for alt annet enn knapper og glansbilder. Gran bidro til å snu kampen, la opp til reduseringen som ble satt i mål av selveste Trond Sollid. Deretter sto Gran selv for utlikningen. Oppsal var likevel ikke ferdig, de presset høyt, markerte tett og satte VIF-keeperen på prøve flere ganger enn nervene til VIF-supporterne tålte. Til slutt måtte det en Bølgertutt til for å senke Oppsal, Egil Snapper'n Johansen kom fra fjerdedivisjon og nikket inn seiersmålet ti minutter før slutt. "Oppsal var gode", sa Gunder Bengtsson etterpå. Han hadde sluppet med skrekken, Vålerengen nådde cupfinalen der de tapte 2-0 mot Moss. Oppsal-gutta kunne med en viss humor konstatere at de kunne glemme Europacupen og heller konsentrere seg om serien.

Ivar A. Johnsen

KAMPEN OM JORDAL

Fra teglverk til arbeideridrett,
fra vekst til fall

Bokforside: "Kampen om Jordal" er smekkkfull av spennende bilder, morsomme detaljer og overraskende avsløringer.

Frigjøringskampen

Ivar Johnsen

Et voldsomt jubelbrøl lyder fra folkemassene på Jordal stadion. Norges frigjøringskamp er kronet med seier og folket i Oslo øst vil feire. Frigjøringsdagen kan knapt markeres bedre enn med fotballkamp på Jordal mellom Vålerengas lokale helter og det lovende laget til Sandaker. Radioens siste nyhetssending kvelden før bringer nyheten om at det er fred i Norge. Om morgenen 8. mai marsjerer de norske Milorg- soldatene inn i Oslo og fjerner all tvil om at krigen endelig er over.

"Kampen begynner klokka sju, sånåmådere se til å bli færdi", roper mor Gunda. Det er hun som holder orden i familien Johnsen. I ettromsleiligheten i Eiriks gate på Tøyen er familien på ni i hektisk aktivitet. Etter fem

mørke og smale år skal de endelig få feire friheten.

På frigjøringsdagen spres et rykte raskt om at det samme kveld er fotballkamp på Jordal. Etter år med rasjonering, varemangel og lite penger, er utvalget av penklær labert hos familien Johnsen. Kvinnfolka i familien, mor Gunda og datteren Astrid Elisabeth på 16, finner fram kjolene de har sydd av gamle dynetrekk. De velbrukte kåpene har solide skulderputer. Også de store hattene finnes fram. Mannfolka kler seg i bukser med høyt liv, uniformslignende jakker, skjorter og smale slips. Hodeplagget er hatt eller sixpence.

Familien Johnsen har på et vis greid seg gjennom krigen. Til tross for at de er godt voksne, bor fortsatt de seks sønnene i barndomshjemmet. Bolignøden er stor og det finnes ikke husrom for dem som er ikke er

gift. Den lille leiligheten i leiegårdens første etasje har vinduer inn mot bakgården og er kald og trekkfull. Husbond Olaf Fritjof er Oslo-gutt i tredje generasjon, mens fru Gunda Marie er bondedatter fra Sørums på Romerike. Sønnene Kåre Wilfred, Erling Scott, Olav Trygve, Roald Lorang, Leif Georg og Odd Reidar er sjeldent godt sammensveiset og er i alderen 20 til 32 år.

Olav Trygve er den eneste som blir mobilisert av det norske forsvaret når Norge angripes. Han deltar i kamper mot tyskerne i Dirdal i Rogaland i 1940. De 1300 norske soldatene gjør kraftig motstand, men må til slutt overgi seg. Etter internering i Stavanger, frigis fangene og Olav Trygve kommer hjem til Oslo i juni. Fra 1941 innkaller okkupasjonsmakten

menn i vernepliktig alder til arbeidstjeneste. Olav Trygve må da gjøre tjeneste som intendant på Akershus festning.

På hjørnet av Eiriks gate og Jens Bjelkes gate møter Johnsenfamilien venner og kjente fra den lokale idrettsforeningen Frøy. I mellomkrigstiden er det tett mellom idrettslagene på Tøyen og i dag har de alle funnet fram sine stolte faner. Varden, Oslo-Kvik, Sterling, Enerhaugen, Sørli, Borgg, Frøy og Oslo-Odd samles for å gå i tog opp til Jordal. Hurraropene ljomer mellom bygårdene. De vifter med norske flagg mens de synger "Seier'n er vår."

Ved Galgeberg møter de fanene til idrettslagene i Gamlebyen og Grønland. Herfra kommer klubber som Forward, Gamlebyens

Familiebilde: Gunda Marie og Olaf Fritjof Johnsen hjemme i leiligheten på Tøyen. Foto: Privat.

IF, Press og Grønlands IF. Fra området rundt Jordal strømmer det til folk fra Kampørn, Kampens IL, Frogg, Jordal IF og Vålerengens IF. Det er ikke bare idrettsfolk som skal se kampen. "Alle" vil være med på festen og det kryr av folk.

Jordal er Østkantens store stadion. Fra en sped start i 1921 med dårlig banedekke, er området gradvis bygget ut til å bli byens største fleridrettsområde. De store tribunen på Jordal Stadion har plass til minst 15 000. På Jordal er aktiviteten stor og mangfoldig fra tidlig på 1930-tallet. Folk i øst bruker Jordal til trening eller de er tilskuere til fotball, friidrett, tennis, skøyteløp eller ishockey. Området er ikke vedlikeholdt under okkupasjonen, men grusbanen er i grei stand da tyskerne har brukt den til militær trening.

Familien Johnsen er tidlig ute og får plass på hovedtribunen. Dette er første gang noensinne hele familien er samlet på fotballkamp. Olaf Fritjof er utpreget idrettsinteressert og har titt og ofte sett sine sønner i kamper for Frøy både på Jordal og Dælenenga. Olaf følger nøye med i den lokale fotballen og har fått med seg at Vålerenga og Sandaker har avtalt denne "illegale" fotballkampen. At kampen går på frigjøringsdagen er helt tilfeldig.

Når lagene tar oppstilling rundt midtsirkelen bryter jubelen løs. Endelig er dagen kommet når nordmenn igjen kan drive idrett og tilskuerne kan gjeninnta plassen på tribunen. Gleden og forventningen er stor både blant spillere og publikum. Lagene marsjerer inn på stadion under sine klubbfaner. Sandaker har hvite drakter der den blå besetningen har én

rød og to blå stolper på brystet. Buksene er blå. Klubben er blitt mer aktiv ettersom krigsårene har gått og spilte i 1944 hele 40 illegale kamper. Hjemmelaget Vålerenga er ikledd blå trøyer med rød besetning, hvite bukser og røde strømper. Også Vålerenga har holdt formen vedlike med illegale kamper.

Dommeren blåser i fløyta og kampen er i gang. Spillet bølger fram og tilbake og publikum er i feststemning. Johnsen-gutta diskuterer ivrig og er enige om at duellen mellom Vålerengas legendariske landslagskeeper Tippen Johansen og Sandakers lovende angriper Ragnar Larsen, blir avgjørende for kamputfallet.

Stemningen er helt spesiell denne kvelden. Publikum heier på begge lag og de er rause med applausen. Når lagene går til pause merkes nok det småkjølige vårværet, men 12 grader og overskyet legger ingen demper på stemningen. Mannfolka tenner seg en røyk. Tobakken er av dårlig kvalitet. Det er vanlig å kjøpe tobakksfrø som dyrkes hjemmefra og leveres til tobakksfabrikken for fremstilling. Gunda Marie finner fram termosene. Kaffen er laget av sikori, brent bygg og løvetannrot. Selv det helnorske merket Nordcaf smaker ikke ille denne dagen.

Hvordan kampen ender er kildene uenige om. Oppgjøret er forståelig nok ikke referert i pressen. Resultatet er uansett underordnet idrettsgleden. Det kildene er enige om er at mellom 8000 og 10 000 er til stede på Jordal denne kvelden. Dersom 10 000 er korrekt, er dette det idrettsarrangementet som har samlet flest folk på Jordal stadion noensinne.

Selv om kampen er over, er det på langt nær slutt på festen. Nå skal friheten nytes i sosialt lag. Vårkvelden er sjeldent lys og vakker og ute i gatene brennes blendingsgardiner.

Familien Johnsen skal ikke hjem. De skal på fest sammen med sine venner i Frøy. De er mange som presser seg inn i festlokalet i Sverres gate. Til og med Gunda og Olaf Fritjof blir med. Erling Scott spiller mandolin og drar i gang allsangen. De synger nasjonalsangen og kongesangen, men mest Einar Roses populære revyviser fra krigsårene.

Noen har ordnet drikkevarer, og gledesrusen stiger ytterligere. Det er ikke varer fra

Vinmonopolet som blir drukket. Kannene inneholder cellulosesprit. Mest populært er "nakkeskudd", en type akevitt basert på hjemmebrent. Frigjøringsfesten på Tøyen pågår til den lyse morgen, som så mange andre steder i Oslo den natten.

Når festen er over sender vårsola dagens første stråler over Jordal. På østkantens store stadion ses sporene etter frigjøringskampen. Tankene går til de som har kjempet så hardt og lenge for å realisere Jordal som idrettsområde. Jordal står som et symbol på at idretten skal være åpen for alle uavhengig av bakgrunn og ferdigheter.

Tribunebilde fra Jordal. Foto: Sørli 1944

Bygdeborgen på Midtåsen

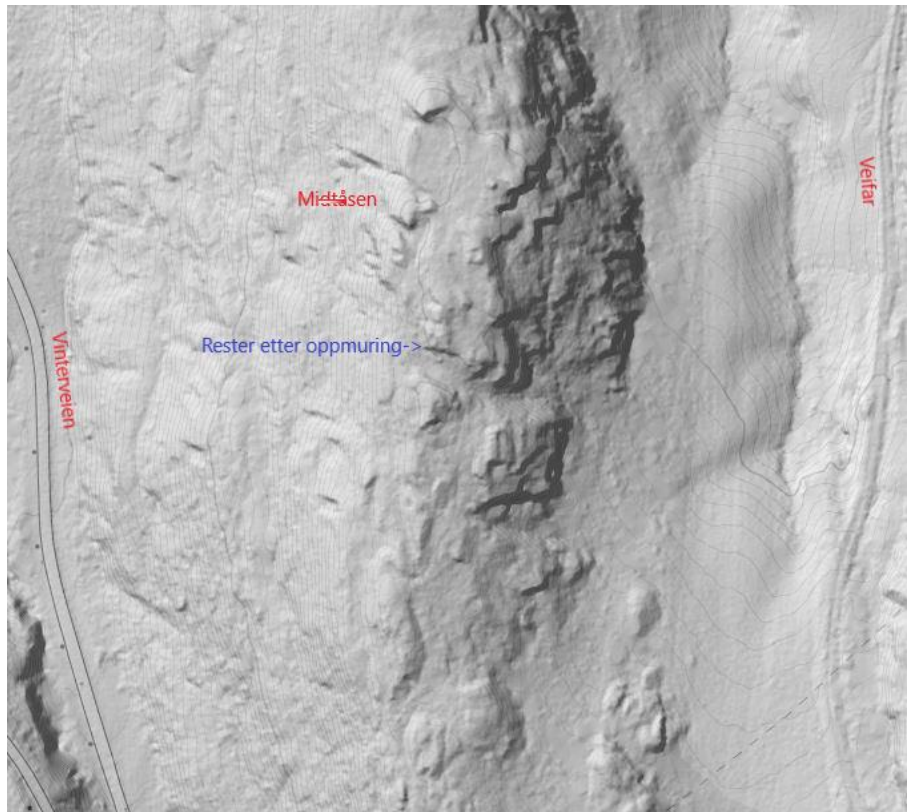

Flere gamle ferdselsveier går sørover fra området ved Østensjøvannet. En av veiene krysser Ljanselva i Skulleruddumpa med kollen Midtåsen rett i sør. På toppen er det rester etter en såkalt bygdeborg, trolig anlagt i Folkevandringstiden (ca. 400-600 e.Kr.). Slike bygdeborger finnes mange steder i Norge uten at arkeologer med sikkerhet har funnet ut hvorfor de er anlagt og mer konkret når de ble bygget.

Kollen Midtåsen (Mellomåsen) er ca. 150 meter høy og ligger mellom to gamle ferdselsveier. Veien vest for kollen er et veistykke av den gamle ferdselsveien mellom

Oslo og Enebakk/Follo. Veistykket fra Ljanselva i retning Klemetsrud ble i 1985 gitt navnet Vinterveien som del av turvei E17. Den gamle ferdselsveien over Langemåsan (Abildsømyra langs E6) var vintervei. Denne veien møtte sommerveien som kom ned fra høydedraget ved Langerud. Både vinterveien og sommerveien er trolig svært gammel med forgreninger til gårdene i området. Veien øst for Midtåsen var en mindre brukt vei fra gården Smeden til Dal gård. Midtåsen ligger derfor på et sentralt veistykke i nord-sydretning, men også ferdselsveier øst-vest langs Ljanselvassdraget.

▲ Kartutsnitt over Midtåsen, hhv. fra hoydedata.no og kulturminnesok.no

◀ Professor Frode Iversen og arkeolog Frode Ciljan Jakobsen.
Foto: Leif-Dan Birkemoe, 28.05.2020

I februar 2019 foredro arkeolog Christian Lindh på et seminar hovedtrekk fra sin oppgave til mastergraden i arkeologi om bygdeborger i Vestfold. I lag med Christian og et par andre arkeologer gjennomførte vi en befaring til Midtåsen høsten 2019 for å se på likehetstrekk mellom funnene i Vestfold og lokaliteten Midtåsen. Torsdag 28. mai 2020 ble det foretatt en befaring med professor Frode Iversen ved Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo sammen med arkeolog Frode Ciljan Jakobsen fra Østensjøvannets Venner, som begge representerte lokal kompetanse.

I neste nummer av Rundt vannet skal vi presentere en utfyllende rapport fra befaringen.

Brenneriruinene på Abildsø – hva kan den fortelle?

I artikkelen om gårdsbrennerier under brenneriloven 1816-1845 fremgår det at nærmere undersøkelser for å bestemme alder på ruinen er nødvendig. Murer på opp til 1,5 meter for et brenneri synes unødvendig. Kan grunnmuren opprinnelig ha vært bygget til et annet formål?

Tirsdag 16. juni 2020 var det befaring med eksperter på gamle bygninger uten at det ga

et umiddelbart resultat. Derimot ble det på østsiden av muren funnet noe kalkmørtel som ble tatt ut for senere analyse. Professor Frode Iversen ved Kulturhistorisk museum, Universitet i Oslo, opprettet et prosjekt om saken. Kalkprøvene er sendt til universitetet i Lund for analyse. Utfordringen blir å ekstrahere eventuelle kullbiter som det kan tas C14 analyse av. Resultatet vil trolig foreligge i løpet av høsten.

Spesialist på middelalderkirker og kirkearkitektur Morten Stige på leting etter kalkmørtel mellom fugene i steinmuren til brenneriruinene. Professor Frode Iversen fra Kulturhistorisk museum følger godt med. Nærmest kamera Frode Ciljan Jakobsen fra Østensjø historielag og bakerst på muren Amund Kveim fra Østensjøvannets Venner. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 16.06.2020.